

caiete critice

9 (359) / 2017

Revistă editată de Fundația Națională pentru Știință și Artă

Director: Eugen SIMION

Calistrat Hogaș (I)
de Eugen Simion

***La Théologie,
science de Dieu
et de l'homme:***

Quelle place dans
L'Europe d'aujourd'hui?
de Msgr. Ioan Robu

***Transilvania
de Nord, la răscruce
de drumuri
(1940-1945)***
de Emil Burzo

Mircia Dumitrescu:
***„Sistemul
de învățământ
din prezent
n-are busolă”***

***Civilizația islamică
și terorismul***
de Petre Roman

caiete critice

Revistă editată de
*Fundația Națională
pentru Știință și Artă,
Grupul interdisciplinar
de reflecție*

și
*Editura Expert,
sub egida
Academiei Române*

Nr. 9 (359) / 2017

Revistă indexată CNCS în categoria B

Redacția:

Eugen SIMION
director

Valeriu IOAN-FRANC
redactor-șef

Lucian CHIȘU
coordonare editorială

Mihaela BURUGĂ
secretariat de redacție

Aida SARCHIZIAN

Călin CĂLIMAN

Maria MOLDOVEANU

Oana SOARE

Nicolae LOGIN

Luminița LOGIN

EDITURA
Expert

Tel.: 318.24.38; 318.81.06

E-mail: edituraexpert@gmail.com

office@fnsa.ro

ISSN: 1220-6350

ISSN (on-line): 2285-5041

Colegiul editorial:

Mihai CIMPOI

Jacques De DECKER (Belgia)

Serge FAUCHEREAU (Franța)

Valeriu IOAN-FRANC

Jaime GIL ALUJA (Spania)

Klaus HEITMANN (Germania)

Radivoje KONSTANTINOVIC (Serbia)

Evangelos MOUTSOPOULOS (Grecia)

Mihail METZELTIN (Austria)

Thierry de MONTBRIAL (Franța)

Basarab NICOLESCU

Dumitru ȚEPENEAG

CUPRINS

9/2017

FRAGMENTE CRITICE

- Eugen SIMION: Calistrat Hogaș (I)
Calistrat Hogaș (I) 3

A GÂNDI EUROPA

- Msgr. Ioan ROBU: La Théologie, science de dieu et de l'homme:
Quelle place dans L'Europe d'aujourd'hui?
Teologia, știința despre Dumnezeu și om: ce loc ocupă în Europa de azi? 12

ISTORIE

- Emil BURZO: Transilvania de Nord, la răscruce de drumuri (1940-1945)
Northern Transylvania at the Crossroads (1940-1945) 17

INTERVIU

- Mircia DUMITRESCU: „Sistemul de învățământ din prezent n-are busolă”
interviu de Florian Saiu
„The education system currently has no compass”
interview by Florian Saiu 28

DOCUMENT

- Livia (Măiorescu) DYMSZA în corespondență cu Mihail Antoniadă (IV)
Livia (Măiorescu) Dymsha: Correspondence with Mihail Antoniadă (IV) 36
- Bianca BURȚA-CERNAT: De vorbă cu „generația” sau în marginea ei –
Campania generaționistă în „Anno Domini” 1928 (I)
Chatting with the “Generation” or at the Edge of It.
The Generationist Campaign in “Anno Domini” 1928 (I) 43

COMENTARII

- Marcel COURTHIADE: Răbia romilor în principatele danubiene (1350-1856) II
Roma Slavery in the Danubian Principalities (1350-1856) II 56

Caius Traian DRAGOMIR: Caius Traian DRAGOMIR

Politică și civilizație

Politics and civilization 66

SOCIETATE

Petre ROMAN: Civilizația islamică și terorismul. Calea comunicării apropiate –
a lupta înseamnă a comunica

*Islamic Civilization and Terrorism. The Way of Close Communication –
to Fight Means to Communicate* 69

*Ilustrăm acest număr cu lucrări
ale graficianului, pictorului și sculptorului
Mircia Dumitrescu*

Eugen SIMION
Calistrat Hogaș
(1847-1917)
(I)

Abstract

Acest articol reconstituie profilul spiritual și artistic al lui Calistrat Hogaș, scriitor ignorat de generația sa, descoperit cu elogi de reprezentanții „Viața românească”, publicația în care apare o mare parte a creației artistice a lui Hogaș. În prima parte a acestui articol sunt prezentate informații biografice despre obârșia scriitorului și anii de formare, precum și opiniile unor critici importanți (G. Ibrăileanu, G. Călinescu) referitoare la stilul erudit al acestui „mare minor”, oximoron care înglobează aprecieri entuziaste, dar și rezerve artistice asupra acestui Don Quijote autohton, mare iubitor de natură, „strălucit cântăreț al Moldovei noastre”.

Cuvinte-cheie: biografie, erudiție, baroc, livresc, literatură, stil, Hogaș.

This article reconstitutes the spiritual and artistic profile of Calistrat Hogaș, a writer ignored by his generation, discovered with eulogies by the representatives of „Viața Românească” [“Romanian Life”], the publication in which a large part of Hogaș’s artistic creation is published. In the first part of this article biographical information is presented, regarding the writer’s origin and his school years, as well as the opinions of some important critics (G. Ibrăileanu, G. Călinescu) on the scholarly style of this „great minor”, an oxymoron encompassing enthusiastic appreciations, but also artistic reserves about this autochthonous Don Quixote, a great lover of nature, a „bright singer of our Moldavia”.

Keywords: biography, erudition, Baroque, bookish, literature, style, Hogaș.

Despre memorialul de călătorie al profesorului de latină, română și franceză Calistrat Hogaș (1847-1917), ignorat total de junimiști și elogiât de mai tânărul cerc de intelectuali din jurul „Viații românești”, s-a spus cam tot ceea ce se poate spune, în critică, despre un prozator cu fraza bogată, cu simț liric și cu un umor cărturăresc, îndrăgostit de natura Moldovei: s-a zis că este un spirit „baroc”, că fantezia lui este „antioiectivă”, „animistă”, că are un „optimism naturist” și „anti-nomist”, că propensiunea

lui pentru „efect teatral și emfatic” este fără egal, ca și gustul lui pentru „caricatură, pitoresc și grotesc”, în fine, după alte calități retorice și de stil, nu este uitat clasicismul său și, după el, sunt scoase în față, sentimentul cosmic, ruralismul, epicurismul, erotismul, anticlericalismul, parodia și deconstrucția („în special eroi-comicul și antieroiul”), portretistica, anecdotică, funcția autoreferențială, umanismul, homerismul etc. Găesc toate aceste concepte și figuri retorice în mai puțin de o jumătate de

pagină dintr-un *Dicționar de opere literare românești*... și, văzându-le, îți vine să crezi că autorul memorialului *Pe drumuri de munte* este, și el, ca Eminescu și alți scriitori români intrați în ghearele spiritului critic, un monstru de erudiție, veritabil dicționar enciclopedic care concentrează mai toate conceptele și performanțele culturii, de la începuturi până în vremea în care a trăit autorul. Calistrat este unul dintre cei unsprezece copii ai preotului Gheorghe Hogaș din Tecuci. Bunicul, Dimitrie, fusese tot preot. Rădăcinile familiei, se spune, duc însă spre munte. Străbunii fuseseră, probabil, păstori. Urmașul lor frecventează, după școala primară din Tecuci, liceul și Academia Mihăileană din Iași, unde are, ca profesori, între alții, pe B.P. Hașdeu, Gr. Cobălcescu, Ștefan Miclă, iar printre colegi pe A.D. Xenopol, Al. Lambrior, Vasile Conta și pe Gheorghe Panu, pe care în *Amintiri răzlețe* îl numește, amical, Guță. Profesorul lor de latinește se cheamă Stoica. Acesta are o curiozitate: *nu privește niciodată decât drept, în față, dar este în stare să vadă tot ce se petrece în spate*, ca personajul lui Creangă din *Soacra cu trei nurori*. Locuiește la Socla și vine la școală cu trăsura. Într-o zi, pe o vreme rea, ia în trăsura și pe Dancu, un elev dintr-a V-a și, când descoperă că Dancu nu știe vocabularul de la *Deus*, îl dă jos din trăsură.

Directorul școlii este, într-o vreme, Maiorescu, care este foarte prietenos cu elevii și acceptă, cu umor, opiniile lor fanteziste despre logică. Maiorescu îi invită, la 1 mai, la vie, la Malgouverné, pe o *gloderie* teribilă. La Academia Mihăileană se studiază, cu precădere, istoria și se învață limbi străine. Calistrat, dotat pentru ele, învață latina, franceza și italiana. Biografia lui nu spun că citise, în original, pe Dante. Pe scriitorii latini îi știa, se vede din însemnările lui de călătorie, bine. Citează, oricum, ori de câte ori vrea să marcheze o stare de măreție a naturii sau o situație care cere o subliniere livrescă, o comparație înaltă. Profesorul de latină s-a apucat însă târziu de scris (debutează cu versuri, în 1877, în gazeta „Correspondența provincială” din Piatra Neamț și publică primele *Amintiri dintr-o călătorie* în 1882-1883 în revista „Asachi” – Piatra –,

reluate în anii 1893-1894 în revista ieșeană „Arhiva”) și a lăsat în urma lui o operă redusă ca volum. Strânge în 1912 notele sale de drum într-o carte scoasă de „Viața românească”, care însă este trimisă de îndată la topit din cauza numeroaselor greșeli de tipar, iar când, peste doi ani, scoate ediția a doua, întreg tirajul este distrus de un incendiu. Pare a fi un scriitor urmărit de nenoroc, în ciuda temperamentului său sociabil, optimist, susținut de un umor livresc, cum ne asigură cei care l-au cunoscut îndeaproape. Când ne uităm mai atent la datele biografiei sale, observăm că dascălul volubil și sociabil, dotat cu umor cărturăresc, n-a avut deloc o viață comodă și fericită. Cere, ca student, o bursă pentru străinătate, dar nu o primește, ajunge dascăl în provincie și nu stă mult într-un loc, este numit, apoi, director de școală și, cum este un om exigent, are dificultăți, părăsește într-un rând Moldova elegiacă și se refugiază în prăfoasa Alexandrie din inima Câmpiei Dunării. Revine după o vreme la Piatra Neamț, îi moare o fiică și profesorul de latină vital, optimist, volubil, primește o grea lovitură care-l marchează teribil. În fine, bolnav de

emfizem pulmonar, moare, în 28 august 1917, la Roman.

G. Ibrăileanu îl numește, în 1920, „strălucitul cântăreț al frumoasei noastre Moldove” și îl laudă pentru că a pus în însemnările lui „numai lumină și viață, numai soare și bucurie, a pus taina muntelui și tot albastrul cerului moldovenesc, murmurul izvoarelor, vorba cu tâlc a țăranului și gluma homerică a oamenilor întregi de odinioară”. E. Lovinescu, care nu este, se știe, un admirator al prozei lirice, se arată cu mult mai ponderat decât adversarul său de la Iași și nu-l socotește pe Hogaș un mare poet liric al naturii românești, ca Sadoveanu, ci „un aed din faptul lumii”, un „fenomen izolat” în literatura contemporană... Nu-i cu totul negativ în judecata critică, dar nici entuziasmat de această proză eroică, mitică, obsedată de miraculosul universal. Mai aplecat, G. Călinescu îi face autorului volumului *Pe drumuri de munte* un portret rabelaisian, văzând în el un mâncău pantagruelic, costumat într-o mantie de uriaș, cu opinci în picioare, cu boccea în spinare și cu o pălărie cu boruri late ca o umbrelă pe cap, un ins, carevasăzică, boem și pitoresc, cu *barba fluentă*, pornind, însoțit de o Rosinandă modestă, în drumeție, ca un Don Quijote moldovenesc. Portretul este bun, expresiv, memorabil, dar judecata estetică a criticului este reducăționistă: Hogaș rămâne, ca scriitor, un „diletant superior, cu o singură coardă și, ca atare, un scriitor minor; însă un minor mare”. Caracterizarea paradoxală a făcut carieră în critica românească. În interiorul acestei formule oximoronică, criticul – cunoscut pentru modul lui de a cultiva contrarietățile în propoziții scilicet – introduce nuanțe ce se pot reține: *cărturărisim, bombasticism retoric, propensiune spre hiperbolă, percepție delirantă a naturii, fabulosul geologic, homerism delirant*, dar nu de esență clasică, ca *homerismul romantic al lui Hugo* etc.; caracterizări inspirate ieșite din imaginația critică a lui G. Călinescu, la rândul ei bogată, dezlanțuită...

În *Istoria* din 1941, criticul îi acordă marelui minor un număr mare de pagini, comparabile cu acelea rezervate unui mare scriitor... Nu lipsește, de aici, și din alte comen-

tarii, comparația cu Creangă, firească de altfel, dacă ne gândim la umorul comun, nu însă și la formele umorului și, apoi, la substanța primară a operei. Creangă nu are deloc *percepția delirantă a naturii* și, în genere, găsind că natura este un element firesc, ca apa pe care o bei și poamele pe care le culegi din grădină și le mănânci, nu vorbește de ea în scrierile sale. Hogaș, dimpotrivă, vorbește numai despre natură, chiar și atunci când face portrete, altă specialitate a sa. Nici umorul, vom vedea de îndată, nu este același. Tudor Vianu scrie, în *Arta prozatorilor români* că Hogaș este *un Creangă trecut prin cultură*, ceea ce este adevărat, ca ipoteză de analiză. Totuși, nu știm cum ar fi scris autorul *Amintirilor din copilărie* dacă ar fi făcut studii universitare și, câștigând mai mult decât a primit-o încrederea și simpatia lui Maiorescu, ar fi fost trimis să-și treacă un doctorat în străinătate. Ceea ce este sigur este că Hogaș, om instruit, este un spirit clasicizant și umorul lui cărturăresc se bizuie nu pe jocurile limbajului și pe farmecul contrarietății (mai direct spus: pe efectul paradoxal pe care îl produce relația dintre *enunț* și *efect* în frază, potrivit zicerii: „unde dai și unde crapă!”), cum se întâmplă la Creangă, ci pe comparația dintre elementele realului și proiecțiile lui mitologice sublime, luate din cărți. Asta vrea să spună că o cutie de sardele, oferită la dejun de nevasta hangiu-lui Avrum din Șestină, este comparată pe o jumătate de pagină cu o piesă arheologică din timpurile faraonice până în antichitatea greacă și, de aici, până în epoca modernă. Un delir, repet, al simetriilor, referințelor, comparațiilor culturale – posibile și imposibile – care încântă spiritul cititorului, când spectacolul se încheie la timp. Hogaș practică în chip curent acest stil mitologizant în notele lui de călătorie, orice peisaj are o dimensiune măreață și oricărui individ, ivit în câmpul lui de observație – care este spațiul muntos al Moldovei – îi caută și-i găsește atribute scoase, de regulă, din mitologia greacă sau din capodoperele artistice ale antichității. Într-un tânăr cioban din Munții Neamțului ghicește un păstor mitic sau un Eneas însoțit de o Didonă carpatică. Efectul artistic este, de cele mai multe ori, remarca-

bil, frazele scrise de acest „amant nestrămutat al naturii” sunt admirabil compuse, într-o armonie deplină, trăgând după ele comparații sărbătorești, care încântă ochiul lectorului invitat, astfel, să facă o lungă și purificatoare baie de natură...

Ideea acestui neobosit peregrin moldav sastisit de urâtul și mediocritatea civilizației urbane, este că omul nu este întreg decât în sălbăticiile naturii primordiale, acolo unde se concentrează – scrie el într-un loc – „mărețiile singurătății” și „farmecul contrastelor”. Sunt în *Pe drumuri de munte* sute, mii de asemenea comparații, atribute, metafore de preț, în fiecare pagină ne întâmpină asemenea strigăte de admirație, bine ordonate de retorica savantă a profesorului de natură. El are un suflet liric și un spirit, cum am zis, pregătit de studiul clasicității. Ironia lui bucuroasă, adesea plină de grație și minuțios controlată și, mai ales, umorul lui trecut prin literatură fac în așa fel ca acest lung șir de descrieri mirabile să fie suportabile la lectură și, luate împreună, să dea consistență estetică unui tip de literatură pe care modernitatea l-a abandonat. Hogaș apare într-un moment în care romanticismul românesc este, după Eminescu, în declin și realismul, prin nuvelistica lui Slavici și romanele lui Duiliu Zamfirescu, câștigă teren în proza românească. Memorialul său de călătorie prelungește, sub veșminte voit clasice și cu atribute intelectuale, direcția prozei romantice, încărcată, cum se știe, de viziuni cosmice și de fantasme misterioase, poetice, metafizice. Autoironia delicată o face acceptabilă, la lectură, la începutul secolului modernității, dând sentimentul criticii sceptice că ea „plutește peste rasă și timp”, cum zice Lovinescu. Ar mai trebui adăugat că, citită azi, în postmodernitatea ce refuză cam toate formulele prozei lirice, ea poate oferi satisfacții estetice, ca orice operă de creație bine lucrată în genul ei.

Înfășurat într-o vastă mantie demodată, dar utilă în toate situațiile, cu încălțări – așa cum am remarcat deja – primitive, dar comode și apărat de soare sau de ploaie de o pălărie mare și neagră pe cap, călătorul Hogaș pornește din Piatra, la începutul

lunii iunie, să cucerească frumusețile misterioase ale Munților Neamțului. Este însoțit de un Sancho Panza înveșmântat în straie de sublocotenent și încălțat cu opinci. Abia ieșiți din urbe, în zori de zi, călătorul notează în jurnalul lui:

„Dimineața era măreață și ne vestea o adevărată zi de iuliu. Nici un nor nu plutea sub albastrul cerului adânc și limpede ca ochiul unei fecioare. Toate stelele se mistuiseră și cel mult dacă îndrăzneța stea a ciobanului mai înfrunta, din când în când, valurile de lumină trandafirie, cu care zorile inundau răsăritul depărtat. Nici un vânt nu mișca aerul, și grâul, în lanurile de aur, stătea tot așa de neclintit ca și firul de iarbă din fânețele înflorite. Roua avea înfățișarea unor mărgăritare, ce nu așteptau decât o rază de soare spre a se schimba în strălucitoare diamante. Umezeala și răcoarea dimineții dădeau întregii firi o nespusă frăgezime.”

Notează, ne avertizează el, „cu sufletul stăpânit de măreția priveliștii”. Acest sentiment sau, mai precis, acest *suflet* nu-l va părăsi până la sfârșit. Nici *sufletul*, nici plăcerea de a face cronologia măreției naturii (priveliștilor). *Pe drumuri de munte* nu-i, în fond, decât un lung jurnal nu atât al peripețiilor prin care trece acest peregrin deghizat în Don Quijote, cât o cronică amănunțită a solemnităților naturii. Este jurnalul, întâi, al unui *scriptor* îndrăgostit de scriitura lui și, cum am văzut că recunoaște, al unui *amant* al naturii pasionat și incoruptibil, cu suflet romantic. Aceste două stiluri sau pasiuni se unesc în scrisul lui Hogaș, un cvasicitadin decis să facă recensământul toposurilor miraculosului nemțean (spațiul lui imaginar). Costumat ca un „marchidan”, ia drumul Dornei și, pe unde trece, observă, compară, meditează și notează în caietele lui. Notează, pe loc, *sur le vif*, cum fac, de regulă, diariștii moderni sau reconstituie, mai târziu, acasă, în tihnă, tablourile văzute și peripețiile trăite în călătoria lui inițiată (o inițiere în tainele naturii, desigur)? Scriitura elaborată, abundentă și împodobită armonios cu sublimitățile stilului, ca un iconostas, arată că autorul volumului *Pe drumuri de munte* a ales a doua metodă. El este, dar,

un memorialist, nu un diarist, ceea ce vrea să spună că nu procedează ca Stendhal, care înregistrează totul rapid și nu corectează niciodată greșelile de stil atunci când ține o cronică a cotidianității, ci procedează ca Chateaubriand și, în genere, ca romanticii: își literaturizează impresiile și amintirile despre natură. Cu o deosebire, totuși, nu numai de talent, dar și de stil: Hogaș al nostru este un om de școală, un clasicist ordonat, hotărât să scrie frumos și să nu piardă măsura. O pierde, uneori, în proiecțiile lui mitologice, dar o pierde fără să dezechilibreze fraza. Are în toate situațiile o mare poftă de scris. Orice-i cade sub ochi îl inspiră. Când ajunge în satul Bălțătești, remarcă numaidecât „mărețele-i grădini” și mecanismele scriiturii lui se pun în mișcare:

„Mai departe, între răsărit și miazăzi, Bălțăteștii, cu mărețele-i grădini și așezămintele sale de băi, păreau că vor să se ascundă după nesfârșitele șiruri de plop înalți, de mestecăni blonzi și de brazi posomorâți; cu toate acestea o rază de soare, căzută din cer peste acest cuib de zână pierdut între îndoiturile verzi ale dealurilor, răsfărgea până la noi lumina strălucitoare de pe plăcile metalice, cu care e acoperit. În față orizontul era închis de cele din urmă ramuri ale răpoșilor munți de marnă cenușie ai Neamțului, care se întindeau ca o fâșie de fum plumburiu pe zarea cerului depărtat... La picioarele lor, orașul alb cu părăul său limpede scânteia sub lumina soarelui. Alături în umbra depărtării, stătea nemîșcată și gânditoare, pare că, vestita Cetate a Neamțului, cetatea lui Ștefan, martora nepieritoare a gloriei noastre trecute.”

Ceva mai încolo, călătorii sunt întâmpinați de „lenea aristocratică” a Văratcului și, bineînțeles, Hogaș o descrie cu „smerită” încântare, însuflețit, în continuare, de ceea ce el numește în mai multe rânduri: *fiorii măreției*. Este o formulă potrivită pentru a sugera tipul lui Hogaș de a contempla (percepe) natura în și cu toate stările ei. Dacă înlocuim *stările* cu *splendorile* ei este și mai bine. Hogaș intuiește, cu adevărat, valorile *spațialității* și, în legătură cu ele, *geograficitatea* omului. Acest fapt se observă în portretele pe care le face când, în peregrinările

sale prin Munții Neamțului, întâlnește cio-bani sau monahi adaptați naturii primordiale. Părintele Ghermănuță este unul dintre ei. Sau cârciumarii și jupânesele lor pe care scriitorul îi prezintă, de regulă, caricatural, căci, trebuie spus, amantul nedezmîțit al naturii știe să treacă, la timp, de la admirație la satiră și caricatură, cu egală dexteritate în stil. Dar până să ajungem la ele, să urmărim discursul care vrea să prindă misterele naturii, un discurs care acoperă trei sferturi din spațiul jurnalului de călătorie. Am rămas la *răcoarea, frăgezimile firii* și la *măreția privești* în prima dimineață a călătoriei, în drum spre Almaș. Peregrinul moldav nu trece prin pustii. Și, dacă le remarcă, nu le lasă, așa, nepovestite, nepictate. Vede, la dreapta, un șir de coline cu povârnișuri dulci și, în depărtare, lanțul de munți. Le înregistrează în caietul lui, bănuim, pe scurt, și, la sfârșit, *le redescrive* (alt termen ce trebuie reținut!) pe îndelete, în chinuri, cum mărturisește el, într-o prefață cerută de „dilectul [său] amic” Ibrăileanu, pe care n-a mai apucat însă s-o publice cât timp a trăit. Se plânge, ca și Creangă, de dificultatea de a scrie, ceea ce, la prima vedere, pare un răsfăț pentru că jurnalul lui Hogaș este opera unui orfevru, lucrată la foc mic: bogată, armonioasă, fără accidente stilistice. Și, totuși, profesorul de latină, partizan al *stilului atic*, reclamă suferințe adânci în fața foii albe și o rentabilitate, în ceea ce privește scriitura, redusă: „câte sudori literare am vărsat, de câte nopți cu lună și fără lună am stat cu ochii stâlpiți la lumânare, de câte comprese cu apă caldă sau rece am pus pe la cap, și pe la picioare și, mai cu samă, de câte cafele negre am băut, numai și numai ca să-mi fac și eu loc printre protegiții muzelor... Și iată cum – cred eu – am ajuns, în loc de autor al unei întregi biblioteci, autor al unui singur și nevoieș volum.”

A avut și are, probabil, în continuare ambiții mari în literatură și, printre ele, aceea de a introduce „o notă nouă în literatura românească”. Nota nouă constă în a înlocui stilul obiectiv al literaturii de călătorie cu stilul subiectiv. Sau, cum scrie mai frust autorul, s-a gândit „să îmbrâncească literatura călătoriilor din drumul obiectiv,

didactic și aproape geografic, de până acum pe drumul subiectiv”. Nu vrea să facă „înalță și subțire literatură de salon”, ci să înfățișeze oamenii și lucrurile „așa cum se găsesc ele în marea lor sălbăticie”. Ambiții bune, idei corecte, totuși realismul la care aspiră Hogaș este relativ dacă ținem seama de retorica nu o dată emfatică, hiperbolică pe care o folosește. Retorica tinde și ea la măreție, ca și obiectul ei (natura în stare de sălbăticie). Ce este sigur este faptul că Hogaș nu face literatură de salon, dar, cu mijloacele pe care le are, face, putem spune, o proză descriptivă *înalță*, de cele mai multe ori feerică, expresivă, ornată, din belșug, de autor cu referințe și comparații norocoase. Are Hogaș simț pictural? G. Ibrăileanu crede că Hogaș face concurență picturii și că, în genere, el „ne-a dat imaginea naturii și explozia sentimentelor pentru natură”, în timp ce Sadoveanu oferă o „natură sadovenizată, dar mai ales senzațiile sale”. În alt loc criticul scrie că Sadoveanu este un „psiholog”, un „analist” al senzațiilor pe care ni le dă natura. Este un adevăr în aceste nuanțe, dar este și multă ambiguitate. Are Hogaș simț pictural, concurează descripțiile sale pânzele lui Grigorescu pe care, de altfel, îl elogiază? Da, dar, mai ales, nu. Genul lui, dacă-l traducem în limbaj plastic, este fresca enormă care acumulează elementele naturii, tabloul grandios panoramic, în care îngrămădește lucrurile. Hogaș nu-i un colorist, este mai degrabă un fotograf experimentat care reproduce natura în alb-negru. O natură însuflețită de o scriitură hiperbolică. Iată un peisaj situat în drumul spre Sihlea, scris de un autor care are un ochi de geograf cu lecturi din Dante și din clasicii antichității:

„Cu cât înaintam pe drumul Sihlei, cu atât natura devenea mai aspră; ai fi zis că ea-și încruntă privirea și că muștră pe drumetel prea cutezător, care îndrăznește să calce peste hotarele pustiului și să tulbure, cu zgomotul pașilor sau al respirației sale, adâncă liniște a singurătății. Pe nesimțite, pajiștea înflorită făcu loc unui așternut de foi uscate, care trăsneau sub pașii noștri: mestecănușul ne părăsise și bradul sau fagul, cu frunți despoiete de bătrânețe sau de vânturile, care veșnic suflă în părțile de sus ale

aerului, spintecau văzduhul și se zugrăveau fantastic și trist pe albastrul adânc al cerului. Pe alocurea, poteca se strâmta așa de tare, încât de-abia puteai străbate cu sufletul prin desișul întunecos al unei sihle de carpeni tineri, care alcătuia, de o parte și de alta, doi pereți nestrăbătuți. – Aici, îmi ziceam eu, trebuie să fi aruncat feciorul de împărat peria sfintei Vineri, din care, fără îndoială, a răsărit această pădure, spre a tăia calea zmeoaicei care-l urmărea. Noi înșine, molipsindu-ne de asprimea locurilor ce străbăteam, devenisem tăcuți și gânditori. Cât despre mine unul, gândul meu plecase pe un povârniș fantastic: poate că Enea, mergând pe calea iadului, tot astfel de locuri străbătuse. Câteodată, chiar, mă așteptam să întâlnesc în cale-mi vreo mare poartă neagră, pe care să cetesc cu înșiși ochii mei celebrul: «Per me si va nella città dolente.»”

Și, iată, acum, un peisaj fantastic, nocturn, dominat de închipuirile somnului. Lipsesc și aici culorile, în locul lor apar făpturi bizare și figuri ale haosului:

„Vântul, numai vântul nu înceta de a geme cu o furie nebună și de a zgudui deznădăjduit șubredul nostru adăpost. Totuși, somnul începu a se furișa pe sub genele noastre, iar închipuirile lumii reale a lua proporțiile și formele fantastice din lumea visurilor... Mi se părea că pământul se scurge în haos și că un nemărginit deșert să deschide sub mine; sau, mi se părea că, dintr-un punct cât un atom imaginar de mic, niște negre și vaste cercuri concentrice se desfac și-și largesc cuprinsul până peste marginile nesfârșitului; că se nașteau din punctul lor generic, și tot din el se desfăceau aceste cercuri cu o repeziciune atât de amețitoare, încât închipuirea mea, târâtă de jocul acesta fantastic, îmi lăsa în creieri urma vie a unui vârtej... forme de ființi bizare se înfiripau pe fundul orb al ochilor mei; zgriptori cu gheară colosală, grifoni înaripați, basilisci cu ochii de jărat, crocodili cu râțul de porc și cu pumnale în loc de dinți; apoi, un furnicar mișuitor de ființe mici, cu ochii în trei colțuri, cu boturi lungi, cu trei picioare, cu labe de mătă, cu nasuri sucite, cu coarne urieșe, cu ghimpi, cu păr, cu pene, cu catalige... și toată această lume de fantasmă, produs al

unei închipuiri scăpate de sub stăpânirea adormită a rațiunii, ca într-un danț infernal se învârtea vijelios. Treptat însă, tabloul se depărta, coloritul se ștergea, formele bizare se topeau una în alta, și apoi, în perspectiva depărtării, un punct numai, palid, mic, imperceptibil, se mai putea deosebi pe fundul unui haos de întuneric fără margini... Adormii."

Putem spune, văzând aceste fragmente și altele ce vor continua, că Hogaș are un ochi cosmic. Ceasul lui în această călătorie este soarele. Se deșteaptă odată cu răsăritul și se culcă odată cu apusul. Nu uită să-și înceapă ziua, în acest paradis primitiv, prin a nota în

caietele sale în funcție de poziția soarelui. În narațiunea *În valea Sabașei* dăm peste un amurg meditativ, pândit de fantasmagorii colosale și de tăceri țuitoare, desenat de un liric îmbătat de contemplațiuni extatice:

„Soarele dispăruse acum după munții Borcei și numai câteva raze împrăstiate aveau încă cu aur marginile rupte ale norilor, care, în straturi lungi și viorii, se întindeau deasupra apusului; geana de azur limpede a cerului depărtat părea acum că se pleacă și se unește cu geana de umbră a pământului... S-ar fi zis că abisul închide porțile sale aeriene, așazate pe hotarale dintre noapte și zi, sau că natura își pleacă, pen-

tru odihnă, ochiul său înflăcărat. Amurgul sării sosise pe înălțimi, iar din văi se ridica noaptea cătră adâncurile largi ale văzduhului; nici un glas nu se mai auzea, nici o mișcare nu să mai simțea. Firea întreagă își pleca spre odihnă capul său. Cu privirea pierdută în albastrele deșerturi ale cerului, stăteam pe prispă răzămat pe un cot; iar sufletul meu, ca discul mai greu al unei cumpene, se pleca, pe nesimțite, din lumea reală spre lumea visurilor și a contemplațiunii. Sunt momente, când ființa noastră se moaie, se topește, se împrăștie și se perde în nemărginitul tot al lucrurilor; când sufletul nostru străbate până în cele mai ascunse și tainice fibre ale materiei inerte; când natura moartă, galvanizată, parcă, de curentul viu al propriei noastre cugetări, pare a se înfiri-pa și a trăi, în mod inconștient, viața scurtă a unui vis sau a unei colosale fantasmagorii. Tăcerea îmi țiuia în urechi, iar privirea scânteietoare a milioanelor de stele mă ținea amorțit sub imperiul unei extatice contemplațiuni...”

Priveliștile răsăritului și ale apusului se repetă în *discursul îndrăgostit* al lui Hogaș și nu le putem cita pe toate. Sunt, toate, bine lucrate (vreau să spun: bine scrise și abil puse în pagină), sunt *frumoase*, chiar dacă frumusețea lor se repetă și, la lectură, dau un sentiment de sațietate și, fatal, de monotonie. Monotonia frumosului abundent și repetitiv. Spre a evita această impresie, să reproducem acest tablou în care se îngrămădesc norii, se dezlănțuie stihiiile naturii și se pornește un potop ceresc. Hogaș – *amantul marilor priveliști* – se arată priceput și în acest caz. Spiritul lui se declară mulțumit:

„Legiuni de nouri cu forme fantastice, rădicându-și unul după altul fruntea lor tivită cu aur, cuprinsese acum toată partea cerului dintre apus și miazănoapte; alți nouri răsăreau de la celelalte margini ale cerului și, parcă grăbiți, veneau pe aripi de vânturi să-și deie întâlnire deasupra capetelor noastre, cu tovarășii lor din apus; și, deși pentru noi soarele mai păstra câteva din razele sale, deși natura din jurul nostru nu se deșteptase încă din încremenirea sa, totuși umbre prevestitoare de rău învăluiseră, și un vuiet surd și nehotărât frământa

depărtările zărilor. Eu am fost întotdeauna amantul nestrămutat al marilor priveliști ale naturii și, deși eram încredințat că nu voi avea nici un punct de razim împotriva dez-lănțuirii nebune a puterilor văzduhului, simțeam totuși în sufletul meu o neînțeleasă mulțumire. Nu cred să fi moștenit mare lucru din firea vreunui erou antic; știu însă că cumpăna sufletului meu e atât de simțitoare, încât e de ajuns să arunci pe unul din discurile ei un grăunte de siguranță, oricât de mic, spre a hotărî precumpănirea curajului asupra fricii; și când te gândești că de astă dată, mă adăposteam sub o manta, care de atâtea ori înfruntase biruitor potopurile cerești; când te gândești că mă umbream sub o pălărie, care-și râdea și de ploaie, și de soare – înțelege oricine că colosala tragedie a naturii, pe care stihiiile se pregăteau s-o joace pe imensa scenă a văzduhurilor, scăzuse în ochii mei la treapta unei drame ordinare și nu așteptam decât ca cortina să se ridice...”

Observăm că natura începe să devină pentru Hogaș un *personaj*, nu atât o suită de *pasaje*. Un *personaj* care-i domină opera și nu-și epuizează niciodată energiile și întru-chipările. Luate în parte, fragmentele sunt remarcabile, marchează o stare de spirit (a naratorului, recte: a scriptorului), dar și numeroasele *stări*, fețe ale naturii în anotimpul verii. Să nu pierdem din vedere că Hogaș contemplă natura, cam din iunie până la începutul toamnei. În pasajul reprodus mai sus, reținem, în afară de iubirea sa pentru marile priveliști (mărturisită în mai multe rânduri), plăcerea lui literară de a fixa, am putea spune, *figurile naturii*. Aici prinde pregătirea ei pentru o furtună romantică, dominată de umbre prevestitoare și de alte semne cosmice. Peisagiștii din literatura secolului al XIX-lea au prezentat mereu asemenea momente apocaliptice din viața naturii. Chiar seninul, idilicul Alecsandri descrie un codru devastat de forțele stihinice. Hogaș duce mai departe această tradiție și fixează într-o pagină imaginea unui potop fantastic abătut asupra tihnitei, de regulă, Șeștina:

„Fulgere lungi de lumină frântă și orbitoare spintecau adâncurile, fără răgaz; clo-

coteau văzduhurile de tunete fără răstimpuri, iar piscurile depărtate ale munților păreau că se prăbușesc sub trăsnetele cerești; și ploaia, cu picături dese și mărunte, biciuită de vijelie, ca o pânză fără sfârșit, se depăna pieziș din ceruri pe pământ. Axinia și tovarășul meu stăteau înghesuiți sub poclăzile lor vărgate și apa ciuruia de pe dâșii în toate părțile. După un ceas de frământare nebună a firii întregi, ploaia începu a se rări și vijelia a-și ostoi furia ei; numai din depărtare se mai auzea glasul răzleț al câte unui tunet; zăbranicul de neguri se rărise, iar printre petele mari de azur ale cerurilor soarele începuse iarăși a trimete pământului razele sale. Ca o armată de fantome uriașe, umbrele nourilor, grăbite și ușoare, se strecurau din miazănoapte peste Șeștina și se pierdeau în miazăzi; boabe mari de ploaie limpede atârnav pe firele de iarbă și, sub razele soarelui, Șeștina lua înfățișarea unui verde și înflorit covor bătut în diamante; o răcoare fragedă și curată împropșata întreaga fire.”

Ajuns, după ce trece prin această apocalipsă a naturii dezlănțuite, la schitul Părintelui Ghermănuță, Hogaș cunoaște alt tip de *spațialitate* și, evident, altă stare de spirit. Este pregătit să le înregistreze, cu smerenie (o smerenie bine luată stilistic!) în caietele sale. Aflăm, aici, liniștile apăsătoare, tăcerile elocvente, *adâncurile oarbe ale nopții*, un *farmec tainic* și murmurul rugăciunii călugărilor din aceste singurătăți... Când scrie despre ele, Hogaș renunță la ironia cărturărească. Își dă pe față, repet, spiritul lui liric, sensibil și cumpănit. Din jurnalul său de călătorie nu lipsesc și scene din viața curentă și, pe cât îi este posibil, face o prezentare a tipologiei lumii de la munte. Câteva scene se rețin, au valoare epică, la fel personajele care animă acest amplu discurs descriptiv. Prozatorul are inteligența să-l populeze, din loc în loc, cu oamenii locului, fără a fi totdeauna un umorist bonom. Jupâneasa Zamfira, hangița de pe Valea Negrei, este femeie frumoasă, iute, gătește bine și în ochii ei se pot ghici lumini tainice și pasiuni arzătoare. Prozatorul îi face un portret pozitiv și-i spune vorbe cu subtext erotic, la care brava, onesta Zamfira roșește

puțin și-l dezarmează, cu propoziții potrivite, pe vorbăreț. Mulțumit de ospăț și încântat de înfățișarea femeii de munte, naratorul completează portretul subiectiv cu o nouă priveliște măreață. Un element însoțitor, o ramă potrivită pentru chipul din tablou. Zamfira intră în galeria hangițelor din opera lui Sadoveanu. Mai înainte, călătorul poposise la alt han și, acolo, dăduse peste o hangiță care-l pune pe fugă. La Gura Dârmocului dă peste Ion Rusu, un uriaș alcoolic și agresiv de care amantul Munților Neamțului scapă tot prin fugă. Natura pură, primordială, produce și asemenea chipuri. Altădată poposește în casa a doi țărani tineri și nu poate să se odihnească din cauza invaziei de ploșnițe. Fuga-i, și în această situație, sănătoasă, eliberatoare. Halunga și Ilie Marcu sunt, în schimb, oameni de treabă, beau vârtos și nu fac fapte necuvenite. Floricica este *femeia-cariatidă*, călătorul o știe de mult, de când era mică, acum este măritată, are stil și are o grație ce pune în dificultate pe mai vârstnicul admirator. Tema lui Ibrăileanu din *Adela* este anticipată în această mică și delicată nuvelă în care erosul este sugerat cu mare prudență. Abordându-l, prozatorul ține să avertizeze:

„...Și niciodată n-am întinat pe această femeie în noroiul murdar al simțurilor, și n-am târât niciodată în vârtejul de dragoste pângărită a sângelui ce clocotește în vine stricate și păcătoase pe acest înger nefericit, icoana desăvârșită a dumnezeieștii frumuseți...” și, mai departe, în notă accentuat melancolică, sugerând un Hogaș (mă rog, pe naratorul său) sentimental, analist al unei iubiri tănuite și a unei nefericiri asumate:

„Și când rămăsei singur, nu știu dacă durerea, dezgustul de viață sau împietrirea, ce însoțește un trai fără de nădejde, năvăliră fiecare în parte, sau dacă toate deodată puseră stăpânire pe sufletul și inima mea... Adică – mă gândeam eu – de ce soarta vitri-gă, dacă ne-a îndrumat viața pe cărări deosebite, n-a sfârșit tot ea, încai, și legăturile neîndurate dintre două suflete nefericite? Sau poate voiește soarta să afle de la mine și de la Floricica, dacă în cumpăna vieții, trag mai greu întocmirile omenești decât cele dumnezeiești?”

Msgr Ioan ROBU

La théologie, science de Dieu et de l'homme: quelle place dans l'Europe d'aujourd'hui?

Abstract

Expunerea noastră își propune să ridice câteva probleme fundamentale legate de statutul epistemologic al teologiei în zilele noastre, ale postmodernității. Să recunoaștem de la bun început că modernitatea marchează o distanță importantă față de teologie, până atunci suverană. Pentru lumea contemporană, demersul față de teologie este unul genetic și acesta cuprinde trei etape: trecerea filosofiei antice la teologia medievală; predarea teologiei în universitățile medievale scolastice; scolastica ajunge să forjeze, în cadrul universităților, prin filosofia clasică concepțiile omului și ale societății în Europa. Azi, teologia este o știință în sensul modern al termenului, capabilă să producă un discurs nou asupra postmodernității, deoarece se află la originea științelor moderne ale omului și a științelor sociale.

Cuvinte-cheie: teologia, postmodernismul, științele sociale, scolastica, reconfigurarea teologiei.

Our speech aims to raise some fundamental issues related to the epistemological status of theology today, the times of postmodernity. Let us first recognize that modernity marks an important distance from theology, till then sovereign. For the contemporary world, the approach to theology is a genetic one and it comprises three stages: the passage of ancient philosophy to medieval theology; the teaching theology in scholastic medieval universities; the scholastic is reaching to forge, within the universities, through classical philosophy, the man and society conceptions in Europe. Today, theology is a science in the modern sense of the term, being able to produce a new discourse on postmodernity, because this is to the origin of modern human sciences and social sciences.

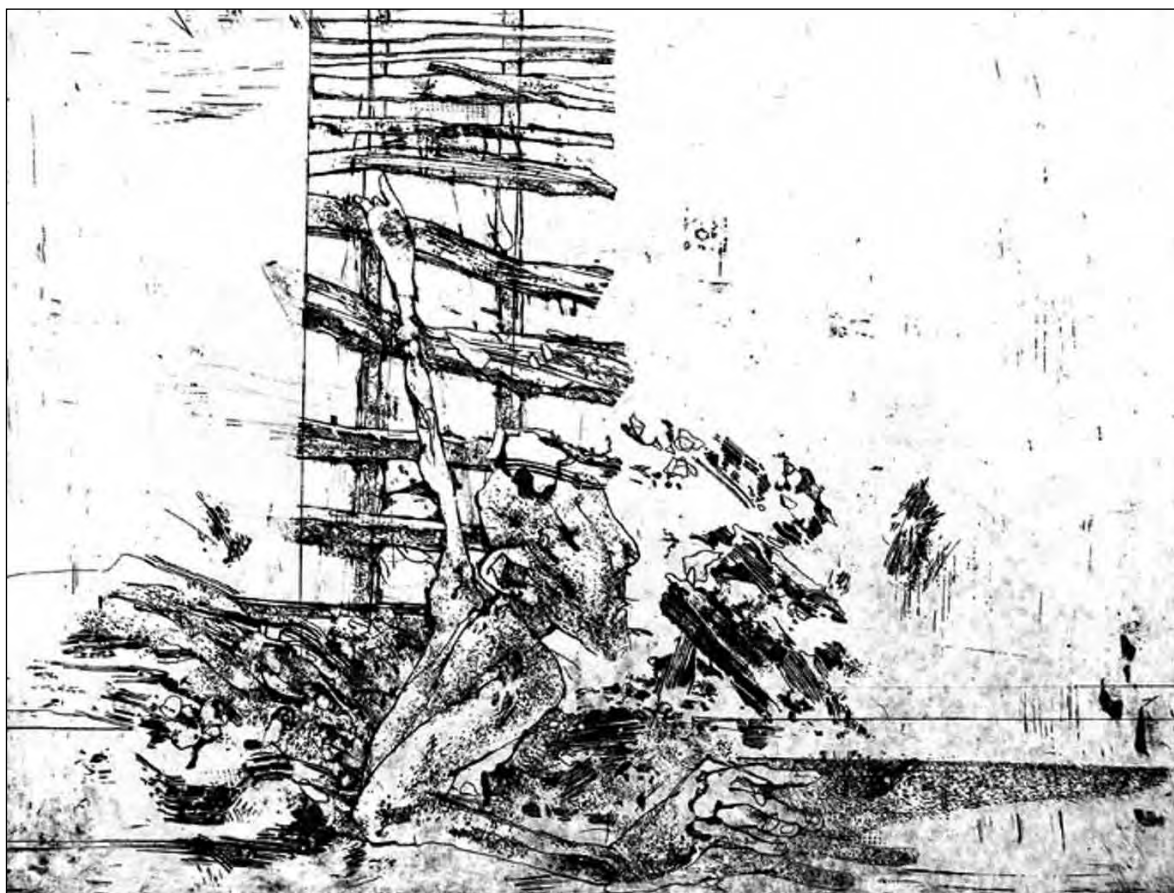
Keywords: theology, posmodernity, social sciences, scholastics, reconfiguration of theology.

Depuis les années cinquante du siècle passé, lorsque le Père Marie-Dominique Chenu s'interrogeait dans un livre intitulé *La théologie est-elle une science?* sur le statut épistémologique de la théologie, il est communément admis que le début de la modernité est marqué par une prise de distance à l'égard de la théologie, souveraine jusqu'à là. Cependant, il est plus juste de parler de reconfiguration que le savoir théologique, hérité de la scolastique, subit au contact, d'une part de nouveaux savoirs issus de la modernité européenne (sociologie, anthro-

pologie, sciences politiques, sémiotique), et d'autre part de nouvelles lectures du texte des Écritures. Il s'agit évidemment d'un parcours historique, dont le développement nous indique à la fois le caractère de science et l'identité européenne de la théologie.

Avant le christianisme et au-delà de l'Occident, quel sens peut-il y avoir à parler de „théologie”? Pour le monde occidental, la démarche est génétique et comprend trois étapes importantes:

1. le passage de la philosophie antique à la théologie médiévale,

2. l'enseignement dans les universités médiévales de la scolastique, comme corpus de savoir théologique: l'Europe est née justement autour des universités qui ont accueilli la théologie en tant que savoir savant le plus important, soutenu aussi par le pouvoir politique

3. dans ce cadre universitaire, la scolastique parvient à forger à long terme, à travers la philosophie classique, les conceptions de l'homme et de la société en Europe, jusqu'à l'aube de la modernité. Ce fait a assuré le rôle important de la religion dans la société, ainsi que la reconnaissance et la transparence des positions religieuses par la société.

— Tout au long de son histoire, la théologie s'est imposée comme science de Dieu, mais aussi comme science de l'homme et de la société par rapport à Dieu. Du point de vue de la méthode et de ses objets, la théologie se trouve à l'origine de ce qu'on appelle aujourd'hui l'interdisciplinarité. En effet,

la science de la théologie est une source inépuisable de savoir et de concepts, dont elle fut parfois dépossédée, sans qu'on lui rende justice.

— Aujourd'hui, elle est une science dans le sens moderne du terme, capable de produire un discours nouveau sur la postmodernité, puisqu'elle se trouve à l'origine des sciences modernes de l'homme et des sciences sociales. Ce rapport de genèse et d'échange est réciproque. Au cours des dernières décennies, la théologie a subi des reconfigurations qu'il convient d'évoquer ici, à côté des défis et des enjeux sociaux et culturels responsables de cette évolution.

La première particularité de ces reconfigurations réside dans le fait qu'elles permettent l'émergence de nouvelles formes de représentation du divin par le biais d'une réflexion fondamentale sur le statut de l'image et de la figure dans le champ plus spécifique de cette nouvelle « science expérimentale » que devient la mystique.

L'étude de l'intériorité du sujet humain qui vit une expérience religieuse trouve un débouché dans la psychologie et la psychanalyse, dont les précurseurs furent les grands mystiques de l'âge baroque (Thérèse D'Avila, Saint Jean de la Croix) ou de la Belle Époque (Sainte Thérèse de l'Enfant Jésus). Les catégories *d'intellect, d'intelligence, de connaissance de soi, de comportement, penchant* etc. sont empruntées à la philosophie de Saint Thomas D'Aquin, mais il est tout aussi vrai que la pastorale de l'Église cherche aujourd'hui un appui auprès des sciences «exactes» de la pédagogie et de la psychologie du sujet. Ces sciences ne peuvent pas jouir d'une autonomie absolue par rapport à la théologie, mais seulement d'une autonomie relative là où elles recherchent méthodiquement les moyens de susciter, aux divers âges et moments du développement individuel et social, les dispositions les plus favorables à la grâce.

Une autre reconfiguration majeure, peut-être la plus importante de notre époque, vient du rapport avec les sciences sociales.

Le lien génétique entre théologie et sciences sociales, telles la sociologie de la religion, l'anthropologie, l'histoire des religions, les sciences politiques, est un bien acquis de toute évidence. Les disputes théologiques ont constitué comme on le sait un domaine important de l'historiographie moderne qui a voulu reprendre sur un mode critique et objectivant les développements de l'intelligence de la foi dans la confrontation des écoles et des époques depuis l'origine même des premiers dépôts scripturaires. L'histoire des religions (Religionsgeschichte) doit sa thématique disciplinaire aux comparaisons systématiques entre différentes traditions de pensée pendant l'Aufklärung luthérien au XVIIIe siècle. N'oublions pas que la sociologie des religions s'est aventurée dans les terrains des raisonnements longuement marqués par le moment scolastique, pour comprendre les aboutissants sociaux du phénomène religieux. On peut citer ici les travaux minutieux d'Emil Durkheim sur la nature sociale du phénomène religieux, le cas de Max Weber sur les affinités électives entre le capitalisme et le protestantisme, le

cas d'Emil Poulat sur la crise moderniste dans l'Église Catholique au tournant du XXe siècle ou encore celui de Gabriel Le Bras sur l'importance sociale des pratiques religieuses. De son côté, l'anthropologie a dès lors démultiplié l'observation des formes les plus syncrétiques de ces corrélations entre pensée des mystères et milieu social et culturel.

Quelques observations s'imposent à ce sujet: l'athéisme méthodologique des sciences sociales qui repoussait l'explicitation du surnaturel vers la théologie se voit récemment remis en question par de nouveaux travaux où l'observation attentive des pratiques religieuses prend en compte un sujet lié à la transcendance et au mystère. La question de la sécularisation en tant que sortie de la religion et mort de la théologie s'est réorientée, depuis une vingtaine d'années, vers une nouvelle approche du fait religieux, tel que le conçoit la théologie. Dans ce sens, un tournant important est constitué déjà par le livre de John Milbank, *Theology and Social Theory: Against Secular Reason* (Blackwell, 1993). Milbank montre que les positions du sécularisme moderne peuvent être envisagées comme une sorte de contre-théologie, dont les sources sont „l'hérésie” de Thomas Hobbes et la „conception païenne” sur le gouvernement introduite par Machiavelli. En soutenant que seule la loi met des limites à la compétition des individus (*la guerre de tous contre tous*), Thomas Hobbes a exalté le nominalisme condamné par la scolastique médiévale et aussi, très récemment, par le pape François, lors de son intervention à l'Assemblée générale de l'ONU. Les enjeux de la position théologique du pape François sont à chercher dans le sillage de la théologie catholique contemporaine: réconcilier la nature humaine et la grâce divine, séparées par la perspective nominaliste, visible dans la bureaucratisation excessive de nos sociétés, trop souvent aveugles à la réalité des faits. De même, la version „païenne” du gouvernement repose, selon Machiavel, tout comme celle des anciens Grecs et Romains, sur les habiletés d'un dirigeant indifférent aux considérations morales et

soucieux de se maintenir au pouvoir, en manipulant ses opposants. De nouveau, la réalité sociale, politique et économique actuelle nous fait voir l'échec de la morale des vertus en l'absence de référence à l'Évangile, l'évanouissement de la confiance des peuples dans la capacité des politiques, l'illusion fatale du pouvoir de l'apparence, au défi du réalisme de l'essence. Dans la réflexion d'une nouvelle théologie politique repose l'espoir d'une réponse aux défis de nos sociétés, dans lesquelles les personnes en tant que citoyens trouvent la force de défendre la raison objective et le mystère de la grâce qui gouverne les actions, pour ne pas succomber aux services du pouvoir et des média.

Une dernière remarque à ce propos. L'Europe doit à la doctrine sociale de l'Église Catholique, qu'on distingue dans la vision de ses pères fondateurs, fils de notre Église, les principes de subsidiarité et de solidarité. Il est grand temps d'agir selon les principes de la théologie sociale et de reconnaître, derrière les mots banalisés de notre langage quotidien (faute, solidarité, inspiration) les concepts forts de la théologie : péché, charité, grâce.

La troisième reconfiguration de la théologie repose sur son rapport avec les sciences humaines (philosophie, histoire, sémiotique et sciences du langage, anthropologie culturelle). On a beaucoup parlé des conflits et de la réconciliation entre la théologie et les sciences humaines. À ces nouvelles disciplines, la théologie a reproché de réduire le contenu de la foi soit à des pratiques socioculturelles, soit au langage, soit aux comportements sociaux. Par contre, les sciences humaines ont rétorqué que la théologie fait appel à l'argument de l'autorité, de la doxa dans la démarche de connaissance, recours jugé inacceptable dans la connaissance moderne. Également, on reproche à la théologie le manque de spécificité de sa méthode.

Ce fut le Concile Vatican II qui montra trois orientations nouvelles de la théologie, destinées à mieux renforcer son identité par rapport aux sciences humaines et susceptibles d'apporter le rayonnement de la foi et

le renouveau de la vie chrétienne. **La première réorientation** réside dans une attention toute nouvelle à l'anthropologie, magnifiquement exprimée par la pensée du pape Jean Paul II *Tous les chemins de l'Église vont vers l'homme*. Cette reconfiguration trouve son point de départ dans le dialogue de la théologie avec le monde des êtres humains. Dans cet esprit, le Pape François, dans son exhortation apostolique *Evangelii Gaudium* (La joie de l'Évangile) nous invite à un nouveau dialogue missionnaire pour « retrouver la fraîcheur originale de l'Évangile », en cherchant « de nouvelles voies » et « des méthodes créatives », et à ne pas enfermer Jésus dans nos « schémas ennuyeux ». Pour entamer ce dialogue, il faut renoncer à une „théologie de bureau repliée” et ouvrir les portes d'une théologie qu'il définit comme connaissance juste”, capable de préserver son axe de vérité et tout ce que le génie historique du christianisme a apporté à notre civilisation.

La deuxième voie de rénover la théologie ouverte par le Concile Vatican II est la réconciliation avec la philosophie, qui fait l'objet de l'encyclique *Fides et ratio* du pape Jean Paul II. Dans le chapitre VI de cette encyclique, le pape dit: *La parole de Dieu s'adresse à tout homme et sur toute la terre, et l'homme est naturellement philosophe. Pour sa part, la théologie, en tant qu'élaboration réflexive et scientifique de l'intelligence de cette parole à la lumière de la foi, ne peut pas s'abstenir d'entrer en relation avec la philosophie élaborée effectivement au long de l'histoire, pour certains de ses développements comme pour l'accomplissement de ses tâches spécifiques.* Les deux principes méthodologiques spécifiques à la théologie: *auditus fidei* et *intellectus fidei* nous indiquent le rapport entre l'appropriation de la Révélation, telle qu'elle nous a été transmise à travers les Saintes Écritures, la tradition et le magistère de l'Église et les exigences spécifiques de la pensée. Pour conduire à la connaissance de la foi, on doit recourir, nous dit le pape Jean Paul II, à la réflexivité spéculative de la philosophie, sans jamais oublier le but salvifique d'une telle connaissance.

Enfin, **la troisième voie de renouvellement de la théologie** par rapport aux

sciences humaines est le dialogue des religions et des cultures. Ainsi, le Concile a complètement changé la vision sur le dialogue interreligieux et sur la capacité de l'Évangile de fertiliser les cultures les plus diverses. Aujourd'hui, les sociétés européennes ont cessé d'être mono culturelles: la migration à l'intérieur des frontières européennes, mais aussi l'apport venu de l'Afrique, de l'Orient et de l'Asie sont en train de changer définitivement le tissu culturel et religieux de notre continent, autrefois gouverné par l'hégémonie des Églises chrétiennes. Ce nouveau phénomène représente également une occasion importante pour repenser la place de la théologie dans les universités de notre continent, dans les pays où elle est présente, y compris la Roumanie. L'urgence de nouvelles politiques de religion/religieuses qui doivent prendre en compte le pluralisme religieux a conduit à une réorientation de la théologie, en tant que discipline de l'éducation. Le dialogue interdisciplinaire et l'association avec

les sciences de la religion sont les modalités les plus fréquentes d'accommoder la théologie à un milieu sécularisé et multiculturel. Néanmoins, reste le souci de préserver l'identité forte de la théologie et de ne pas fluidiser les contours de son champ de savoir, au contact des sciences avec lesquelles elle entretient de rapports de familiarité.

Voilà quelques défis qui concernent la théologie en tant que science à vocation tous azimuts en Europe aujourd'hui. Dans le concert des sciences, il est vrai que la théologie n'est plus comme autrefois la *science des sciences*, mais l'orgue qui résonne avec le son des autres instruments. Mais, tout comme l'orgue, elle reste le plus complexe et le plus profond instrument de connaissance, et par conséquent, unique à sa façon.

Pour conclure, il convient peut-être de rappeler les propos célèbres de Pascal: *toute science se fait avec de la foi*. J'ajouterais: *toute science se fait avec de la foi dans la dignité de la raison humaine, don du Seigneur*.

Emil BURZO

Transilvania de Nord, la răscruce de drumuri (1940-1945)

Abstract

Articolul de față prezintă situația tensionată menținută în permanență de organizațiile maghiare și de conducătorii acestora, în încercarea de a acredita ideea că Transilvania trebuie să devină o confederație autonomă, sau să aparțină, în viitor, statului maghiar. În pofida adevărului istoric, a numeroaselor documente statistice privitoare la componența etnică din regiune (prezente în articol) în perioada 1940-1954 noile forțe politice maghiare, reorganizate în pas cu desfășurarea evenimentelor de pe front, duc o intensă activitate de mistificare a adevărului și de influențarea a factorilor decizionali (în speță, conducerea politică a URSS) în sensul celor de mai sus. Arhivele secrete la maghiare, românești și sovietice sunt mărturii elocvente ale acestor campanii maghiare dirijate pe mai multe planuri, care nu vor înceta nici după 12 iunie 1945, când în mod oficial are loc reînstituirea administrației românești în regiune.

Cuvinte-cheie: război, Transilvania, etnic, români, maghiari, armistițiu, administrație.

This article presents the tense situation permanently maintained by the Hungarian organizations and by their leaders, in an attempt to accredit the idea that Transylvania must become an autonomous confederation, or belong, in future, to the Hungarian state. In spite of the historical truth, of numerous statistic documents regarding the ethnic structure in the region (presented in the article) in the period 1940–1954, the new Hungarian political forces, reorganized in step with the unfolding with the events on the battlefield, develop an intense activity of mystification of the truth and of influencing the decision-making factors (especially the political leadership of Soviet Union) in the sense of the above. The Hungarian, Romanian and Soviet secret archives are eloquent testimonials of these Hungarian campaigns conducted on several levels, which will not cease even after 12th of June 1945, when the Romanian administration in the region reinstated.

Keywords: war, Transylvania, ethnic, Romanians, Hungarians, armistice, administration.

În urma primului arbitraj de la Viena (02.11.1938), Ungaria horthystă anexa o parte din Slovacia (Felvidék), iar la mijlocul lunii martie 1939 ocupă Ucraina Subcarpată (Rutenia). Ungaria interbelică dorea, printr-o politică revizionistă, să obțină și celelalte teritorii care aparținuseră Transleithaniei, pe care le pierduse prin tratatul de la Trianon, dar în special Transilvania. Prin

al doilea arbitraj de la Viena, încheiat la 30 august 1940, România a fost silită să cedeze aproape jumătate (43.492 km²) din Transilvania, în favoarea Ungariei horthyste. Potrivit recensământului din 1930, componența etnică a populației din partea anexată la Ungaria era: 49% români, 42% maghiari, 4.2% evrei și 2.5% germani, iar 1.6% alte etnii.

Emil BURZO, fizician, profesor universitar, specialist în fizica corpului solid, membru titular al Academiei Române, e-mail: office@fnsa.ro.

Cercurile maghiare au căutat să justifice apartenența Transilvaniei de Nord la Ungaria. Astfel, în contextul politic din anul 1940, s-a elaborat teza potrivit căreia din punct de vedere istoric, etno-demografic, economic sau geographic, spațiul transilvan ar putea fi divizat într-o parte de nord, care ar fi „ungurească” și o parte de sud, reprezentând restul. Această teză este prezentată de contele Pal Teleki, geograf, prim-ministru al Ungariei, în anul 1940 în volumul *Siebenbürgen* [1] și preluată de istoricul Makkai Laszlo în cartea *Istoria Transilvaniei*, ediția în limba maghiară, 1944 și respectiv franceză „*Histoire de Transilvanie*”, 1946 [2]. Falsitatea teoriei este evidentă, componenta etnică românească fiind majoritară pe acest teritoriu așa cum reiese din primele recensăminte. Pentru aceasta, vom reda câteva date din lucrările istoricului David Prodan [3, 4]. Conscriptia din anul 1553 arată că în domeniul cetății Ciceu erau un număr de 54 sate din care 41 românești, iar în domeniul cetății Gherla, din cele 23 de sate, 10 erau românești, 4 sășești precum și 9 ungurești sau amestecate etnic. Domeniul Cetății Chioar, în anul 1556, îngloba 67 de sate din care 65 românești, iar domeniul Cehu Silvaniei avea 43 de sate din care 35 românești. În anul 1594, domeniul cetății Șimleu avea 48 sate din care 37 românești. Teza lui Teleki este evident greșită, ca de altfel și argumentația plecând de la geografia regiunii pe care o consideră distinctă de restul Transilvaniei. Din păcate și astăzi această teză este readusă pe tapet de unii politologi maghiari.

Ne propunem a trece succint în revistă pentru început modul în care s-a luptat și afirmat populația românească din Ardealul de Nord, trecut vremelnic sub ocupația horthystă, acțiuni în contradicție cu teza lui Teleki. La începutul lunii septembrie 1940 se organizează la Cluj „**Comunitatea Națională a Românilor din Nordul Transilvaniei**”, formațiune organizatorică conducătoare a populației românești din Ardealul de Nord, președinte fiind ales Emil Hațieganu [5]. Din nucleul organizatoric făceau parte episcopii Iuliu Hossu și

Nicolae Colan, Vasile Hossu, Liviu Telea, Teodor Burzo etc... Activitatea acestei organizații s-a desfășurat, în paralel, pe trei direcții: confesională, cooperatistă și diplomatică. În actele confidențiale ale prefectului Cluj, 1940-1944 [6, 7] se menționează: „*Se poate constata că românii din Nordul Transilvaniei își construiesc aceste linii organizatorice cu mare succes, fără ca autoritățile noastre să fi conturbat până acum cu vreun folos una dintre ele*”.

Comunitatea națională a românilor a organizat consfătuiri, a întocmit liste ale nedreptăților, a făcut recensământul celor rămași, etc. Într-un document aflat la Arhivele Statului Cluj [6, 7] se arată că pe linie confesională „*s-a reușit să se înlocuiască preoții refugiați cu alții tineri, hirotonisiți după doi ani de teologie. Ca urmare, nici un sat românesc nu a rămas fără conducător spiritual mai mult de câteva săptămâni sau luni*”. Raportul consemna faptul că prelații de rang superior colindau satele românești, stăteau de vorbă cu masele de țărani, îi iluminau, îi îndemneau la rezistență, îi încurajau. Spre exemplu, cităm dintr-o cuvântare a episcopului Iuliu Hossu „*În ceasul întunecării să ținem sus lumina lui Hristos ca să lumineze tuturor. Pe valurile tulburi ale veacului, pășește și azi Mântuitorul Isus și îndeamnă cu dumnezeiesc cuvânt de îmbărbătare, pe cei înfricoșați de moarte: Nu vă temeți, Eu sunt*” [8]. Într-un alt raport al autorităților maghiare [6, 7] se exprimă îngrijorarea deoarece „*nu se văd urmele neînțelegerilor dintre cele două confesiuni*”. Această tensiune, continua raportul, „*ar trebui să o menținem chiar cu prețul unor sacrificii sau să o declanșăm artificial*”.

Agentul securității, cu numele de cod Popan Virgil, la data de 06.03.1968 scria într-un raport „*Pe timpul ocupației maghiare a Ardealului de Nord, episcopul Hossu a fost în raporturi de prietenie și colaborare cu episcopul ortodox Nicolae Colan și împreună au servit cauza românească, atât personal cât și prin preoții din subordine care erau în contact cu masele populare*” [9]. A ajutat pe episcopul Nicolae Colan, trimițând credincioșii greco-catolici la Catedrala Ortodoxă și care era „*amenințată din lipsă de credincioși să fie suspendată*”. Era o perioadă în care episco-

pul Iuliu Hossu ajută pe cei loviți, ajută material pe studenții români, se implică în ajutorarea evreilor după cum aprecia rabinul Moshe Carmilly.

Comunitatea Națională a Românilor a organizat reuniunea „Mariana” a tineretului universitar în anul 1941. S-a trecut la organizarea filialelor **Comunității Naționale a Românilor**. Spre exemplu, la data de 07.03.1943, în prezența lui Emil Hațieganu, s-a constituit organizația locală Bistrița, conducerea acesteia fiind formată din Vasile Buta, Gabriel Ceoca și Nicolae Pop. Acțiuni asemănătoare au avut loc și în alte județe. Au fost mobilizați avocați români pentru a apăra în procese pe cei neajutorați, ca spre exemplu pe cei loviți prin decretul 1940/41 al Ministerului de Externe maghiar (februarie 1941), care a instituit revizuirea reformei agrare după primul război mondial.

S-au organizat totodată acțiuni cultural-artistice. Astfel, în anul 1942 s-au prezentat 14 conferințe, au avut loc 12 concerte, 13 reprezentații teatrale, 14 sărbători și expoziții de arte plastice la Cluj, Bistrița, Năsăud, Satu Mare sau Dumbrăvița (Baia Mare). În același an s-au tipărit 7 calendare populare, 2 anuare, câte 2 lucrări de folclor și respectiv, de versuri, 8 cărți cu caracter religios, etc [10]. În 1941, la inițiativa preoților din satele românești s-a cerut înființarea unor școli confesionale în limba română (55 greco-catolice, 25 ortodoxe). Au fost remise nenumărate memorii ambasadei României la Budapesta, în care sunt descrise nedreptățile suferite de români [7].

Primul ministru al Ungariei, într-o notă datată 11 iunie 1942, se plângea că „*publicațiile românești nu sunt cenzurate cu destulă eficiență*”. S-a trecut la arestări și condamnări ale unor redactori și ziariști ai Tribunei Ardealului. Spre exemplu Gheorghe Dăncuș a fost condamnat în noiembrie 1942 la închisoare pentru vina de a fi publicat poezia lui Coșbuc „Decebal către popor”. La 24.01.1942 au fost confiscate toate aparatele de radio de la posesorii români.

Într-un raport din 28 mai 1941 al Partidului Ardelean, contele Béla Teleki cerea „*supravegherea strictă a românilor din nordul Transilvaniei și reprimarea oricăror*

tendințe din partea acestora” [11]. S-a constatat totodată „*o adevărată febră printre români. Ei devin mai siguri pe ei, mai conștienți și de multe ori mai agresivi*” [7]. Starea de spirit a populației românești este redată sugestiv într-un raport confidențial din anul 1943 al autorităților maghiare. „*Nici azi nu se pot încadra în viața maghiară, nu frecventează manifestările naționale maghiare, nu sprijină nici o acțiune maghiară.*”

În localități din județele Sălaj, Maramureș, Mureș-Turda, populația a reacționat cu atâta dârzenie în fața autorităților care încercau să-i înroleze în companiile de muncă forțată, astfel încât a fost nevoie să se apeleze la armată. Numărul dezertorilor români din armata horthystă sau detașamentele de muncă, care se ascundeau în munți, erau de câteva mii. S-au petrecut nenumărate crime, fiind împușcați cei care nu s-au prezentat la înrolare: Moșeni (Oaș), Săbișa (Baia Mare) etc... Se îngroașă numărul de partizani (Rona de Jos, Săliștea de Sus, Giulești, Desești, Moisei, Valea Firizei, Târgu-Lăpuș, etc.) [12]. Referindu-se la manifestările de conștiință națională ale românilor, autoritățile horthyste constatau tot mai des că „*românii își țin religia, nu doresc sa-și uite limba, sperând la restaurarea României*” [6].

Acțiunea de la 23 august 1944 a provocat o vădită îngrijorare în rândul autorităților maghiare. În noaptea de 23/24 august 1944 s-au emis instrucțiuni speciale privind arestarea și întemnițarea tuturor elementelor românești suspecte. În orașul Sighet au fost arestate 23 persoane, iar în județul Maramureș 200 persoane. În județul Cluj s-au făcut multe arestări, românii fiind internați în „Toloncz Ház” (lagăr).

Politica maghiară cu privire la Transilvania a evoluat, în perioada 1940-1945, în funcție de realitățile politice. Astfel, din raportul trimisului URSS în Turcia, S.P. Vinogradov către V. Molotov, la data de 7 iulie 1943, rezultă că Ungaria este nemulțumită de partea din Transilvania primită prin Dictatul de la Viena. Ungaria dorește să obțină toată Transilvania și a o transforma într-un stat „independent” inclus într-o confederație proiectată de

Ungaria și care să includă și Croația [13]. Odată cu victoriile puterilor aliate și apropierea frontului de Ungaria, se observă o orientare spre ideologiile de stânga, spre cea comunistă. La data de 26 august 1944, guvernul de la Budapesta a trimis instrucțiuni populației maghiare din Ardealul de Nord „pentru cazul în care Transilvania de Nord ar fi fost ocupată de trupele româno-ruse, maghiarii din Transilvania se pot organiza în cadrul unui partid comunist, colaborând intens și chiar exagerat cu autoritățile rusești de ocupație, supralicitând pe români”. În felul acesta ar putea obține simpatia autorităților militare rusești, complicând reîncadrarea acesteia în statul român. Semnificativă este deasemenea declarația unui deputat maghiar la 08.09.1944. „Românii sunt convinși de reuniunea nordului Transilvaniei la România, iar populația maghiară este de părere că singura noastră salvare constă în a ne orienta spre stânga”. Și acest lucru s-a văzut; încă 6 luni după eliberarea Transilvaniei de Nord, elemental maghiar care a aderat la partidele de stânga, în special comunist, dominând viața politică a acestei regiuni.

Documentele aflate în arhivele rusești menționează discuțiile care au avut loc în perioada 29.03-12.04.1944 dintre N.V. Novikov, trimisul URSS în Egipt și Barbu Știrbei. Partea sovietică dorea ca România să rupă alianța cu Germania, participarea armatei române la război de partea aliaților, restabilirea graniței sovieto-române în conformitate cu tratatul din 1940, plata recompensărilor, eliberarea militarilor prizonieri. URSS se obliga să anuleze decizia de la Viena cu privire la Transilvania de Nord. [13]

La Moscova, începând cu data de 10.01.1944, când se prefigura că războiul cu Germania se apropie de final, își desfășoară activitatea Comisia NKID pentru pregătirea tratativelor de pace și ordine postbelică. La această data, Comisia se pronunță împotriva formării oricărei federații de state. În acest context, la data de 08.04.1941, un membru al comisiei, Șuriț, este împotriva unei posibile federații maghiaro-române-transilvane. Motivele prezentate au fost: melanjul de inamici ireconciliabili, precum

și îndoiala că odată formată această confederație va fi sub influența URSS. La data de 5.06.1944, Litvinov, președintele comisiei menționată mai sus, constată că este greu să găsești o rezolvare a problemei Ardealului de Nord care să satisfacă și România și Ungaria. Acesta afirma într-un raport că „atribuirea Transilvaniei uneia sau alteia dintre țări este posibilă numai după primirea unei asigurări solide de cooperare”. Dacă va fi imposibil de obținut o garanție fermă, continua acesta, „trebuie luat în calcul formarea unui stat Transilvan, independent de orice alianță sau federație. Cu o populație de peste 5 milioane de oameni și o suprafață de peste 100.000 km², Transilvania va fi mai mare decât multe țări europene, având în plus resurse economice semnificative”. În ședința din 08.06.1944, Litvinov propune două soluții pentru rezolvarea problemei Transilvaniei:

1. Posibilitatea de retrocedare către România, dacă se va renunța la revendicarea Basarabiei și Bucovinei și dacă acceptă exercitarea controlului sovietic asupra politicii viitoare a României.
2. Până la realizarea acestui lucru avem posibilitatea de a transforma Transilvania într-un stat independent pentru o anumită perioadă, dar poate rămâne independent și pentru o lungă perioadă de timp, având în vedere că acest stat mic va trebui să aibă un protector, care poate fi doar Uniunea Sovietică [13].

Transilvania a avut astfel o situație incertă din punct de vedere administrativ. O perioadă de timp, după actul de la 23 august 1944 și respectiv eliberarea acestui teritoriu de sub dominația horthystă. În discuțiile cu privire la armistițiu duse de Pătrășcanu, Vișoianu și Dămăceanu cu V.M. Molotov și A.I. Vâșinschi din 31 august 1944, Pătrășcanu insistă „să se trimită cât de curând trupe românești în Transilvania pentru a lupta contra germanilor. De aceea, continuă acesta, ar fi de dorit ca diviziile românești să nu fie dezarmate”. Răspunsul lui V.M. Molotov a fost evaziv. Delegația română revine cu aceeași solicitare și în 06.09.1944. V. Zorin propune lui Vâșinschi, la data de 09.09.1944,

ca delegația română să rămână fără răspuns. Semnarea armistițiului de către ruși a fost târăgănată până la data de 12.09.1944. În Convenția de Armistițiu din 12.09.1944, între Guvernul Român și Guvernele Uniunii Sovietice, Regatului Unit și Statelor Unite ale Americii, la punctul 19, se prevedea: „Guvernele Aliate socotesc hotărârea Arbitrajului de la Viena cu privire la Transilvania, ca nulă și neavenită și sunt de acord ca Transilvania (sau cea mai mare parte a ei) să fie restituită României sub condiția confirmării prin Tratatul de Pace și Guvernul Sovietic este de accord ca forțele sovietice să ia parte în acest scop, în operațiuni militare, conjugate cu România, contra Germaniei și Ungariei”. În art. 17 se spune că „administrația civilă românească este restabilită pe întreg teritoriul României până la o distanță de linia frontului de minim 50-100 km”. În anexa F, la art. 17, se stipulează însă „Comisia Aliată de control va instaura organe sau secțiuni împuternicindu-le, respectiv, cu executarea de diferite funcțiuni”.

Toate aceste decizii au condus la diferite interpretări și acestea s-au reflectat în situația politică și administrativă a Transilvaniei de Nord, care din toamna anului 1944 până în primăvara anului 1945, a fost deosebit de complexă. Prin legea nr. 487 din 10 oct. 1944 s-a creat, de autoritățile de la București, Comisariatul pentru Administrarea Transilvaniei Eliberate, cu misiunea de a administra această parte a României. În funcția de Înalț Comisar pentru Administrarea Transilvaniei eliberate a fost numit dr. Ionel Pop, fost secretar al Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918. Sediul acestui comisariat a existat mai mult la București, nefiindu-i permisă stabilirea la Cluj.

Comuniștii maghiari și români se re poziționează, conform cu evoluția evenimentelor politice și militare. La data de 16 octombrie 1944 se înființează Uniunea Populară Maghiară din România (MADOSZ). O săptămână mai târziu, la data de 21 octombrie 1944, se constituie la Cluj, Comitetul Democratic din Ardealul de Nord, pe baza acordului dintre P.C. (Pal Veres, Lajos Iordaki, Sandor Jakab) și PSD (Victor Pocol,

A.Wolff, Francis Bruder), MADOSZ, Frontul Plugarilor și alte câteva organizații mai mici precum Gruparea Evreiască Antifascistă, Uniunea Patrioților, etc. Consiliul Deocratic își schimbă, în scurt timp, denumirea în Frontul Național Democratic.

Comentând memoriul primit de la secretarul Comitetului regional al P.C.R. din Transilvania de Nord, Goldberger, Comisarul Poporului pentru Afaceri Externe al RSSFR, A.I. Lavrentiev, propune lui A.I. Vășinski, în decembrie 1944, înființarea unei administrații provizorii pentru Transilvania de Nord. Printre alte propuneri făcute, cităm din acest document: „Organizarea unui Comisariat pentru problemele Transilvaniei de Nord care să conducă organele administrative, economia, finanțele, etc. Conducerea acestui Comisariat trebuie numită de puterea militară sovietică, chiar din rândul populației Transilvaniei de Nord”. În continuare se spune „În prezent nu avem materiale care să răspundă exact ce parte a Transilvaniei de Nord ar urma să fie retrocedată României și care parte Ungariei” [13].

Administrația din Transilvania de Nord, începând cu 24 octombrie 1944, a fost controlată de Înalțul Comandament Aliat, în fapt de către Armata Sovietică. Aceasta administra regiunea prin FND și apoi prin Comitetul Executiv pentru Ardealul de Nord al FND, care urmărea însă regionalizarea Transilvaniei de Nord. Într-un raport către CC al P.C. din România, Miklos Goldberger afirma: „Comitetul regional a hotărât că este momentul adunării la Cluj, la sfârșitul lunii ianuarie a reprezentanților FND din toate județele. Am constatat, continua acesta, că, comitetele formate ale FND au reușit să schimbe prefecți, să ocupe funcțiile administrative”. Conferința politică a FND pentru Ardealul de Nord a început la Cluj în 12 februarie 1945, prilej cu care s-a ales Comitetul Executiv al FND, format din președinte (Teodor Vescan), copreședinte (Lajos Jordaky), iar ca membri, Tudor Bugnariu, Francisc Bruder, Ianos Demeter și Miklos Goldberger. Frontul Național Democratic a creat o structură administrativă asemănătoare unui guvern, constituind organe de lucru precum: președinție,

administrație și sănătate, justiție și siguranță, cultură, finanțe, economie, precum și muncă și transporturi. Din punct de vedere etnic, ungurii, prin FND, au ocupat funcții administrative importante, dominând viața politică a Ardealului de Nord, timp de 6 luni.

Protocolul militar dintre Armata Română și cea Sovietică a fost semnat abia la 25 septembrie 1944, ceea ce a făcut ca armata română să se angajeze singură în luptele pentru eliberarea Transilvaniei, reușind ca până la începutul lunii septembrie să respingă de pe teritoriul de atunci al României, până la frontiera vremelnice impusă, trupele hitleristo-horthyste și să mențină la nord și la vest de Carpați, în Transilvania, un cap de pod pentru concentrarea trupelor sovietice, în vederea angajării acestora în luptă. În dimineața zilei de 9 septembrie 1944, armata română a trecut la ofensivă. A eliberat sigură 872 de localități, dintre care 8 orașe (Sfântu Gheorghe, Târgu-Mureș, Gherla, Zalău, Carei). În cooperare cu trupele sovietice, a participat efectiv la eliberarea orașelor Cluj, Oradea, Satu-Mare și Salonta.

Armata Română, după eliberarea localităților menționate, a instalat autoritățile trimise de la București. Spre exemplu, la Târgu-Mureș, în prezența lui Ionel Pop este desemnat ca prefect Dr. Victor Groza, iar primar Dr. Petre Muscă, odată cu eliberarea orașului, la data de 28 septembrie 1944 [14]. În perioada următoare (luna octombrie), din ordinul comandamentului sovietic, autoritățile române au fost nevoite să părăsească orașul, acest lucru întâmplându-se și în alte orașe, unde armata română a instalat autorități civile trimise de București. Edificatoare în acest sens este discuția dintre A.I.Vâșinschi și primul ministru al României, la data de 12 noiembrie 1944. Primul ministru solicită o amânare a termenului de 24-48 ore pentru ca autoritățile românești din întreaga Transilvanie să părăsească acest teritoriu.

În colaborare cu Frontul Național Democrat înființat de comuniști, armata sovietică a instalat noi autorități, multe dintre acestea implicând persoane care au

continuat activitatea pe aceleași funcții ca și în timpul ocupației maghiare. Astfel, la Târgu-Mureș îl regăsim primar tot pe Zsak, prim secretar la P.C. fiind Soos Iozsef. Pentru menținerea ordinii s-a format o gardă civilă (rongyosgarda), compusă din maghiari, mulți dintre ei cu un trecut dubios. Este edificatoare declarația primarului Zsak făcută la o ședință cu consilierii orașenești: *Eu, Zsak I. Adolf, declar că în foarte scurt timp Ardealul de Sud va ajunge ca și Ardealul de Nord, unificându-se* [14]. Acesta miza pe teza unui Ardeal independent, preconizat de cercurile comuniste maghiare, soluție aflată de altfel și pe lista de propuneri sovietice. Armata română a trebuit să părăsească orașul Târgu-Mureș.

O situație similară întâlnim, spre exemplu, la Cluj. La Cluj, comandamentul sovietic instalează la data de 10.10.1944 drept primar pe Tudor Bugnariu, membru al Partidului Național Popular (partid de buzunar la P.C.) și apoi membru al P.C. Acesta era căsătorit din anul 1930 cu Kato Balázs, fiica unor bogați negustori evrei, care decedează în anul 1950, din cauza leucemiei. Tudor Bugnariu, cadru didactic la Universitate, rămâne în teritoriul ocupat, soția sa scăpând de deportare, fiind căsătorită cu un creștin. În anul 1957, se recăsătorește cu Ana Dorica Blaga.

După eliberarea Clujului de către armata română împreună cu cea sovietică, la data de 11 octombrie 1944, armatei române i se interzice să rămână în Cluj de către comandantul militar sovietic și de primărie, de altfel considerată anexă a acesteia. Într-un comunicat consemnat în Jurnalul Operațional al Corpului Aerian Român se spune „a fost un prilej de mare bucurie pentru ostași și populația românească eliberarea Clujului”. Această bucurie a fost umbrită de faptul că nu au permis intrarea autorităților române în Cluj, precum și staționarea armatei române. Raportul Grupului 2 Vânători, din octombrie 1944, consemnează că unitățile militare nu sunt admise în Cluj. Populația maghiară declară la sosirea trupelor rusești „că demult au așteptat armatele sovietice eliberatoare, întrucât și ei sunt comuniști”. „Funcționarii unguri din administrația orașu-

lui se pronunță ca municipiului Cluj să i se acorde statut internațional” [15].

Față de situația politică complexă în care se afla Transilvania de Nord, la data de 17 noiembrie 1944 se constituie „Uniunea Democrată Română” (UDR), organism ce milita pentru integrarea Transilvaniei de Nord la România [16]. Ca urmare a unei Mari Consfătuiri a Românilor Democrați, ținută în localul „Băncii Albina” din Cluj, la care participă câteva sute de persoane, se alege un Comitet de conducere, reprezentant al tuturor instituțiilor românești și toate clasele sociale, format din 40 de membri (Biserica Ortodoxă Română, Biserica Română Unită, meseriași și industriași, comercianți, țărani, medici, artiști, învățători, ziariști, ingineri, funcționari, tineret și pensionari). Președinte de onoare al Uniunii a fost proclamat Emil Hațieganu, precum și

cei doi arhieri români: ÎPS Iuliu Hossu și PS Nicolae Colan. Președinte este ales profesorul Aurel Coza, iar ca secretari Gheorghe Giurgiu, Gheorghe Ropan și Vasile Erdely. Pentru organizarea UDR pe întreg teritoriul Transilvaniei de Nord au fost propuși după dezbateri următoarele persoane - Județul Cluj: Vasile Sava, Grigore Strâmbu, Vasile Bolchiș, Tiberiu Bucșa și Ion Giurgea; Someș: Iuliu Micșa, Alexandru Coroiu; Năsăud: dr. Mihăese, dr. Ceuca, dr. Mihăilaș, dr. Nicolae Pop; Satu Mare: Victor Dernian, Stefan Anderko, protopop Dragomir; Maramureș: Ioan Bîlțiu Dăncuș; Sălaj: Emil Dernian, Sever Oros, protopop Trufas și Vaida; Mureș: dr. Ion Togănel, dr. Petre Muscă; Bihor: avocat Chiș, Gavril Stan, Petre Mărcușiu.

UDR, ca organizație politică reprezentativă pentru comunitatea românească, ca

urmare a propunerilor FND, a fost pusă în situația de a fi integrată în FND și de a crea structuri guvernamentale paralele față de cele ale statului român. În mod real, reprezentanții UDR au evitat, pe toată perioada funcționării acestei organizații, să participe la activitatea unui for de reprezentare politică alături de FND. Propunerile comuniștilor, venite de la Teofil Vescan, Miklos Goldberger, Tudor Bugnariu sau Alexandru Jakab, pentru ca, colaborarea pe plan administrativ, la nivelul județului Cluj, să devină una politică în cadrul unui Consiliu Dirigent sau Comitet Executiv, au fost respinse de UDR. Acceptarea acestora ar fi însemnat crearea unei organizații politice autonome și ar fi putut aduce numai complicații, de viitor, guvernului român în rezolvarea definitivă a problemei Ardealului de Nord. Înființarea unui Comitet Central pentru Ardealul de Nord, *„fie fățiș, fie deghizat, urmarea instituirea unei autonomii regionale în teritoriile eliberate”*. Declarațiile echivoce ale P.C. privind viitorul statut al Ardealului de Nord, precum și propunerile de a deveni parte componentă a Uniunii Sovietice erau strâns legate de formarea unei unități administrative pentru întregul Ardeal de Nord. În istoriografia maghiară, în ultimii ani se acreditează ideea că a funcționat *„un guvern provizoriu de coaliție”* la Cluj, începând cu decembrie 1944 [17, 18], și deci un prim pas spre regionalizare, cu participarea tuturor forțelor politice. Aceste afirmații sunt într-un tot neadevărate.

Pentru a ilustra problemele apărute între UDR și FND, redăm unele pasaje din documentele UDR aflate în fosta arhivă a securității [16, 19]. La data de 14 decembrie 1944, prof. Aurel Coza, președinte al UDR, declara *„interese străine ascunse vor să se camufleze în organizații ce tind a se crea pentru a ajunge la o organizație autonomă provincială”*. La aceeași dată, Teodor Burzo, Petre Rebreanu și Liviu Lazăr arată că *„delegații FND dau dovadă de o atitudine mereu separatistă și șovină”*. Din discuțiile dintre delegații FND și UDR din 30 decembrie 1944, se desprinde faptul că reprezentanții Uniunii Populare Maghiare din FND susțin teze străine de Convenția de Armistițiu și

au interese vizibile contra românilor. Edificator pentru atitudinea FND îl constituie pasajul, cu privire la cooperarea cu UDR, din raportul lui Miklos Golberger, prim secretar al P.C. din regiune, întocmit la data de 30 decembrie 1944. Acesta spunea: *„Colaborarea cu UDR a fost valabilă 3 săptămâni, după care a început să ceară ca FND să declare deja azi Transilvania de Nord drept pământ românesc”* și continua *„noi nu dorim să facem o declarație care ar fi în contradicție cu platforma externă a Uniunii Sovietice și a Comisiei de Armistițiu”*.

UDR a înființat comisii consultative cu atribuții pentru orașul Cluj. Acestea erau organizate pe o structură asemănătoare cu cele ale FND, în speranța că vor putea colabora cu acesta în administrarea orașului Cluj. Pe de altă parte, ar fi avut de jucat un rol politic important dacă Transilvania de Nord ar fi fost declarată independentă: *Președinție*: dr. Vasile Hossu, Iacob Tis; *Administrație și sănătate*: dr. Liviu Pop și dr. Gh. Ropan; *Justiție și Siguranță*: dr. Liviu Lazăr și dr. Alex Lucian; *Cultură*: prof. Aurel Coza; *Finanțe*: Ghircoiaș Valer; *Economie*: Ioan Buzea și dr. Petre Rebreanu; *Muncă și Transporturi*: ing. Teodor Burzo, Virgil Bălosu.

Comisiile menționate au întocmit rapoarte și propuneri concrete pentru rezolvarea situațiilor dificile în care se afla orașul Cluj, consecință a războiului. Acestea au fost înaintate primăriei și comandantului sovietic al orașului. Această structură a protestat pentru nedreptățile făcute comunității românești, ca de exemplu interzicerea apariției ziarului Tribuna Ardealului din data de 30.01.1945, la propunerea FND. Acest ziar a luptat timp de 4 ani pentru cauza românilor în timpul ocupației horthyste, fără a fi sistat. În schimb, ziarul Vilagosz a fost lăsat să lanseze în continuare atacuri și aluzii răuvoitoare la adresa românilor.

Ilustrativ pentru atitudinea comuniștilor privind situația Ardealului de Nord îl constituie raportul lui Miklos Golberger, prim secretar al Comitetului Regional din Cluj al P.C. Referindu-se la Transilvania, afirma *„posibilitatea ca aceasta să treacă la România sau să treacă, sub conducerea unui guvern*

democratic, la Ungaria". În continuare spunea „Există și o a treia tendință, cu destul de multe motive pentru aceasta din partea ambelor popoare, în special din partea muncitorilor... atât de o parte, cât și de cealaltă, ei vor o Transilvanie independentă, care având o graniță comună cu Uniunea Sovietică să fie integrată în Uniunea Sovietică". Și continua, „este interesantă discuția pe care am avut-o cu țăranii din județul Sighet-Maramureș, unde se regăsesc cele mai puternice reacții șovine românești, care au răspuns la întrebarea: ce fac fără jandarmi". Răspuns: „au plecat românașii noștri, totuși mai bine fără de ei, pentru că au venit cu traisetele goale, dar au plecat cu șase căruțe, luând cu ei și căruțele și caii”.[13]

Referindu-se la alegerea delegațiilor din Târgu-Mureș, la congresul sindicatelor unite din România, M. Goldberger spunea „s-a pus problema ca acești delegați să nu își dea acordul sub nici o formă la unirea Transilvaniei de Nord cu România, să pună problema independenței Transilvaniei de Nord cu intenția de integrare ulterioară în Uniunea Sovietică”. Până la urmă această decizie a fost anulată.

Pe aceeași linie se înscrie și scrisoarea trimisă de locuitorii din plasa Salard, primită la 25.08.1945 de S.A. Lozovski, adjunctul Comisarului Poporului pentru Afaceri Externe al URSS. Scrisoarea, semnată de 200 persoane, membrii ai P.C., PSD și Frontul Plugarilor, se referă tot la independența Ardealului de Nord. „În numele poporului din Transilvania, rugăm reprezentanții Marilor Puteri Aliate la Conferința de Pace să ia în considerare destinul special al Transilvaniei. Si continuă „Singurul mod de la opri lupta dintre cele două țări vecine din cauza Transilvaniei, precum și a asigura pacea și armonia, a conlucrării popoarelor, este aderarea ca stat independent la Uniunea Sovietică”.[13]

O situație deosebită a apărut în Maramureș. Ne vom referi succint la problemele puse populației românești din acest colț de țară, care se opunea vehement integrării la Ucraina. Orașul Sighet a fost eliberat la data de 17 octombrie 1944 de către Armata Sovietică. Comandamentul acesteia a numit o administrație locală românească, dominată de Consiliul Național Român (CNR), președintele acestuia Dr. Ioan Bilțiu, Drăguș

fiind numit primar. CNR va intra curând în divergență cu Consiliul Ruteno-Maghiar din Maramureș. La data de 8 noiembrie 1944, Înalțul Comandament Sovietic a dat ordin ca trupele române și jandarmeria să se retragă din județul Maramureș. În aceste condiții, minoritățile maghiară, rutenă și evreiască au adus în fruntea județului un ucrainian, Ion Odovichiuk. S-au format comitete populare locale, cele mai multe conduse de ucrainieni și unguri și un Comitet Județean al Poporului. Prefectul român este silit să demisioneze. La data de 20.01.1945, se organizează un miting la Sighet, susținut doar de minorități, prilej cu care Maramureșul este declarat parte a URSS. Majoritatea funcționarilor români au fost înlăturați și au fost constituite organe administrative și de ordine, formate numai din ucrainieni, maghiari și evrei.

Populația română s-a mobilizat, adunând 70.000 de semnături în vederea realipirii Maramureșului la România. Rămăși fără răspuns, în jur de 30.000 români de pe văile Izei, Vișeuului, Tisei și Valea Mare au pornit spre Sighet pentru a instala o administrație românească. Trupele sovietice au tras focuri de avertisment, în schimb milițiile ucrainiene au tras în oameni. Românii au ripostat și au căzut morți și răniți. Aceste evenimente au fost relatate și de partea sovietică.

Din raportul contraamiralului V.L. Bogdenko și a consilierului politic S.A. Dangulov reies următoarele „La începutul lunii februarie 1945, în orașul Sighet s-a deplasat delegatul Radei Poporului din Ucraina Subcarpatică pentru a participa la pregătirea Congresului reprezentanților poporului, care trebuiau să decidă cu privire la aderarea județului Maramureș la Ucraina Subcarpatică. Congresul, care a avut loc la data de 04.02.1945, a adoptat manifestul de aderare. Deplasarea reprezentanților Radei Poporului, ca și organizarea congresului au fost autorizate de CC al PC din Ucraina și Departamentul Politic al Frontului al 4-lea Ucrainian. După aderarea județului Maramureș la Ucraina Subcarpatică și crearea organelor administrative, conducerea Comitetului de delegați populari s-a făcut de la Ujgorod. Acțiunile au fost aprobate de N.

Hrușciov". În raport se menționează componența etnică a județului (74% români, 18% ucrainieni, 7% maghiari, 1% alte naționalități) și a orașului Sighet (55% români, 32% maghiari, 10% ucrainieni, 3% alte naționalități) [13].

Cauzele reale ale revoltei sunt ascunse însă de colonelul Fedorov, comandant sovietic al regiunii. Din raportul acestuia către organele superioare, pentru început se menționa că revolta armată a avut loc contra guvernului Groza, deși la acea dată nu era încă instalat. În raport se spunea: „La data de 5 martie 1945, cercurile române național-fasciste din orașul Sighet au intenționat să organizeze o revoltă armată în oraș și în ținut cu scopul de a răsturna Comitetele Populare și de a instaura dictatura naționalist-română”. Autorul raportului continua „Încercarea de insurecție a fost împiedicată de măsurile luate de Brigada 27 de Căi Ferate, împreună cu autoritățile locale”. În raport se insinua totodată că ar fi contribuit la această revoltă un apropiat al lui Maniu (Ilie Lazăr).

Din raportul contra-amiralului Bogdenko rezultă că la sfârșitul lui martie 1945, a sosit delegatul CC al PCR pentru Transilvania de Nord, Golberger, ce urmărea instalarea administrației române. Acesta, neîndrăznind să-și asume responsabilitatea pentru introducerea administrației românești în Maramureș, preciza raportul, a apelat la Vasile Luca. Negocierile dintre organele administrative impuse de Ucraina cu Vasile Luca nu au avut succes. Raportul menționa formarea unei structuri locale de către Consiliul FND (32 delegați) cu prilejul unei ședințe la care a participat și Vasile Luca. În satele cu populație ucrainiană au continuat să-și exercite puterea Comitetele Populare alese anterior. Se pare că această acțiune de aderare a Maramureșului la Ucraina, dispusă de N. Hrușciov nu a fost aprobată de Stalin, integrarea județului în România făcându-se abia la data de 9 aprilie 1945.

Ceremonia marcând începutul instalării administrației românești în Transilvania de Nord, a avut loc la Cluj, la data de 13 martie 1945. La demonstrația la care au fost prezenți peste 1.000.000 de oameni, au par-

ticipat regele Mihai, dr. Petru Groza și A.I. Vâșinschi. Reprezentantul NKVD la acest eveniment raporta către Beria „regele a fost primit cu entuziasm de către autoritățile din Transilvania de Nord în sala primăriei”. [13]

Consiliul FND a fost desființat după instalarea deplină a administrației românești în regiune, la data de 12 iunie 1945. Această structură a încercat să se suprapună și după 06.03.1945 autorităților guvernamentale, continuând tendințele autonomiste exprimate anterior, în contradicție cu pozițiile liderilor comuniști de la București. Cu această dată este demis din funcția de primar al Clujului, Tudor Bugnaru, iar lui Teofil Vescan i se retrag toate funcțiile de conducere din cadrul PCR.

Pe plan extern au loc mai multe încercări ale Ungariei de a se apropia de URSS, în speranța păstrării în componența sa a Ardealului de Nord sau a unei părți a acestuia. De asemenea, se apelează la influența migrației maghiare în țările vest-europene și Statele Unite. Ne vom referi, în continuare, doar la două acțiuni. Regentul Ungariei, Miklos Horthy, trimite o scrisoare lui I.V. Stalin în luna septembrie 1944 [13]. Din acesta cităm „Pentru corectitudine, aș dori să vă informez că nicodată nu am venit să ocupăm nici un centimetru din ceea ce nu ne aparținea de drept. În schimb, românii au ocupat Basarabia de la aliatul lor rus. Numai când în 1940 am intenționat să punem capăt atitudinii monstruoase față de populația maghiară din Transilvania, românii din nou au cerut ajutor de la Germania, cerându-i lui Hitler să îi ajute să obțină cel puțin o parte din acest teritoriu prin arbitrajul de la Viena”. Menționăm totodată și discuția lui I.V. Stalin cu delegația guvernamentală maghiară condusă de primul ministru Nagy, din data de 10 aprilie 1946. Cu acest prilej, ministrul afacerilor externe, Gyöngyösi Iános, prezenta lui I.V. Stalin o hartă pe care erau trecute noile hotare corespunzătoare propunerilor maghiare la Conferința de Pace. Se prevede ca 80.000 km² din teritoriul Transilvaniei să rămână la România și 20.000 km² să fie alipiți Ungariei, incluzând orașele Satu-Mare, Oradea și Arad. Stalin își exprimă părerea că românii nu vor fi de accord să cedeze o parte din

teritoriul lor Ungariei și guvernul român și regele român ar fi obligați să demisioneze în această situație. Primul ministru Nagy răspunde „guvernul maghiar nu ar regreta dacă regele ar demisiona”. [13]

Falsitatea tezei celor „două jumătăți ale Transilvaniei” este clar evidențiată și prin nereușita Partidului Comunist din Transilvania de Nord și a organizațiilor satelite acestuia, de a forma o conducere autonomă la nivel regional. Tendinței spre autonomie i

s-a opus cu vehemență populația românească, prin organizația sa reprezentativă, UDR. Deși un asemenea organism politic, care să reflecte dorințele populației în întregul său, nu s-a realizat, unii istorici maghiari scot în evidență și în prezent înțelegeri regionale, cu consecințe pe plan politic în acord cu teza lui Teleki a celor două părți ale Transilvaniei, precum și tendința spre autonomie a Ardealului de Nord, în perioada 1944-1945 [17, 18].

Domenii	Anul	Voievodate	Sate		
			Românești	Ungurești	Săsești
Cetatea Ciceu	1553	7	41	13	
Cetatea Gherla	1553		10	9*	4
Cetatea Chioar	1566	12	67	65	2
Cehu Silvaniei	1566		35	8	
Cetatea Șimleu	1594		37	11	

*Amestecate etnic sau ungurești

Bibliografie

1. Paul Graf Teleki în volumul *Siebenbürgen*, Budapest, Athenaeum, 1940
2. Makkai László, *Erdély története*, Budapest, 1944 și *Histoire de Transilvanie*, Budapest-Paris, 1946
3. D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec XVI-lea*, București, 1968
4. N. Edroiu, *Teza ungară a celor „două jumătăți” ale Transilvaniei*, Editura Ardealul, Cluj-Napoca, 2012
5. Ziarul „Timpul”, 11 septembrie 1940
6. Arhivele Statului Cluj, Fond Prefectura Județului Cluj, Acte confidențiale ale prefectului, dosar nr. 4
7. Gh. Zaharia și alții, *Rezistența anifascistă în partea de nord a Transilvaniei*, Editura Dacia Cluj-Napoca, 1974
8. V. Hossu, *Vestitorul Sionului Românesc*, Editura Galaxia Gutenberg, 2011
9. S. Stoica, *Cardinalul Iuliu Hossu în dosarele securității*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2016
10. J. Pusztai-Popovics, *Román kultúr-únnepélyek Eszák-Erdélyben 1940-1943*, Pecs, 1943
11. * * Erdely a Magyar Képviseletében, Cluj, 1942
12. D. Csátáry, *Forgoszlóban*, Budapest, 1968
13. O. Vințeler (redactor), *Problema Transilvană*, Cluj-Napoca, 2014
14. I. Pop, *Credință și Apostolat*, Târgu-Mureș, 2014
15. I.S. Nistor (redactor), *Mituri și Legende din tradiția multimilenară a Clujului*, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2012
16. V. Țărău, *Un oraș în tranziție*, Anuarul Institutului Gh. Barițiu, Tom XIV, p. 225, 2006
17. I. Lipcsey, *Romania and Transylvania in the 20th Century*, Budapest, 2004
18. M.Z. Nagy, G. Vincze (editor) *Autonomiști și Centraliști, Enigmele unor decizii istorice. Transilvania de Nord din septembrie 1944 până în martie 1945*, Centrul de resurse pentru diversitate multiculturală, 2003
19. V. Lechințan, *Enciclopedia Clujului (V)*, Orașul 30, 20 (2014)

Florian Saiu în dialog cu Mircia Dumitrescu

„Sistemul de învățământ din prezent n-are busolă”

Abstract

Dialogul cu academicianul Mircia Dumitrescu, grafician, pictor, sculptor, profesor universitar, doctor în arte vizuale, este un veritabil exercițiu de sinceritate. Plonjoanele savuroase ale memoriei nu sunt întrecute, poate, decât de cutremurătoarea poveste de viață și de moarte a îndrăgitului prieten Nichita Stănescu sau de aventura uluitoare a manuscriselor lui Mihai Eminescu.

Cuvinte-cheie: pictură, grafică, arte frumoase, cultură, poezie, Nichita Stănescu, comunism, regalitate, manuscrise, Eminescu.

Dialogue with academician Mircia Dumitrescu, graphic designer, painter, sculptor, university professor, doctor of visual arts, is a genuine exercise of sincerity. The delightful memories are perhaps only surpassed by the emotional life and death story of his beloved friend Nichita Stănescu, or by the amazing adventure of Mihai Eminescu's manuscripts.

Keywords: picture, graphics, fine arts, culture, poetry, Nichita Stănescu, communism, royalty, manuscripts, Eminescu.

Ce-a mai rămas, după venirea la București, din artistul provenit de la Căscioarele? Ce-ați mai păstrat din amintirea templului de pe Greaca? Ați adus ceva din copilărie cu dumneavoastră, ați immortalizat în vreo operă amintirea copilului acelui sat din lunca Dunării?

Mircia Dumitrescu: Am adus un singur lucru: respectul. În sat, popa era popă, chit că veneau comuniștii și-l băteau când li se năzărea... Nu știu de ce, nu făcuse nimic. Dar îl băteau pentru că era popă. Se ascundea săracul, fugea pe câmp, dar îl prindeau cei care veneau de la Oltenița cu Jeep-ul. Îl urmăreau pe arături, așa, îl înhățau, apoi îl lăsau acasă. Era o treabă legată de umilință.

Apoi, mi-a plăcut în acest sat al meu când am ascultat pentru prima oară în viața mea muzică la radio. Tot la popă acasă se întâmpla. N-am avut posibilitatea să-mi cumpăr un radio adevărat decât târziu, din prima bursă. Țin minte că am cumpărat un radio care costa 200 și ceva de lei, în condițiile în care mama avea leafa 300 și ceva de lei. Nu-i o chestie de care să mă rușinez, dar mama, biata de ea, câștiga puțin. Eu aveam 230 de lei bursă, îi trimiteam ei, acasă, 200 lei, iar restul îl păstram ca bani de buzunar. Așadar, mi-am luat un radio «Pionierul» și am ascultat muzică simfonică, foarte multă muzică simfonică. Aș putea recunoaște orice arie veche încă de la primele acorduri. Nu mă descurc însă deloc cu muzica con-

Mircia DUMITRESCU – grafician, pictor și sculptor român. Membru al Uniunii Artiștilor Plastici din România, Doctor în Arte Vizuale, Profesor universitar al Academiei de Arte Plastice "Nicolae Grigorescu", membru corespondent al Academiei Române (din 2013), e-mail: office@fnasa.ro
Florian SAIU, jurnalist, e-mail: florian.saiu@gmail.com

temporană, e o gălăgie, o bătaie în tobe... Îmi provoacă rău de la stomac. În schimb, atunci când lucrez, mă delectez cu această muzică simfonică. Ascult și piese de teatru, așa cum o făceam și pe vremea studenției.

În ce perioadă ați fost student?

Am intrat din prima secundă la facultate, nu se aștepta nimeni, pentru că eu am făcut un liceu de cultură generală, la «Neculce». Am prins ultima clasă de băieți, am și suferit pentru că n-am făcut parte dintr-o clasă mixtă. Dar, oricum, a fost și o bucurie, pentru că, apoi, am avut noroc. Eram cu un an mai mare decât băieții din viitoarele clase mixte, iar fetele se uitau mereu la băieții mai mari. Bine, eu arătam cam infantil, le-am lămurit mai greu că sunt cu un an mai mare... Am avut însă profesori de primă mână la «Neculce», foști inspectori între cele două războaie, detronați din facultăți, din funcțiile de profesori universitari și trimiși – dacă nu la pușcărie – la clasele mici, la licee. Tot la «Neculce» am avut un profesor la limba rusă, bine, nu era profesor, era un instructor venit din Basarabia care ne

preda nouă limba rusă. Am făcut nouă ani și n-am învățat nimic. Nimic nu s-a prins de mine. Și mi-a părut, apoi, atât de rău...

Păi?

Păi, mai târziu, pe la Universitate, profesorul Schileru ne-a recitat «Demonul», de Lermontov. Stătea pe scaun, picior peste picior, în manieră rusă, așa. M-a impresionat profund, am avut o strângere de inimă, pentru că suna atât de muzical... Iar eu nu reușisem să învăț o boabă de rusă, păcat de atâtea ore. Am reușit să trec totuși la ora de rusă cu noroc. Țin minte că aveam pe stradă la mine un conte rus alb, care fugise de Revoluția Rusă, iar în 1918 s-a refugiat în România. Nevasta lui era contesă de rang I, rusoaică, pe care o furase cu calul, el fiind de rang inferior, un conte georgian. Dar a furat-o cu calul, o femeie superbă, înaltă. El nu intra pe ușă, așa era de mare. Fiul lor era prieten cu mine, la fel de înalt, a făcut Arhitectura. Așa m-am apucat eu de arhitectură, în clasa a X-a. Doar că mi-am dat seama că nu sunt bun la arhitectură, nu-mi mergea mâna. De exemplu, se dădeau niște teste atunci – trebuia să desenezi niște volute. Și mâna mea putea să ducă linia foarte bine până la jumătate de cerc. Atât. Pe când fiul contesei făcea un cerc pe care-l ducea până la spirala închisă. Nu știu, își ținea mâna liberă. Eu nu puteam, nici acum nu pot. Oricum, de la ei am învățat să rup și eu pe rusește, cât să trec clasa. Tot de la Olsufiev, așa-l chema pe prietenul meu, am prins drag de acuarelă. Făcuse niște acuarele nemaipomenite, în manieră expresionistă, așa, cu niște culori extraordinare, într-o călătorie la mare. Mi-au plăcut, așa am început și eu să desenez. Îmi spunea taică-su, care-și câștiga existența traducând din marii ruși: «Uite, așa cum desenezi tu are logică, sunt culorile care trebuie, la locul lor. Dar la fi-miu nu se înțelege nimic!» Mă bucuram că-i plac, dar eu, de fapt, muream de ciudă, pentru că aș fi vrut să-mi iasă și mie galbenul acela deosebit sau albastrul acela ireal, dar nu-mi ieșeau, nu știam cum să le pun. Nici astăzi nu știu să le fac. Le pot gândi, dar, dacă nu le văd, nu pot să le fac. Totuși, aprecierile contelui rus mi-au dat încredere și, încet-încet, m-am apucat de desen.

A urmat examenul la Arte Plastice...

Deși mi se pusese în vedere că n-o să intru, că e foarte greu, în inconștiența mea am dat la «Plastice» și vreau să spun că am intrat din prima. Mama voia să fac «Construcțiile», pentru că nu eram chiar așa tembel la matematică. Avantajul era că la «Plastice» se dădea examen mai devreme și, dacă picai, puteai să încerci în altă parte. De-asta m-a și lăsat mama să dau la «Plastice». Când m-am dus la Olsufiev-tatăl și i-am spus c-am intrat la «Arte», s-a uitat la mine cu respect, mă găsea interesant. Bine, muncisem foarte mult, cam șase ore pe zi desenam în Piața Filantropia. Desenam peisaje. Bune, proaste, dar desenam. Și acum sunt tot un om vizual, nu foarte intelectual. Din acest motiv îi și cultiv pe scriitori, pentru că le fur ideile. Doamne, ce amintiri! Mai aveam un prieten pe stradă, sărăcuțul a murit la 24 de ani, de leucemie, imediat după ce a terminat facultatea. Ce tragedie! Cum stătusem foarte mult cu el în acea perioadă a lui de suferință, am dezvoltat o psihoză. Mi se părea că am făcut și eu leucemie și dă-i cu analize, dă-i cu verificări! În acea vreme am citit Dostoievski, citeam fără oprire. Tocmai eu, care eram înnebunit după Balzac, am picat în mreaja scriitorilor ruși, pentru că, mai târziu, am atacat și Tolstoi. Erau condiții grele, țin minte că dormeam încă, la acea vârstă, cu mama în pat. N-aveam posibilități, n-am fost vreun alintat.

Aveați un model de tată?

Pe cine? Le aveam pe mama și pe bunica. Mama avea o teorie: «niciodată un copil nu va fi iubit de un tată străin». Era o idee de țărancă, sinceră. Și bunica mea, care se căsătorise la 16 ani și avea deja două fete la 18, a rămas, tânără fiind, fără bărbat. Bunicul meu a fost prizonier în Germania, unde a și murit. Bunica mea nu s-a mai căsătorit niciodată, n-a acceptat această idee. Nici mama nu s-a mai căsătorit vreodată, deși ambele erau femei foarte frumoase. S-au sacrificat pentru copii. Mama a rămas văduvă la fel de devreme... Avusese un soț mai înstărit, pe când familia mamei era săracă. Să vedeți de ce n-am fost eu niciodată regalist.

De ce?

Pentru că, atunci când s-au făcut împrăștiări, s-a găsit un artificiu, iar familiile fără o pereche de boi, cum era și a mea, n-au primit pământ. Vreau să spun că, la noi în sat, au primit pământ inclusiv familii al căror cap nici măcar nu făcuse războiul. Iar noi, cu eroi în familie, nu. Că or fi fost greșeli birocratice sau mai știu eu ce, cert e că noi n-am primit pământ. Aici dau eu vina pe rege, pentru că dat o lege, dar aceasta n-a fost clară. Bunica avea doar un pogon și jumătate și a reușit să țină două fete la școală cărând cu cobilița, 40 de kilometri, cereale. Nu mergea la Oltenița cu trenul, pentru că biletul i se părea scump. O tăia prin crâng, pe jos, prin Vifor, Dudești... Vă dați seama ce chin. Norocul a fost că satul era așezat pe malul lacului Greaca, bărbații mergeau și pescuiau – nu cu undița, ci cu năvodul –, iar bunica mergea la vecine, la rude, ajuta la curățatul peștilor și își lua orice pește avea nevoie. Lua cât putea, era din belșug. La noi pe prispă stăteau peștii ca tutunul, înșirați, așa, dați cu sare. Iarna, asta se mânca: pește sărat, fript, saramură, mămăligă. Era, deci, mâncare. Aveai pește. Găina o mâncai doar la sărbători, iar porcul îl tăiai o dată, iarna, și-l puneai în garniță. Ori-cum, baza era peștele, nu porcul sau găina.

Dar care este povestea templului de pe Greaca? Povesteați undeva despre el...

Acolo s-a întâmplat următoarea treabă: nu e vorba despre un templu, așa cum a înțeles lumea. Lacul Greaca avea o peninsulă, care, când se revărsa apa din Dunăre, devenea insulă. Acolo a fost o localitate neolitică, veche de 4.000 de ani, descoperită de domnul Valentin Dumitrescu, arheolog. Se presupune că el ar fi fost simpatizant al mișcării legionare, a fost și închis... Cert e că el a săpat în peninsulă când apele se retrăgeau mult de tot, descoperind această cultură. Îmi dau seama de ce au ales oamenii aceia, în neolitic, această regiune. Păi, ca și țărani din timpul meu, aveau mistreți, aveau pește, găște etc. La mine în sat, oamenii dădeau drumul porcilor în peninsula aia și-i lăsau acolo. Nu le dădea nimeni nimic de mâncare. Unii ajungeau vieri... Eh, acolo, în peninsulă, s-au descoperit aceste așezări

lacustre și un fel de altar, de 60 de centimetri. Semăna cu reprezentările acelea din filmul *Planeta maimuțelor*. Era un fel de cutie, cu creneluri stilizate, era o cutie fantastică. Toată lumea l-a considerat atunci drept primul templu al omenirii, dar ce să spun... Mai târziu, când am vizitat și eu locuri sacre, vechi de zeci de mii de ani, mi-am dat seama că noi, la acea oră, nu știam mare lucru despre cultura lumii.

Am dezvoltat mult timp o „civilizație vegetativă”, după cum o numea Eliade...

Ce pot să-ți spun este că la mine, la Căscioarele, nu a intrat mult timp nici dracu'. Păi, în Câmpia Română erau Codrii Vlăsiei, cine putea să intre? Se pătrundea, probabil, puțin, pe apă. Oamenii fugeau imediat prin tuneluri vegetale, meșterite în pădure. În fine, nu cred că, dacă ridici o catedrală în loc de un bordei, împământești locul. Este o chestie legată de bani și orgoliu. Toate orașele din Italia, de exemplu, s-au dezvoltat ca cetăți de sine stătătoare, singuratic. În Germania a fost la fel, inclusiv în Franța...

Revenind la perioada studenției lui Mircea Dumitrescu. Cum era studentul de atunci văzut prin prisma celui de astăzi?

Cred că studenții de acum sunt la fel de buni ca cei de pe vremea mea. Nenorocirea este alta. Sistemul de învățământ din prezent n-are busolă. La fel ca sistemul de sănătate. Să vă povestesc ceva. Tatăl meu a murit de tuberculoză și mi-a dat și mie microbul. Statul m-a trimis la Predeal, mi-a dat și haine și am stat acolo șase luni și am învățat. După aceea, m-a trimis trei luni la Sinaia, gratis. Unii vorbesc despre comunism cu dispreț, dar...

Mă scuzați că vă întrerup. Mircea Dumitrescu nu este, poate, un exemplu potrivit. Dumneavoastră ați dat ceva înapoi României, dar sunt oameni, oameni mulți, care au beneficiat de avantajele „egalitarismului” fără să întoarcă nimic țării.

Nu cred că trebuie să punem așa problema. Statul român, când am intrat eu la facultate, îmi dădea săptămânal bon de materiale, în funcție de specializare. La

«Pictură» se dădeau culori în ulei, pensule, hârtie, pânză. La mine, la «Grafică», se dădeau, la fel, materiale. Când am terminat facultatea rămăsesem cu o găleată de acuarele pe care le-am împărțit copiilor săraci. Eh, în fiecare săptămână primeam materiale. Acum nu se mai dă nimic, se duce fiecare student și-și cumpără. Îi costă enorm. O să zică lumea că sunt nostalgic, o să mă aolească, dar eu povestesc ce-am trăit. Mama nu avea bani să-mi cumpere cele necesare. Eu am lucrat în acuarelă pentru că pastila de acuarelă era un leu, pe când uleiul era zece lei. Nu puteam să scot banii ăștia. Așa m-am obișnuit cu acuarela, devenind un bun acuarelist. Nu puteam să-i cer mamei bani de ulei, ei, care avea 300 de lei pe lună. Am lucrat creion. Păi, ce, dacă iau gravurile lui Rembrandt sunt la fel de fantastice ca picturile lui! Este o artă de comunicare extraordinară. Din păcate, oamenii nu sunt pregătiți pentru grafică.

Atunci ce v-a dat încredere să mergeți mai departe?

Desenul mi-a dat încredere. Vedeți, prin culoare poți să trișezi, mai pui o pată, ajungi în decorativ, dă bine pe perete. Chiar dacă faci greșeli. În desen însă nu poți să minți. Desenul desparte lumea. Dacă tragi o linie pe o foaie de hârtie, din momentul ăla tu știi care-i plinul și care-i golul. Dacă tu tragi o singură linie pe foaia de hârtie, începi, de fapt, să construiești. După aia, dacă o curbezi, lumea se uită în partea închisă a obiectului. În momentul acela începe să apară forma. Ești ca un creator, ești un Dumnezeu pe foaia de hârtie. Așadar, desenul este baza. Am tras linia, rămâne haosul, libertatea într-o parte, iar în cealaltă parte începe strângerea formei, se naște ceva. E nemaipomenit, e un miracol! În tinerețe, nu-mi dădeam seama de asta, abia acum am înțeles. Le-am explicat și studenților mei că, după un singur punct pus în pagină, forțele încep să acționeze. Dacă-l pui în centru, e stabil. Dacă-l pui în stânga, deja parcurgi dinspre dreapta un drum.

Dar de aici, de la acest punct, și până la a realiza un desen e cale lungă. Muncă și talent, deopotrivă.

Să nu vorbim despre acest aspect. Nici eu nu înțelegeam cum potriveau Nichita, Simion sau Breban atât de bine cuvintele. Așa cum căutam noi liniile și punctele potrivite, așa schimbau și ei literele, cuvintele, până găseau perfecțiunea de moment. Păi, toată lumea spune că Nichita făcea poezii ocazionale. Este o minciună uluitoare. Nichita știa. El avea în cap milioane de poezii, dar, dacă te vedea pe tine și-i plăcea de tine, îți dedica o poezie. Dar el nu-ți făcea una anume. O scotea din sertar și-o spunea. Rămâneai fascinat. Așa am pățit eu, când mi-a dat *Decalogul*. Eu am crezut că l-a scos pe loc, dar el deja știa toată treaba... Într-o zi, țin minte, a fost la un profesor de muzică, de la Liceul Enescu. Era ziua lui, era și cu Dora, trebuia să ajung și eu. N-am ajuns. Toată chestia se întâmpla cu două luni înainte de moartea lui Nichita.

Se vedea că suferă?

Niciodată nu s-a văitat de nimic. Eu pot să spun că l-am internat la spital, cu un an înainte. Mi-a dat telefon, m-am dus, o dăduse afară pe Dora, ca să n-o sperie... Mă luase pe mine, «curajosul»... Încă nu se căsătorise, avea masa aia rotundă, cu șase scaune, și salteaua în fața mesei. Din buză și din limbă îi țâșnea sângele de umpluse peretele. Atunci am văzut ce înseamnă boala de ficat. Am avut un prieten, l-am chemat, a venit cu mașina...

V-ați speriat?

N-arăt niciodată când mă sperii. Nici Nichita nu era speriat. Părea ceva firesc. Țâșnea sângele! Dacă vă uitați atent pe pozele din acea perioadă, se pot observa niște crăpături în jurul buzelor, din față și din lateral. Din această cauză nu-mi plac acele poze, nu-i plăceau nici lui. Ne așteptau de aceste țâșnituri. Eh, umbla în teniși, pe care nu putea să-i mai închidă. Avea picioarele foarte umflate. Țin minte că i-am făcut o fotografie. Nichita era la masa rotundă, se reflecta într-un geam. Se observa și un îngher din plumb, pe balcon, un cadou de-al meu, primit de Nichita prin intermediul lui Sorin Dumitrescu. Ce vremuri! Când ne-am cunoscut, mi-am rostit numele – Mircia – cu

«e», iar el, când a aflat că mă cheamă Mircia, cu «i», mi-a cerut buletinul. La țară, la Căscioarele, mă trecuseră cu «i», deci așa mă chema. I-a plăcut mult asta. Mi-a spus: «Asta e nume, termină cu Mircea, pe tine te cheamă Mircia, cu i»! În poeziile dedicate mie, apare numele meu scris și cu trei de «i», tocmai pentru a evidenția acest lucru. Mă întorc iar la poezie. Nichita avea aceste poezii în el. Vedeți, mi-a dat *Decalogul către Mircia*, decalogul pe care eu l-am săpat în lemn. Era nemaipomenit. I l-am recitat la un moment dat, după vreo doi ani, dar am greșit un cuvânt. M-a corectat pe loc. După doi ani! El le rumega mult timp și le știa bine. De altfel, se reîntorcea la poezia vorbită pentru că ea îi dădea ritmurile și auzul. Mi-a și explicat: «Pot să fac poezie din văz, dar eu vreau s-o fac din auz»! Repet, nemaipomenit! Poeziile pe care le scria cu dedicație erau un dar. Când l-am întrebat dacă pot scoate dedicația pentru mine, scrisă de el pentru *Decalog*, mi-a spus: «Cum îți permiți? Păi, eu ți-am modificat ție vreo linie, vreun punct, din desenele pe care le-ai creat»? Atunci am priceput ce înseamnă respectul pentru un lucru.

Revenind la scena cu sângele țâșnind din buzele lui Nichita... A venit vreun medic, cine v-a ajutat?

Medic, pe dracu'! N-aveam nici mașină, să ajungem la spital. Pe mine m-a surprins asta, la câți prieteni avea Nichita... N-a venit nici unul să ne ajute. Nici eu, nici el nu aveam carnete de conducere. Noroc cu un fost coleg de-ai mei de școală. L-am sunat pe-asta. «Vino repede!», zic, «să-l ducem pe Nichita la spital»! «Dar cine-i ăsta»? m-a întrebat omul. «Lasă asta, vino repede»! A venit și el ne-a dus la «Fundeni».

Dora nu v-a însoțit?

Nu, pentru că o trimisese de acasă. Dora a ajuns ulterior la spital. Moartea lui a fost atât de, cum să vă spun... Avusesem un prieten care s-a stins la fel, cu doar o săptămână înaintea lui Nichita. Omul tocmai divorțase, îi luase nevasta și copiii, și casa. Începuse să bea mult și, la un moment dat, alcoolizat și suferind de frig, când fosta

nevastă era plecată cu hăndrălaul ei, amicul acesta al meu s-a dus acasă de ziua unuia dintre copii. S-a așezat pe scaun, a pus capul pe masă și ăla a fost. Toată lumea credea că doarme, dar el era mort. Și cu Nichita s-a întâmplat într-un mod asemănător... L-am scos de la morgă tot eu, împreună cu un prieten... Ce se întâmplă de fapt? La organismele slăbite, din cauza frigului, se blochează mușchii intercostali. Așa ne-au explicat cei de la morgă, atunci când a pierit prietenul meu divorțat. Dar și cu Nichita s-a întâmplat tot cam așa. El a plecat la nunta lui Condeescu, la Severin. Frig pe tren, frig în cârciumă, iar frig pe tren, la întoarcere. I s-au blocat și lui mușchii intercostali. Din această cauză și spunea, bietul de el, «n-am aer, n-am aer». El a murit sufocat! Dacă-i dădeau oxigen, Nichita mai trăia!

Acestea au fost ultimele cuvinte ale lui Nichita?

«N-am aer, n-am aer».

Vă lipsește Nichita, vă lipsesc ieșirile, boemia acelor întâlniri, a acelor timpuri? Ce i-ați fi spus dacă ar fi fost acum cu noi la masă?

Doamne!, nimic. Eu n-aș fi vorbit, doar l-aș fi ascultat. De altfel, cu el la masă, n-aveai cum să spui ceva. Nichita era ascultat.

Să vorbim și despre manuscrisele lui Eminescu. Care este, pe scurt, povestea lor, povestea manuscriselor?

Nu este nici o poveste, este un adevăr. Oamenii și-au dat seama că înăuntrul lor este un pat germinativ. Exact cum eu desenez în caiete. Acolo există lucruri pe care le gândești și le faci, e însăși existența ta de artist. Pentru mine – încep cu mine pentru că sunt cel mai prost din toată această acțiune cu manuscrisele lui Eminescu – a fost fantastic, pentru că am avut șansa să văd cum corecta marele poet, în câțiva metri, unele cuvinte sau versuri, cum reve-nea mereu. Dar, de fiecare dată, ridica ștacheta, dădea o mai mare valoare versului sau frazei. Scria deasupra rândului sau în lateral, corecta cu creion sau cerneală, în

funcție de ce avea la îndemână. Putea să fie creion de culoare roșie sau albastră, cerneală maronie, violet sau albastră... Pentru mine a fost ceva atât de fantastic pentru că mi se părea că întrezăresc mecansimul gândirii lui Eminescu. Noica, pentru că el a fost primul care a visat să publice manuscrisele lui Eminescu, era convins că, dacă românii le vor vedea, se vor schimba ca oameni. Vor învăța ce înseamnă respectul. Din păcate, după ce s-a reușit publicarea lor, a picat un proces pe capul lui Eugen Simion. Ca să vedeți ce respectuoși sunt românii. A venit la DNA un individ a cărui adresă din buletin nici măcar nu exista, l-a reclamat pe domnul Simion. Eh, anchetatorii nu l-au cercetat mai întâi pe-ăsta, să vadă cine e, ce-i cu el. Nu! L-au anchetat întâi pe Eugen Simion, l-au chinuit, l-au citat la DNA. Domnule, era președintele Academiei Române. Pulicase manuscrisele lui Eminescu, nu pusese mâna pe un leu, nici nu văzuse banii. Banii erau virăți în conturi, totul se publica în Monitorul Oficial, existau chitanțe, dovezi. Degeaba! L-au târât în mizerie. Și când te gândești că găsisem o tehnică impecabilă, care reducea la jumătate costurile publicării acestor manuscrise.

În ce consta această tehnică?

E prea complicat să-ți explic. Când am încercat s-o fac, în Academie, m-au întrerupt, pentru că nu pricepeau nimic. Eu cred că este foarte simplă, dar trebuie să știi despre ce este vorba, să cunoști termenii. Dacă vorbesc de tipar înalt, de exemplu, va trebui să explic și ce înseamnă tipar înalt. Dacă vorbesc despre offset, despre suprapunere, la fel... de ce n-a fost bună metoda offset? Pleșu i-a dat bani, un milion de lei, lui Liiceanu, ca să facă primul caiet. S-au dat banii, s-a muncit un an de zile, până când Liiceanu și-a dat seama că nu poate să facă acest caiet. Bine, n-a răspuns nimeni pentru acest eșec.

S-a risipit un milion de lei.

Nu se pune problema așa, a fost o experiență... Când s-a reluat demersul, sub coordonarea lui Eugen Simion, dânsul a apelat la mine. Eu știam deja ce metodă să folosesc

pentru a reuși facsimilarea lor. Lucrasem și cu Petru Creția înainte, care descoperise în aceste manuscrise 24 de poezii noi. L-am întrebat, pentru că eram apropiați: «Păi, bine, cum adică ai descoperit 24 de poezii noi? N-ai lucrat atâta vreme pe aceste caiete? Cum de le-ai găsit abia acum?» Mi-a spus: «Mircia, în caietele astea sunt lucruri care nu se pot vedea prea ușor». Am descoperit treaba aceasta. De exemplu: sub un text, la pagina 24 din primul volum, e un fel de desen, care n-a apărut în ediția lui Perpessicius. Eminescu folosea la acea vreme cerneală cu fier. Am crezut, inițial, că sunt niște rânduri mari în pagină, dar nu era așa. Erau niște desene, niște linii care plecau cumva prin spate, care schimbau, de fapt, formularea inițială. Sunt multe astfel de detalii, eu am făcut ca manuscrisele să fie mai accesibile, dar rămân multe lucruri nedeșluite. Poate alții vor înțelege mai bine studiind originalele. Eu am îndreptat unde era de îndreptat, pentru a se vedea mai bine. Cerneala se mai ștersese... Dar nu mă poate acuza nimeni de blasfemie, pentru că fiecare volum al manuscriselor are un CD care păstrează exact forma originală. Oricum, am făcut o treabă bună. Mi s-a spus să merg să brevetez această metodă a mea, dar pe mine nu mă interesează astfel de lucruri. M-am bucurat când mi-a spus domnul Simion că nici francezii n-au obținut un asemenea succes la ediția Verlaine.

Și, totuși, au apărut multe comentarii răutăcioase...

Ura pentru acest demers excepțional al lui Eugen Simion a pornit, inițial, tot de la ICR, de la o fătucă de acolo, Ioana Bot. Inclusiv Nicolae Manolescu a avut niște comentarii... În sensul că nu trebuia publicate aceste «maculatoare», aceste caiete lipsite de valoare. La rândul lui, Liiceanu a avut grijă să facă niște hârtii în care se stipula că oricine reproduce, fără să-i plătească lui, caietele eminesciene editate la Humanitas, va răspunde în fața legii. Păi, el a făcut întâi hârtiile, dar n-a reușit să scoată caietele! Ceva uluitor! Pe când noi le-am realizat prin intermediul Academiei Române, oricine are acces la ele, iar bibliote-

cile au primit toate cele treizeci și opt de volume gratuit. Toți au fost împotriva lui Eugen Simion, pentru că el a reușit.

Domnule Mircia Dumitrescu, se făceau compromisuri în comunism, compromisuri pentru a supraviețui?

Dragul meu, eu nu cred în compromisuri. Dacă vrei să faci compromisuri, le faci ca să ai bani. Cum se fac și astăzi. Lumea se împarte în găști, problema e dacă ești sau nu ești om. Uită-te câți dizidenți avem astăzi, care numai curajoși n-au fost în comunism! Ce se mai opuneau ei dictaturii, dar călătoreau pe rupte în Occident, în America...

Încotro merge cultura românească acum?

Spre rău, rău de tot. În primul rând, nu mai există respect. Cei care vin, n-arată pic de respect. În plus, aduc după ei forme din afară, le preiau pur și simplu.

Dar n-am fost, de-a lungul timpului, niște imitatori?

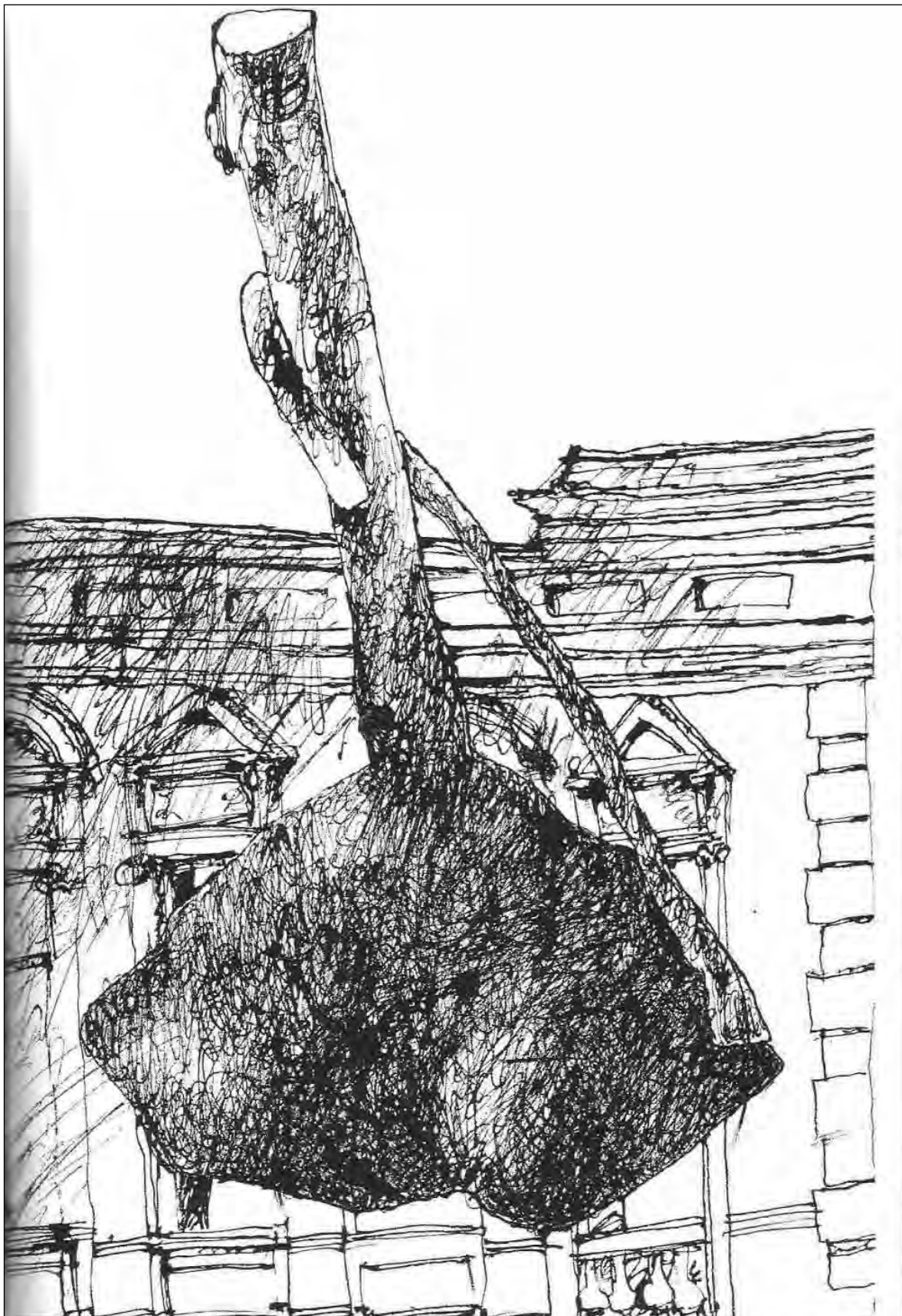
Da, dar stăteam încă cu picioarele pe pământul ăsta al nostru, ca Anteu. Se vorbea de sufletul, de spiritul acesta românesc. Sigur, mai preluam și din afară anumite modele. Ce să zic, pe timpul meu, n-aveam voie să ne uităm în cărți, în albume din afară. Pe unele le aveam în bibliotecă, dar le studiam pe furiș.

Acum sunt și cărți, este și voie să le deschizi, dar nu prea se mai citește...

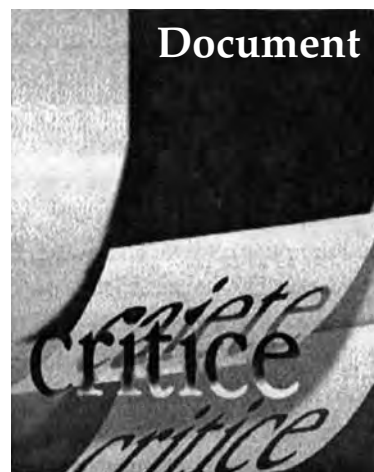
Așa e.

Cum s-a ajuns aici?

Acum au internet... Bine, îți dau un exemplu. E ca și cum ai putea intra în Biblioteca din Alexandria și ai fi înconjurat de milioane de papirusuri. Ai ști spre ce raft să te îndrepti? Nu! Ai avea nevoie de un *magister*, de un om instruit care să te îndrume. Așa e și cu internetul acum. Găsești multe lucruri bune, dar trebuie să știi unde și cum să cauți. Internetul este exact ca o bibliotecă imensă prin care te poți plimba, dar, dacă n-ai un fir, te plimbi degeaba.

Livia Dymsha în corespondență cu Mihail Antoniaide (IV)

Abstract

Articolul de față prezintă un istoric al etapelor editării scrierilor lui Titu Maiorescu, de la oartea căruia s-au împlinit, în această lună, o sută de ani. Informațiile focalizează pe documentele și manuscrisele rămase de la Maiorescu și moștenite de fiica sa, Livia (Maiorescu) Dymsha. În perioada anilor '20 și '30, Livia (Maiorescu) Dymsha s-a străduit să promoveze documentele literare prin intermediul revistei „Convorbiri literare” și, mai ales, să reediteze scrierile ilustruliei ei părinte. Aceste strădanii fac obiectul corespondenței prezentate începând cu numărul de față dintre Livia (Maiorescu) Dymsha și Mihail Antoniaide, fost student al lui Titu Maiorescu, cunoscut avocat și om de cultură. Sunt prezentate profilurile intelectuale ale celor doi corespondenți și rolul determinat jucat de aceștia în editarea și pregătirea pentru viitor a totalității operelor lăsate culturii române de Titu Maiorescu. Despre voluminoasa lor corespondență în legătură cu moștenirea spirituală maioreșciană nu s-a scris nimic până în prezent. Prin caracterul lor inedit, scrisorile publicate acum în serial vor contribui la mai buna cunoaștere a personalității lui Titu Maiorescu și, sub aspect editologic și istorico-literar, la iluminarea contextului cultural, social și politic în care au fost pregătite pentru apariție.

Cuvinte-cheie: Titu Maiorescu, documente, corespondență, jurnal, istorie literară, opere complete.

The present article records the history of preparing an edition of Titu Maiorescu's writings to honour the anniversary of one hundred years since his death. The information focuses on the documents and manuscripts left by Maiorescu and inherited by his daughter, Livia (Maiorescu) Dymsha. During the 1920s and 30s, Livia (Maiorescu) Dymsha did her best to promote these literary documents in the pages of the literary magazine „Convorbiri literare” and also to re-publish the writings of her illustrious father. These efforts make up the substance of the correspondence that we now offer to our readers, starting with the present issue of our magazine, between Livia (Maiorescu) Dymsha and Mihail Antoniaide, Titu Maiorescu's former student, a well known attorney and a man of far-reaching culture. The article presents the intellectual profile of the two and the major role they played in publishing and preparing for the future the massive oeuvre bestowed by Titu Maiorescu to Romanian culture. Nothing has been written so far on their correspondence regarding Maiorescu's spiritual legacy. These unknown letters, that we are now publishing for the first time, in installments, will facilitate a better understanding of Titu Maiorescu's personality – and, from an editorial and historic-literary point of view, will shed new light on the cultural, social and political context of their publication.

Keywords: Titu Maiorescu, documents, correspondence, diary, literary history, complete works.

Către MIHAIL ANTONIAIDE

9 octombrie 1936, Ilsenberg

Stimate D-le Antoniaide,

Nu știu dacă scrisoarea mea vă găsește la București, cu toate că în octombrie s-a sfâr-

șit vara. Sper că ați petrecut bine vacanța D-voastră. Noi, ca lucru extraordinar, am avut o vară atât de frumoasă, precum nici n-am mai prea țin minte doară anul războiului 1914. Chiar până acuma de-abea la 6 octombrie am avut prima zăpadă.

Despre ceea ce ați binevoit să luați sarcina de a fi partea mea juridică în nefericita publicare a Amintirilor D-lui Maiorescu, care, mulțumită felului moale al D-lui [Rădulescu-]Pogoneanu, intră în anul al 4-lea, v-aș ruga să binevoiți a trece pe la Socec să mai vedeți și D-voastră cum stau lucrurile. D-l [Rădulescu-]Pogoneanu, în iunie, mi-a scris că volumul I e gata, dar deoarece începe sezonul verei, când să tipăresc manualele școlare, se va pune în vânzare în septembrie. Poate într-adevăr s-a pus în vânzare, însă D-L Rudinescu nemaifiind acolo, iar acești domni necunoscându-mă, am rămas fără exemplar. Degeaba am făcut subtilități cu D-l Rudinescu, el a plecat iar eu am rămas cu Galeriile „Lafayette”, căro-ra le pasă de Tipografia lor și de literatură „comme de l'an 40”¹. Poate s-ar putea stabili acum care sunt cheltuielile pentru acel volum. D-l Mehedinți vecinic are daraveri cu ei, dar n-aș vrea să-l amestec în publicarea aceasta, deoarece, în loc să colaboreze acești 2 oameni, cunoscând și unul și celălalt pe D-l Maiorescu, sunt într-un antagonism

foarte neplăcut unul față de celălalt. D-l [Rădulescu-]Pogoneanu critică aspru și nedrept biografia scurtă, dar foarte *exactă* a lui Titu Maiorescu de C. Soveja, iar D-l Mehedinți găsește pe D-l [Rădulescu-]Pogoneanu moale la lucru și plin de ambiție personală... De ce o mai fi și bazaconia Codului moralei profesiei de Avocat. Adecă, când ești om crescut mare, cu toate calitățile și năravurile tale, când te faci avocat ai să înveți acel cod al moralei. Ești sau nu ești om cumsecade – asta nu te învață nici un „Cod” al statului. Da’ ce ciudată formulare: „Să interzice avocatului să meargă la partea adversă, să aibă raporturi cu ea”. Adecă, cum s-a făcut în procesele cele mai mari, după o înverșunare grozavă, fiind la ambele părți avocați înțelepți, au vorbit împreună și au ajuns să termine lucrurile „à l'amiable”² pentru mulțumirea tuturor – asta să fie interzis! Adecă, cum vine vorba asta, să tem de o venalitate atât de mare, încât să nu se facă „eine Bestechung”³? Mai bine ar face statul să lase treburile acestea fiecăruia și să vadă de treaba lui. Ce urât lucru a fost

excluderea D-lui Titulescu așa cum a fost făcută, din minister – ce-i drept, pe-aicea să spunea că la urmă cam prea ținea cu Sovietul rusesc, dar, oricum, e fel și fel. Dar ce minune că să îndreptează biata lui soție, ce zile a trăit ea. Dar ce spuneți, de Spania – ce otravă comunismul sovietic. Știți, nu pot să-nțeleg orbia unui popor față cu celălalt – dar n-au văzut diplomații, miniștrii ce se petrece în Rusia? Adecă, experiența unui om a folosit ea vreodată altuia? Fiecare să crede cu atât mai dibaci decât vecinul lui, încât crede că el n-o să pățească nimic. Îi spui copilului: Lasă chibritul, te arzi. În sfârșit, îl lași să se arză – atunci să ferește.

Urâte, sunt lucrurile ce să petrec în Spania. Toți anii '17-'18, '19 etc. îți vin în minte, cu toate grozăviile, cu toți cunoscuții și toate rudele prăpădite în Rusia bolșevicilor.

„Dar să lăsăm toate, acestea”, cum tot spunea răposatul Kalenderu – și să vă rog să primiți salutările noastre, pentru D-voastră și Doamna Antoniadă. Să vă rog să numi luați în nume de rău că vă supăr din nou și să vă urăsc un început de lucru pentru începutul anului de toamnă cu sănătate, energie și liniște sufletească.

Livia Dymśa

1 Ca de ziua de ieri / de nu mai pot / nu le pasă deloc / nu se sinchiesc câtuși de puțin (fr.).

2 În mod amiabil (fr.).

3 Vreo mituire / vreun act de corupție (germ.).

Către LIVIA DYMSZA

București, 21 octomvrie 1936

Prea stimată Doamnă Dymśa,

Sunt fericit că vă pot da o vestă mai bună: volumul I este în întregime cules. Are 349 pagini. Nu s-a tras încă definitiv, pentru că s-a așteptat prefața Domnului [Rădulescu-]Pogoneanu.

A doua veste bună: este gata și această prefață. A fost scrisă în toamna aceasta și săptămâna trecută am fost invitat, într-o seară, la D-l [Rădulescu-]Pogoneanu, care ne-a cetit-o. Era de față și D-l Mehedinți. D-nii Tzigara[-Samurcaș] și P.P. Negulescu, chemați și ei, s-au scuzat, fiind bolnavi.

Prefața, încă în manuscris, avea o oareca-

re întindere și am găsit-o în nota cea mai justă, scrisă cu căldură, dar și cu cumpătare, ea este un fel de comentariu al însemnărilor.

De-acum înainte, greul este făcut. Avem siguranța apariției în cursul lui noiembrie. Domnii de la Socec știu că mă ocup de interesele D-voastră și mi-au făgăduit că primul exemplar ieșit vă va fi trimis în chiar ziua în care va fi gata. Prețul tot nu poate fi încă stabilit, căci mai sunt de făcut socotelile culesului prefeții și efectuării copertelor, broșatului etc.

Mă bucur că vara cea bună pe care ați avut-o și de faptul că Soarele și-a adus aminte anul acesta și de fiii săi de la Miază-Noapte. La noi au fost călduri mari, ploii, dar și secetă. Grânele bune, viile proaste și politica și mai proastă. Văzând însă cum merg lucrurile și în alte părți, zău, ajunge românul să creadă că nu este cel mai nebun după fața pământului.

Cusurul omenirii, actuale este că prea se agită mult, prea vrea să facă în fiecare zi lucruri noi și să schimbe fața lumii.

Primiți, vă rog, stimată Doamnă Dymśa, bunele salutări ale soției mele și transmiteți Domnișoarei cordiale amintiri.

Mihail Antoniadă

Către E. LOVINESCU

Domnului EUGEN LOVINESCU

Strada Câmpineanu 31, etajul I, București

Publicând în cursul lunii aprilie 1937 în ziarul „Adevărul” o serie de articole asupra *Însemnărilor zilnice* ale părintelui meu Titu Maiorescu, tipărite sub îngrijirea D-lui I. Rădulescu-Pogoneanu, ați găsit cu cale să reproduceți pasaje întregi din aceste *Însemnări...*, precum și mai toate facsimilele și portretele cuprinse în volumul editat de Librăria Socec la începutul anului 1937.

După prevederile *Legii asupra proprietății literare și artistice* din 28 iunie 1923, publicarea ce ați făcut fără autorizația mea aduce o gravă atingere dreptului meu de proprietate asupra scrierilor părintelui meu și asupra ilustrațiilor cuprinse în volum.

Rezervându-mi dreptul de a cere aplicarea sancțiunilor acestei legi, vă notific că, în temeiul dreptului ce-mi garantează legea,

va interzic să publicați în volum și să puneți în vânzare articolele D-voastră cuprinzând reproducerea pasagiilor și gravurilor a căror proprietate îmi aparține și vă atrag atenția asupra pedepselor înscrise în art. 48 și următoarele din lege.

Primiți, vă rog, asigurarea considerațiunii mele.

Livia de Dymsza
născută Maiorescu

Către MIHAIL ANTONIAIDE

6 decembrie 1937, Ilsenberg

Iată și scrisoarea D-voastră, Stimate D-le Antoniaide, iar a mea (a doua) a și plecat – dar vedeți, deoarece scrisorile noastre le duce un țaran oarecare, mergând la târg ca să-și vândă (în anul acesta, pentru o sumă derizorie) purcelul sau vaca la Rokiszki – 35 kilom[etri], se întâmplă uneori sau că scrisoarea rămâne „*poche restante*”¹, cum zic aici, sau că se pierde în noroiul drumului.

Bine, D-le Antoniaide, oricum, au fost vreo 250 pag[ini] mari ministeriale scrise destul de strâns, care au fost de tradus, iar D-l [Rădulescu-]Pogoneanu a fost numai vreo 6 săptămâni la Sinaia, după aceea, cu D-na, au dat sprijinul lor Congresului de la Cracovia pentru îndrumarea moralității pentru tinerimea modernă. Poate congresele de felul acesta aduc un fel de apropiere personală între oamenii diferitelor națiuni – asta, da –, dar de altminteri, „*pio desiderio*”² ca vorbele să fie altceva decât ce spunea Hamletul lui Shakespeare: „*Words – words*”³ sau cum spunea, într-un mod zguduitor, Rossi: „*parole, parole*”⁴, marele actor venit și la București cu trupa lui.

Nu știu dacă aveți vreme să mai cetiți și reviste din străinătate. E în „*Revue des deux monde*”, 1 décembre, un articol al lui C-le de Romanones despre *La Révolution en Espagne* și, ca întotdeauna, acum, în vremea din urmă, „*ce sont beaucoup de gamins de 18 à 20 ans qui sont des «pistoleros»; cela est devenu un profession, un moyen de gagner sa vie. Pour 50 pesetas ils sont prêts à dépêcher dans l'autre monde n'importe quelle victime désignée*”⁵. Ce pot „congresele” față de „*pio desiderio*” o tinerime care aprinde cu voluptate

Biblioteca de la Oviedo? Credeți D-voastră că trebuia „vitejie” ca să treci singură prin păduri? Alta este „*la psychologie*”⁶ a omului de la țară, alta a omului din oraș. Vitejie a trebuit să ne întoarcem în casele „*envahies par les valets*”⁷ după retragerea germanilor la 1918 și venirea bolșevicilor la 1919-20 – care n-au lăsat un cui în perete, nici un geam de sticlă în geamurile casei, doar pădurile sunt locuite de iepurași, de veverițe care se uită la tine cu ochii rotunji și mirați. Nu întâlnești un pui de om de aici uneori până la Rokiszki.

Mai puțin plăcute sunt satele cu beți. Alte districte, mai puțin la marginea Lituaniei [...?] spre Siauliai (bine cunoscut din război: Schaulau), unde șade fiica mea măritată, are de 6 luni pe 2 indivizi care, ca „Coroiul” român, vin înspre orele 5-6, când se lasă noaptea, întreabă de proprietarul moșiei, intră în odaie, apoi, cu 4 revolvere întinse spre fruntea oamenilor, îi scutură toată casa, luând ceasornice, argintărie etc., spunând: „să nu vă fie frică, dați-ne de mâncare și tot ce aveți, iar după 2 ceasuri după plecarea noastră, dar nu mai înainte, că rămâne un om să vă omoare, anunțați poliției”.

Au fost la o vară a noastră, la nepotul meu, vându-se lemne și luase 800 !! lits, care le și depusese la bancă – de unde o știu ei?

A venit iarna – zăpadă, crivăț –. Numai de s-ar potoli lumea. Ce ironie ar fi ca acei doi oameni, Barthou și regele Alexandru, care să străduiau să facă pacea pretutindeni, dacă ei ar fi un ferment pentru război.

Am cetit în „Univ[ersul]”, la o primire a D-lui Titulescu la gară, numele lui Arion. Nu cred să se fi înșelat „Univ[ersul]”; cred mai degrabă că D-l [Rădulescu-]Pogoneanu nu știe, căci îmi scrie că nu e la București. Presupun că în locul lui s-ar găsi cineva să vă trimeată acele 3 caiete rămase la mine. Cred că m-a înțeles D-l [Rădulescu-]Pogoneanu cum că eu sunt de părere *neclintită*, orișice ar fi părerea D-sale, ca să nu fie *omis nici un cuvânt de la începutul jurnalului*. Evoluția tânărului Therezianist e ele o importanță *absolută*. Alta e mai pe urmă „*la grisaille de la vie quotidienne*”⁸, unde vă rog să scurtați orișice v-ar părea prea lung. Eu una

nu găsesc bine să nu fie dat *totul nemțesc* în Apendice – dar să-nțelege, asta trebuie s-o las competenței oamenilor de experiență de tipar. Dar fără textul autentic pierde din autenticitate. Nu prea înțeleg de ce ar împiedica aceste apendice vânzarea cărții, că doar cu tipar mărunț 250-300 pagini scri-se nu e ceva atât de voluminos.

Aș vrea să știu cât a văzut din *realitatea* vieții de-aici D-na [Rădulescu-]Pogoneanu. O zi de toamnă prea frumoasă, „*la vigne vierge avec ses teintes pourpres*”⁹, urcându-se pe balustrada balconului, o situație din cele mai frumoasă (niciodată „*une terre de rap-port*”¹⁰).

Până aici e „natură” – mai departe e, ca la Popa Tanda lui Slavici, mâna harnică sau leneșă, căci cu 20 000 lei românești pe an, din care trebuie să mai plătești impozitele destul de mari, îți poți sămăna tu singur flori, poți să-fi aranjezi grădina – dar nici nu poți avea nici grădinar, nici vizitiu; o femeie care îți mulge vaca, îți aduce apă și lemne și îți spală farfuriile, un om care îți „*atteler*”¹¹ (nu știu – am uitat cuvântul românesc) calul și îl hrănește. Pentru această funcție are 2 odăi, unde șade fără a plăti – „*et c’est tout*”¹². Ce știi să faci – o ai făcută, nici măcar pâine nu poți cumpăra – „*self made*”¹³ – cam ca la colonizație din Canada.

Multe le-a învățat omul în viața actuală, de care habar n-avea înainte. *Je serais curieu-se de savoir jusqu’à quel point cela paraît „une vie normale”*¹⁴.

Mulțumindu-vă pentru scrisoarea D-voastră, vă rog să primiți salutările noastre „*les plus cordiales*”¹⁵.

Livia Dymcza

- 1 Post-restaurant (fr.).
- 2 Dorință vană (ital.).
- 3 Vorbe – vorbe (engl.).
- 4 Vorbe, vorbe (ital.).
- 5 Există mulți tineri vagabonzi între 18 și 20 de ani care sunt „*pistoleros*”; asta a devenit o profesie, un mijloc obișnuit/normal de a-ți câștiga traiul zilnic. Pentru 50 de pesetas, ei sunt gata să trimită pe lumea cealaltă orice victimă ce le-a fost indicată (fr.).
- 6 Psihologia (fr.).
- 7 Invadate/luate în stăpânire de servitori (fr.).
- 8 Banalitatea/monotonia ternă a vieții cotidiene (fr.).

- 9 Vița sălbatică în tonuri purpurii (fr.).
- 10 Pământ cultivat pentru a aduce un profit (fr.).
- 11 A înhăma. În context: un om care îți înhamă calul (fr.).
- 12 Asta-i tot (fr.).
- 13 Făcut de tine însuți (engl.).
- 14 Aș fi curioasă să știu care e limita până la care asta poate fi socotită „o viață normală” (fr.).
- 15 Cele mai prietenești (fr.).

Către MIHAIL ANTONIADE

Kurtuvienai
Siaulin Apskr.
Post Agent. Kurtuvienai

12 février 1938

Stimate D-le Antoniaade,

Binevoiți – o dată, când veți trece pe acolo – a intra la Socec și a spune D-lui Șaraga să-mi trimeată: ce numesc ei *Situația* vânzării *Însemnărilor*... Când am fost la București în iunie, l-am întrebat, mi-a spus ca de-abia în decembrie îmi poate da răspunsul exact. L-am rugat în ianuarie să-mi zică, câte exemplare s-au vândut. M-am ales cu o tăcere absolută. Am mai scris în februarie, cu același succes. Ovreiul crede că îi cer socoteala – pe când vreau să știu dacă s-au vândut multe exemplare. Înțeleg că înaintea terminării publicației întregi nici nu poate fi vorba de socoteală. Tot ovreiul rămâne ovrei.

Păcat că, nevrând să-l jignesc pe D-l Rudinescu, am rămas la Socec ca editură. D-l Rudinescu a plecat, ediția întreagă, fâgăduită, desigur va rămâne baltă iar „*Les Galeries Lafayette*” au rămas ca ediția... N-aduce Anul ce aduce ceasul, cum zice românul, iar neamțul zice: „*Papier ist geduldig*”¹. Promulgație – jurămintă – de și-ar putea închipui omul că e o *activitate*, din nenorocire, deocamdată, *formală*. Să ne vedem la aplicarea ei.

Nu-mi pot da sama ce fel de oameni au fost Goga și cu Cuza, convinși că astfel să poată juca rolul unui Hitler sau Mussolini? Dar copii?

Dacă schimbările acestea ar atinge numai persoana miniștrilor și nu s-ar repercuta până la sergentul care stă înaintea casei ministeriale.

Ce mult aş dori să ştiu că vă merge bine cu sănătatea şi nu mai suferiţi ca în anul trecut.

Fiică-mea *se joint à moi pour vous envoyer avec M-me Antoniaide nos bien sincères salutations*².

Pe aicea tot mai e zăpadă. Iarna nu se poate despărţi de noi. Drumurile sunt grozave, încât mai suntem la fiică-mea mărită.

Poate D-l [Rădulescu-]Pogoneanu va da la tipar volumul al 2-lea?

Livia Dymsza

Adresa mea actuală, pentru D-l Şaraga:
Lituania, Madame de Dymsza, Siauliu
Apskr., Post. Agent Kurtuvienai.

1 Hârtia are răbdare (germ.).

2 Mi se alătură, pentru a vă trimite, dumneavoastră şi Doamnei Antoniaide, salutările noastre cele mai sincere (fr.).

Către MIHAIL ANTONIAIDE

Siulin Aspr.
Post Agent Kurtuvienai
Lituania

13 februarie 1938

Stimate D-le Antoniaide,
Presupunând că de sărbători aţi plecat cu Doamna Antoniaide în străinătate, nu v-am trimis urările noastre de Anul Nou, n-aş vrea însă să credeţi că nu ne-am gândit la D-voastră. Deoarece cred că a reînceput şi pentru D-voastră „*Die tägliche Tretnmühle*”¹, aş vrea – *post festurn* – să vă spun: La mulţi ani – dorindu-vă să vă treacă anul fără „întepături” – fie ele chiar ordonate de medicul cel mai isteţ.

Nu e vorbă – fără sănătate, traiul omului e destul de mărginit ca fericire. Avem o iarnă cumplit de aspră – iar grămezile de zăpadă sunt fantastice. Coşurile (*les cheminées*) căsuţelor ţăranilor sunt la aceeaşi înălţime cu drumurile. Să-nţelege, nu pretutindenea.

Nu ştiu, cum vă simţiţi D-voastră sub noul guvern? Privit de departe, prin ochelarii „Universului”, e de o îndrăzneală foarte problematică ca rezultat. Poate am pierdut eu simţământul adevărat pentru politică –

dar astfel nu ajungi departe, după părerea mea. Ce ar fi zis D-l Maiorescu despre felul cum au fost evacuate căminele studenţilor? A la² Hitler – Stalin.

Dar nu vreau să vă comunic părerile mele. Vroiam să vă transmit, D-voastră şi D-nei Antoniaide, *nos bien sincères vœux pour 1938*³.

Livia Dymsza

1 Vârtejul treburilor zilnice (germ.).

2 În maniera lui (fr.).

3 Sincerele noastre urări pentru 1938 (fr.).

Către MIHAIL ANTONIAIDE

14 III '38, Kurtovienai

Stimate D-le Antoniaide,

Lăsaţi-l în pace pe bietul om. A fost grav bolnav săracul de el. Primesc în momentul de faţă o scrisoare, că de-abia s-a sculat. Dar ce ziceţi, *c'est le cas de dire*¹ – n-aduce anul ce aduce ceasul. Să ne ferească Dumnezeu de Zeul Mars.

Mulţumiri şi scuze,
L. Dymsza

1 E cazul să recunoaştem că / Ce bine se potrivesc aceste vorbe (fr.).

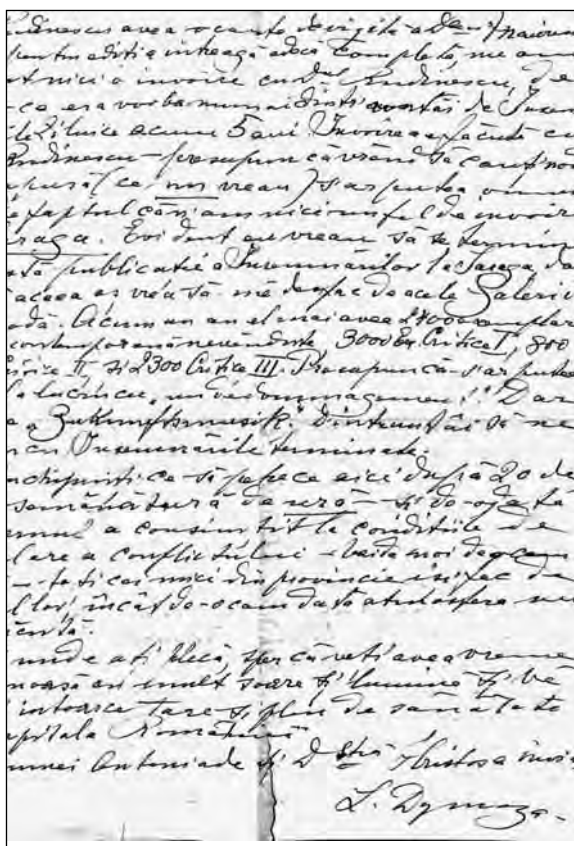
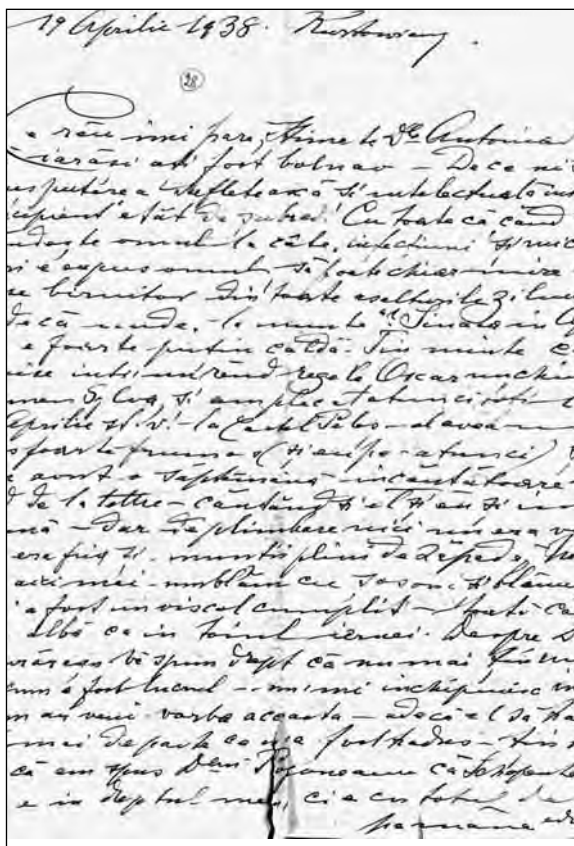
Către MIHAIL ANTONIAIDE

7 april 1938, Kurtovienai

Stimate D-le Antoniaide,

Apropiindu-se sărbătorile de Paşte, presupun că veţi avea poate mai mult timp liber decât în toiul vieţii de lucru. Îmi pare rău că din nou vin cu treburile mele să vă supăr. Iată de ce e vorba. D-l Torouţiu mi-a scris – el, de-a dreptul –, întrebând, *în viitor*, dacă s-ar putea, face o *ediţie completă* a operilor D-lui Maiorescu. Înţelegeţi că asta ar fi felul cel mai potrivit – *c'est son métier*¹ –. El o face din punctul de vedere literar – iar nu bănesc. Asta îi este meseria, încât ar fi un lucru bine făcut.

Să-nţelege că Şaraga nici nu mi-a mai răspuns, după ce mi-a scris că e bolnav – şi grozav aş vrea să mă desfac de acele Galeries Lafayette. Dar cum? Înţelegeţi, e o *întrebare juridică* – cum s-ar putea omul dezlega de ediţiile făcute la Socec – ba încă

neterminate. (Totuși, sper că vol. II va apărea în primăvara asta.)

Nu vreau să încep o ediție completă cu corecțiunile etc. Șaraga-[Rădulescu-]Pogoneanu. Nu poate omul care e profesor și încă director la un Seminar să facă treabă de editor. S-au făcut acele *Însemnări*... Prefața a fost atât de bine și frumos scrisă, încât a fost foarte bine că tocmai D-l [Rădulescu-]Pogoneanu a prezentat acele *Însemnări*... publicității.

Asta s-a făcut. Acum vine chestia a doua – *Opere complete*. Vă rog să binevoiți a vă gândi și binevoiți să-mi scrieți *cândva*, cum s-ar putea face lucrul? Totuși, vă rog, odată, trecând pe la Socec, să-i dați zor lui Șaraga. Nu e vorba de bani. Aș vrea să știu cât s-a vândut și dacă s-a răspândit vol. I al *Însemnărilor*... Mi se pare că doar nu-i cer ceva din cale-afară.

Ce vremuri au ajuns peste noi toți. Austria – Viena – cum zice comunicatul polonez, „frumoasa Viena”, de-acum înainte va avea Berlinul ca capitală. Iar pentru securitatea ei, 2 000 avioane germane zboară deasupra ei. Dar și la D-voastră, ați văzut în „Illustration”, D-na Lupescu reproducă!

Am ca o rugăminte. D-na Racotta îmi scrie că a murit D-na Arion. Nu știu adresa fiului ei. Mi se pare că e str. Visarion. Vă rog, cu toate scuzele, trimite-ți scrisoare, mea.

Pe-aci tot mai e viscol – ger – umezeală – ceață.

Ce mai faceți D-voastră cu Doamna, acum, că am făcut cunoștința D-nei Antonia, această întrebare nu mai e o simplă abstracție.

Sper că cu sănătatea o duceți mal bine decât anul trecut, când am fost noi pe la București.

Cu toate scuzele mele, vă rog să primiți pentru sărbătorile Paștelor, oare mi se pare că sunt cu 8 zile după ale noastre – obișnuitele cuvinte tradiționale de Hristos a înviat.

Livia Dymsha
Lituania – Rokiskis – Onuskis
(plec acasă după 20 IV)

1 Asta e meseria lui (fr.).

Bianca BURȚA-CERNAT

De vorbă cu „generația” sau în marginea ei

Campania generaționistă în „Anno Domini” 1928 (I)

Résumé

Studiul de față urmărește receptarea Itinerariului spiritual în presa culturală a anului 1928, dar și – odată cu discuțiile suscitade de eseul lui Eliade – constituirea incipientă a unei conștiințe de generație. Sunt avute în vedere, cu largi exemplificări și contextualizări, articole de referință, multe dintre ele polemice, în marginea conceptului de generație și a conflictului dintre „tineri” și „bătrâni”. Printre cei care s-au implicat în dezbateri se numără Nae Ionescu, Ion Petrovici, C. Rădulescu-Motru, Nichifor Crainic, Mihai Ralea, Cezar Petrescu, Camil Petrescu, Petru Comarnescu, E. Lovinescu, G. Călinescu, Șerban Cioculescu, Mihail Sebastian, C. Noica.

Cuvinte-cheie: generație, manifest, program cultural, mesianism, controversă.

Cette étude porte sur la réception de l'Itinéraire spirituel de Mircea Eliade dans la presse culturelle de 1928 et aussi sur le début d'un processus extrêmement significatif: la prise de conscience de ce qu'on a appelé «la jeune génération d'entre les deux guerres». On a envisagé, par des riches exemplifications et contextualisations, beaucoup d'articles – la plupart polémiques – écrits en marge de la notion de «génération» ou bien voués au conflit entre les «les jeunes gens» et «les vieillards». Parmi ceux qui se sont impliqués dans ce large débat, on peut compter Nae Ionescu, Ion Petrovici, C. Rădulescu-Motru, Nichifor Crainic, Mihai Ralea, Cezar Petrescu, Camil Petrescu, Petru Comarnescu, E. Lovinescu, G. Călinescu, Șerban Cioculescu, Mihail Sebastian, C. Noica.

Mots-clés: génération, manifeste, projet culturel, messianisme, controverse.

Itinerariu spiritual este fermentul care va duce la coagularea dacă nu a generației, cel puțin a unui grup (eminamente bucureștean) de tineri intelectuali, care îi voi recunoaște lui Eliade, mai ales după întoarcerea din India, un fel de supremație simbolică, iar lui Nae Ionescu, rolul privilegiat de Magistru (cu majusculă). În jurul lui Eliade se adună astfel, destul de repede, din ce în ce mai mulți combatanți pentru cauza „generației”: Mihail Polihroniade (fost coleg la Liceul „Spiru Haret”), Ionel Jianu și Petru Comarnescu, apoi Sandu Tudor, Stelian Mateescu, Mircea Vulcănescu și Paul

Sterian, „nucleului dur” alăturându-i-se ulterior mai tinerii Constantin Noica, Barbu Brezianu, Emil Cioran, Pericle Martinescu și Alexandru Elian.

Reacțiile – numeroase și adesea polemice – declanșate de apariția *Itinerariului spiritual* merită o analiză mai amănunțită¹, pentru că ele depășesc, prin amploare și percutanță, aria (de obicei restrânsă a) receptării unui text și/sau a unui autor, fiind semnificative pentru un context cultural mai larg, pentru preocupările unei epoci și ale unor medii culturale. De la programul schițat de Eliade în *Itinerariu...*, în numele unei generații, se

ajunge rapid – efectul fiind, probabil, scontat de autorul „manifestului” – la o discuție de principiu în jurul temei generaționiste. Ecourile foiletonului publicat de tânărul colaborator al *Cuvântului* în toamna lui 1927 se vor regăsi, de-a lungul unui întreg an, 1928 – până după plecarea lui Eliade în India –, în zeci de articole (dacă nu chiar mai multe) la temă semnate de autori mai tineri sau mai puțin tineri în ziare și reviste de diferite orientări și în registre stilistice care acoperă un spectru bogat, de la abordarea pedantă, „academică”, la pamfletul succulent. Ca în aproape orice discuție purtată pe o temă „de actualitate” (și pe un ton adesea ridicat sau patetic...), punctele de vedere exprimate tind să se polarizeze, amenințate de radicalizare. Pro sau contra, empatici față de proiectul generaționist „spiritual” expus de tânărul Eliade sau, dimpotrivă, rezervați, critici, aflați în dezacord cu acesta, participanții la dezbateri ajung să se implice într-o confruntare retorică de anduranță, adesea pe mai multe fronturi și în tir încrucișat. În centru nu se mai află numai cel de la care a pornit „războiul”, ci o mulțime de susținători și de contestatari, duelându-se unii cu alții și, uneori, încurcând taberele. Nu mai e vorba numai despre „cazul” unui tânăr excepțional care vrea să se afirme, ci de o „problematică” cu implicații mult mai largi – aceea a afirmării unei (noi) generații. Oricât de contestabil – și, efectiv, de contestat –, *Itinerariul...* eliadesc a funcționat ca un catalizator, a stimulat clarificarea unor idei ce pluteau în aerul timpului, neformulate sistematic până atunci. Punct ochit, punct lovit – Eliade își propusese nu atât să obțină

un (cvasi)consens al congenerilor săi din lumea intelectuală (și nici nu l-a obținut), cât să avertizeze asupra unei/unor probleme și, eventual, pe valul de interes creat de această dezbateri pasionată, să atragă atenția asupra propriului proiect intelectual. Un mod inteligent de autopromovare și o strategie „politică” eficientă.

Cel care va sintetiza și sistematiza (cu pedantă rigoare...), cîțiva ani mai târziu, problematica generației sale (într-o serie de texte – în parte publicate în diferite periodice, în parte rămase inedite în timpul vieții – care ar fi trebuit să alcătuiască o carte despre „tînăra generație”) nu va fi, cum bine știm, Mircea Eliade, ci colegul său (cu trei ani mai vîrstnic) Mircea Vulcănescu, care, de altfel, încercase mai demult, în calitate de redactor la *Buletinul Asociației Studenților Creștini din România*, să schițeze un proiect generaționist. Cu intenții mai modeste, ce-i drept, limitîndu-și aria de acțiune la o anumită categorie de tineri – cititorii potențiali ai *Buletinului* amintit:

„Nu urmărim să-ntemeiem în coloanele noastre un ideal nou. Drumul nostru este tras de mult. (...) Cuvîntul nostru nu se adresează deci studenților în general, ci numai celor cari vor să ne asculte. (...) Cuvîntul nostru nu are înțeles decît pentru cei ce-au pornit la drum de mai-nainte” –

avertizează tânărul Vulcănescu în 1923, într-un mic text („Cuvinte pentru drum”²) din primul număr al respectivei publicații. Chestiunea aderenței tinerilor la valorile spiritualității creștine pare să-l preocupe, în

1 Dorina Grăsoiu a început cîndva (într-un studiu intitulat „Campania «generaționistă» în presa românească interbelică”, apărut în volumul colectiv *Atitudini și polemici în presa literară interbelică: studii și antologie*, alcătuit de un colectiv de cercetători de la Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”, București, 1984, pp. 306-327) o discuție despre polemicile purtate în jurul ideii de „generație” după apariția *Itinerariului spiritual* și în anii '30, antologînd o serie de articole de referință subsumate acestei problematice și indicînd – cu scurte citate – mai multe alte intervenții la temă. Meritoriu, demersul său nu trece însă de stadiul unei analize sumare, neaprofundate ulterior. (Studiul din antologia *Atitudini și polemici...* a fost reluat de Dorina Grăsoiu, mai recent, într-un volum de autor, *Texte regăsite, texte regîndite*, Editura Bibliotheca, Tîrgoviște, 2014).

2 *Buletinul Asociației Studenților Creștini din România*, an I, nr. 1, aprilie 1923, p. 1. (Articolul este citat din Mircea Vulcănescu, *Opere*, I, Ediție îngrijită de Marin Diaconu, Editura FNSA și Univers Enciclopedic, București, 2005.) Tot în acest prim număr, Vulcănescu mai publică și articolul „Aspirația la creștinism și înțelesul ei actual”.

această etapă, mai mult decât orice alt mod de încadrare generaționistă. Patru ani mai târziu, aflat la Paris (unde pregătește un doctorat – la Facultatea de Litere – despre profesiunile intelectuale în Franța și unde urmează totodată studii de drept, fiind în același timp implicat și în activitatea unor asociații și cercuri ortodoxe), Vulcănescu urmărește foiletonul lui Eliade din *Cuvântul*, regăsindu-se aici într-o măsură semnificativă.

Cei doi Mircea nu se cunosc încă. Vulcănescu preia inițiativa și, într-o mică scrisoare din 8 noiembrie 1927, îl roagă pe autorul *Itinerariului*... să-i trimită „toate numerele din ziar cuprinzând seria acestor studii”, întrucât unele dintre acestea îi lipsesc³. „Noi, aci, ne-am «smuls» aproape numerele unii de la alții și tot atîta interes i-au arătat chiar unii tineri de altă formație intelectuală ca a noastră, în parte sceptici asupra valorii unei revizuirii de conștiințe a unei generații care nu a produs încă mare lucru în cultură”, va adăuga într-o scrisoare ulterioară, descriind eferescența creată de apariția *Itinerariului*... printre studenții români de la Paris. Cu o oarecare întârziere cauzată de „o gripă stupidă”, congenerul de la București îi răspunde, tot în câteva fraze, rugîndu-l, la rîndul său, ca din ziarele trimise să-i înapoieze două, devenite deja greu de găsit (!) – „Aflu acum că exemplarele cu *Insuficiența literaturii* și *Cultura* sunt epuizate” – și adăugînd laconic: „Cu scuze – aștept critica”⁴. Într-o altă scrisoare, mai puțin formală, compusă peste câteva zile (datată 13 noiembrie), precizează că eventualele „observații critice” i-ar fi de folos pentru revizuirea *Itinerariului*..., în vederea publicării acestuia în volum⁵:

„Cred că accepți linia generală a gîndirii *Itinerariului*. După cîte am auzit despre

D-ta, gravitezi către o mistică ortodoxă. Ai putea ridica observații interesante asupra ortodoxiei care se vădește și în *Itinerariu*. Dumneata vei înțelege că poziția mea actuală e încă rezultatul unei crize”.

Vulcănescu revine cu o lungă scrisoare de mulțumire (datată 28 noiembrie, dar trimisă, abia la sfîrșitul lui decembrie, spre neliniștea destinatarului din Strada Melodiei). Cu tact, amîna pentru altă dată eventualele obiecții, preferînd să insiste asupra unor puncte de convergență între proiectul său și cel al lui Eliade; a citit *Itinerariul spiritual* ca pe un prolog, ca pe o încercare de autoclarificare „în preajma creației” și totodată ca pe o interogație asupra mizelor „generației” și asupra posibilelor strategii pe care aceasta le-ar avea de urmat:

„Mărturisesc că în ceea ce mă privește văd destul de lămurit cărei *nevoi* îi *corespunde* acest *itinerariu* (...). Mi se pare că scopul lui e îndoit. El urmărește mai întîi să degajeze *întrebarea la care are de răspuns generația* (ca atare își are de la sine locul desemnat înainte de «răspunsul» pe care îl va aduce creațiunea ulterioară) și urmărește apoi o punere la punct, util, o situare a condițiilor în care avem de definit o pozițiune proprie în cultură, față de moștenirea generațiilor precedente.

Cu acest dublu înțeles am citit *itinerariul*, și sunt mulțumit că am făcut-o, pentru că mi-a îngăduit să-mi modific o părere greșită asupra Domniei Tale” (s.a.).

„Părerea greșită” la care face referire autorul scrisorii venea din suspiciunea că, deși cu doar trei ani mai tînăr, Eliade ar fi putut aparține unei alte generații decât aceea a lui Vulcănescu – adică (deloc fla-

3 Vezi *Mircea Eliade și corespondenții săi*, Vol. 5 (Ș-Z), ed. cit., Criterion Publishing, 2007, p. 102.

4 Mai multe scrisori ale lui Eliade către Vulcănescu au fost publicate în: *Mircea Eliade, Europa, Asia, America... Corespondență*, Vol. III (R-Z), ediție îngrijită și indice de Mircea Handoca, Editura Humanitas, București, 2004, pp. 240-248.

5 Eliade vorbește în mai multe locuri despre intenția sa de a include *Itinerariul spiritual* într-un volum. În scrisoarea din 13 noiembrie 1927 adresată lui Vulcănescu menționează chiar și numele unei colecții în care, cu ajutorul lui N. Crainic, ar fi putut aprea eseu: *Cartea vremii*. Într-o altă scrisoare, din 29 decembrie 1927, spune că urmează să definitiveze manuscrisul corectat al *Itinerariului*... pînă pe 10 ianuarie. Ideea a rămas însă în stadiu de proiect.

tant!) unei generații fără „simțul individualității” și fără idealuri, dar cu „spirit de grupă”, alcătuită din „tineri sportivi”, pragmatici până la cinism. (A se remarca, în treacăt, cât de impropriu folosesc Vulcănescu și Eliade, în 1927, cuvântul „generație” – confundându-l cu „promoția” și pretinzând că generațiile s-ar succeda în cultură la intervale de doar câțiva ani; în orice caz, nu mai mult de un deceniu...) Ca și autorul *Itinerariului...*, Vulcănescu descrie experiența războiului ca pe un revelator al unor identități generaționiste; numai că el adaugă o nouă linie de front celei deja cunoscute ce desparte generația părinților, a celor pe care războiul i-a găsit la vârsta matură, de generația fiilor, surprinși de evenimente înainte de a se fi format moral și intelectual. Noul clivaj sesizat de Vulcănescu ar fi acela dintre propria-i generație și „generația” imediat următoare. Față de criza (morală, spirituală, politică) instituită de război – și rămasă încă nedepășită – cele trei „generații” s-ar comporta complet diferit: „părinții”/„bătrânii” refuză chiar ideea de criză („Fascism, Maurrassism și chiar Comunism sunt aberații. Ea [generația precedentă] poate «explica» aceste schimbări ca deformări efemere ale vechii stări de lucruri. Dar nu le acceptă”); tinerii din „generația” lui Vulcănescu, care au asistat la deprecierea, în condiții de război, a valorilor individualiste în spiritul cărora fuseseră educați, la sacrificarea acestora „pe altarul scopurilor colective”, sunt dilematici și „în căutarea unei soluții”; în fine, cei încă și mai tineri nu numai că s-au adaptat la „starea de lucruri de după război”, ci chiar „și-au făcut un crez din ea”. Cele trei atitudini ar putea fi rezumate astfel: refuz al crizei, asumare a acesteia, depășire a crizei prin acceptare și compromis. Sau: individualism *vieille mode*, egoist și nerealist; oscilație între „crezul individualist în care nu mai credeam” (pentru că „văzusem cât prețuiește libertatea”) și „crezul colectivist sau al violenței”; colectivism pragmatic, asumat la modul „sportiv”. Cel puțin în această scrisoare de la sfârșitul lui 1927, Vulcănescu lasă impresia că îl îngrijorează mai mult clivajul în raport cu cei ce vin decât conflictul cu „bătrânii”:

„Generația de după noi nu mai are deloc simțul individualității. Ea pășește cu totul în făgașul «celor mulți» cu gânduri date gata de cugetarea altora. (...)

Noi nu mai *credem* în libertate, dar o *iubim*. (...) Noi acceptăm semnificația puterii, dar *autoritatea* pentru autoritate n-o iubim.

Schematizez, bine-nțeleș, tendințe mai complexe, dar în acest cadru mi se pare că se pune problema generației noastre și în țară (și cu înrudiri prin apus). (...)

Specific pentru noi îmi apare *criza* în forma *dilemei*, pe înțelegi cât m-a surprins s-o aflu sub pana Dumitale. «Între Luther și Ignățiu de Loyola» – atunci când Te socoteam trecut peste îndoială, alături și reprezentant al celor ce gândesc ca Ignățiu de Loyola (...) în ceea ce are specific: *conformismul* prin constrângere externă” (s.a.)

Considerând că răspunsul cel mai potrivit la *criza* în miezul căreia trăiește generația sa este acela care ține cont de dimensiunea mistică și religioasă a existenței – tradusă, în cazul de față, prin credința creștin-ortodoxă –, Vulcănescu se întâlnește, de fapt, cu Eliade mai ales în proclamarea unui crez ortodox(ist) ca reper salvator pentru o întreagă generație. Dincolo de complexitatea și de multiplele ramificații tematice ale *Itinerariului spiritual*, Vulcănescu mărturisește că ceea ce i-a reținut înainte de toate atenția în acest text e, de fapt, intim legat de propria-i preocupare pentru ideea de spiritualitate ortodoxă ca soluție de depășire a crizei – altfel spus, de „interesul cuiva care de 7 sau 8 ani căuta «ortodoxii» între Luther și Ignățiu de Loyola”. Într-o altă scrisoare (de la sfârșitul lui decembrie), va adăuga cu precauție câteva amendamente (promițând să formuleze și alte observații, mai pe larg, pentru „ediția a doua, «revăzută și adăugită»” a *Itinerariului...* – căci Eliade anunța că va publica în curând în volum foiletonul apărut inițial în *Cuvântul*):

„În general, sunt de acord cu *Itinerariul*, nu înțeleg însă în ce sens întrebuințezi cuvântul «spiritual» – în cursul călătoriei. Apoi la «calea spre ortodoxie» cred că ar fi lucruri de pus la punct. În ruptul capu-

lui nu aş putea socoti «antroposofia» D-rului Steiner ca o «piatră pentru un viitor templu» ortodox. Dar trec...”.

Acest prim schimb epistolar între Vulcănescu și Eliade marchează, se ştie, începutul unei durabile prietenii. Cam în aceeaşi perioadă, imediat după publicarea *Itinerariului spiritual* în *Cuvântul*, lui Eliade îi mai scrie, cu o admiraţie împinsă spre efuziune, şi un alt tânăr. Acesta nu e student sau doctorand la Paris şi nu e încă deloc cunoscut în cercurile literare din Capitală. El scrie din provincie, de la Botoşani; e un tânăr absolvent al Literelor bucureştene, acum profesor de liceu (cu patru ani mai vîrstnic decît autorul *Itinerariului...*), cu planuri mari şi cu timorări pe măsură, dornic să iasă din izolarea tîrgului moldovenesc. Se numeşte Petru Manoliu; scrie poezie (din

păcate, naivă...), proză şi eseu, dar publică mai mult în reviste din provincie – se va face cunoscut, mai ales ca publicist, în anii '30, odată cu mutarea sa la Bucureşti. Şi în '27-'28, şi mai tîrziu, Eliade e destul de nedrept cu acest congener, pe care îl transformă în personaj – mai întîi în destinatar nenumit al *Scrisorilor către un provincial* publicate în *Cuvântul*, iar mai apoi, într-un erou ridicol din romanele *Întoarcerea din Rai* şi *Huliganii* (unde Anton Dumitraşcu, personaj care se teme că se va rata în provincie, profesor de liceu şi autor de romane ilizibile, e ironizat de un congener bucureştean deja renumit în anumite cercuri literare, David Dragu...). În *Memorii* (1907-1960), Eliade pretinde că numele lui Petru Manoliu i-ar fi fost cu totul necunoscut înainte ca acesta să fi ripostat, „într-o foaie din Botoşani”, la un text din ciclul *Scrisorilor către un provincial, Împotriva Moldovei*⁶ – textul „a indignat o seamă de prieteni şi mi-a atras răspunsul unui necunoscut, Petru Manoliu”⁷, îşi aminteşte, inexact!, Eliade. *Împotriva Moldovei* apare în februarie 1928, iar articolul de răspuns⁸, în martie; cei doi făcuseră deja cunoştinţă, la Bucureşti, cu cîteva luni în urmă (sfîrşit de noiembrie, început de decembrie...) şi, conform unei scrisori a lui Manoliu (din 15 decembrie 1927) adresate lui Eliade, îşi promisese să corespunde:

„Cînd ne-am despărţit, a rămas vorba să ne scriem. Şi cum ne-am dat cuvîntul, eu cel dintîi făptuind o indelicateţe, ţi-am scris cu gîndul că, închişi într-o intimitate de sanctuar (...), scrisoarea mea va aduce gînduri tainice şi delicate, fiindcă nu ştiute decît de noi. (...) Era un început de experienţă sufletească a mea, la marginea sufletului către dumneata. (...) Domnule Eliade, cînd ai şti cu cîtă frică pun eu o scrisoare la poştă; cînd ai şti ce grijă port pînă mă conving, prin răspunsul primit, la ea, că a ajuns nevătămată,

6 Mircea Eliade, „Scrisori către un provincial. Împotriva Moldovei”, în *Cuvântul*, anul IV, nr. 1.021, 19 februarie 1928.

7 Idem, *Memorii* (1907-1960), ed. cit., p. 148.

8 Petru Manoliu, „Răspuns la «Scrisori către un provincial». Cu prilejul foiletonului «Împotriva Moldovei»”, în *Pămîntul*, an I, nr. 1, 1 martie 1928, p. 5.

că, deci, picioare străine n-au călcat puținul sufletesc ce l-am trimis cuiva (...), ai înțelege cât sunt de îndreptățit să mă tem de oameni..."⁹.

Sentimental, liric în expresie, dezvăluindu-și contrarierea și pudoarea rănită, Manoliu îi reproșează colegului bucureștean nu numai faptul de a nu-i fi răspuns la nici una dintre scrisorile pe care deja i le trimisese, ci mai ales „indiscreția” de a se fi folosit de aceste mesaje prietenești (scrise cu inima deschisă și într-o manieră ce nu le destina spațiului public) ca pretext pentru noul foileton din *Cuvântul*, supratitlulat... *Scrisori către un provincial*. Eliade alesese, deci, o altă cale pentru a-i răspunde – nu discret, în plic închis, ci public, fără a-i da numele, dar citind din scrisorile lui. „Provincialul” căruia i se adresează tânărul publicist de la *Cuvântul* este, desigur, și un provincial generic, „construit” ca în logica unei convenții literare, dar pornind – din păcate pentru Petru Manoliu – de la un model real. Detaliu trecut sub tăcere de Eliade, poate dintr-o gratuită obișnuință a camuflajului, chiar și la vârsta la care își scrie *Memoriile*, unde, apropo de *Scrisori către un provincial*, își amintește (iarăși inexact!):

„...Într-un anumit fel, stăteam de vorbă cu tinerii din generația mea. Din multele scrisori pe care le primeam, construisem un «provincial», la care adăugasem și multe trăsături personale, bunăoară, melancoliile mele (împotriva căroră, evident, tunam și fulgeram). Acestui «provincial» îi dădeam lecții de bărbăție și eroism, îl somam să se scuture de clișee, de indolență și mediocritate...”¹⁰

Nimic despre Petru Manoliu – atît de prezent, totuși, cu obsesiile, întrebările și neliniștile lui, în aceste eseuri eliadești ce fac din cuvintele unui congener (privit ca un

anonim din mulțime) un pretext. După apariția primului articol din ciclul *Scrisorilor...*, *Intellectualii de rasă*, colegul „provincial” i se confează lui Eliade (alimentînd astfel în continuare foiletonul):

„Am fost în prima scrisoare luat de guler și scos între oameni, anonim, asemenea unui individ de închisoare. Cîtă înfrîngere nu mi-a trebuit pentru ca să mă obișnuiesc cu «ghilimelele» articolului dumitale, cu atmosfera în care l-ai învăluit, cu privirea ce mi-o aruncai peste capetele oamenilor, cu intenția, în sfîrșit, de a-mi vorbi, atunci cînd, deși nimeni nu știe, glasul dumitale ajunge la mine după ce a trecut prin mii și mii de urechi străine! (...) Dar, dacă am simțit aceasta, știi oare cît am refuzat să înțeleg de ce anume îmi scrii? Căci mă întrebam mereu, de ce prin *Cuvântul*, adică de ce prin vitrinele și transparențele unui ziar și nu închis și liniștit printr-o scrisoare? De ce alege omul acesta calea cea mai puțin prielnică mie?”¹¹.

Nu avem, din păcate, acces și la prima scrisoare trimisă de Manoliu „prietenului” bucureștean, aceea din care Eliade citează în *Intellectualii de rasă*¹²: „Dumneata îmi mărturisești: «nu scriu, pentru că n-aș găsi nicăieri o revistă care să-mi publice revizuirile mele; sunt personale, manieră forte, intransigente»”. Pornind de la această frază, publicistul de la *Cuvântul* schițează, cu sarcasm, un portret al intelectualului (român) de succes, consiliindu-și ironic interlocutorul să renunțe la intransigență, personalitate și spirit critic dacă vrea să se afirme în lumea literară; căci cel căruia „i se deschid toate porțile”, fiind „chemat la toate mesele” ar trebui să arate și să se comporte cam așa: să fie francofil, să etaleze cunoștințe la zi (deși aria sa de interes e destul de restrînsă), să fie inautentic, mediocru în toate, conformist,

9 Petru Manoliu, scrisoare din 15 decembrie 1927, trimisă – de la Botoșani – lui Mircea Eliade, reproducă în volumul al treilea (2003) din *Mircea Eliade și corespondenții săi*, ed. cit., p. 124 și urm.

10 Mircea Eliade, *Memorii (1907-1960)*, ed. cit., loc. cit.

11 Vezi scrisoarea lui Petru Manoliu din 15 decembrie 1927, deja citată.

12 Mircea Eliade, „Scrisori către un provincial. Intellectualii de rasă”, în *Cuvântul*, anul III, nr. 956, 14 decembrie 1927, pp. 1-2.

acomodant, adept al jumătăților de măsură, fără spirit critic – deși pretinde a și-l exercita –, „drăgălaș, zîmbitor cu gîndirea potolită (e semnul maturității), cu vocabular potolit (semnul rafinamentului)”, lipsit de personalitate, gata să se plieze tendinței impuse de „unul dintre liderii culturii și literaturii noastre contemporane”. Cei ale căror trăsături se regăsesc în acest portret „ajung mai toți profesori universitari, sau directori de reviste cultural-literare, se îmbogățesc și viețuiesc mulți ani în pace și fericire, între prieteni, prietene, articole, cărți și polemici gingașe”. Ambiguu și vexant pentru „provincialul” căruia i se adresează articolul și care e suspectat că ar viza – prin intrarea în lumea literelor – ascensiunea socială este finalul articolului:

„Poate dumneata vei avea norocul să ajungi a fi privit într-o zi drept un intelectual de rasă, și atunci îmi vei mulțumi pentru sfaturile pe care astăzi mă grăbesc a ți le trimite. Îți urez noroc și carieră fericită”.

Urările acestea sună ca o injurie – nuanță pe care publicistul pare să și-o asume cu malițiozitate, mai ales că (își încredințează el cititorii și pe congenerul care i-a prilejuit aceste reflecții) un semn al mediocrității intelectualilor de succes ai vremii ar fi acela că „nu «înjură» niciodată; sau, dacă o fac, apoi își iau toate precauțiile ca cel înjurat să fie mort și celebru”. Și, deloc conformist, tînărul Eliade nu se sfiește să „înjure”, chiar cu riscul de a leza în mod injust, ca în cazul de față, pe un posibil prieten. Ironiei sale destul de crude Petru Manoliu îi răspunde, pentru început, cu o ironie oarecum benignă, ascunzînd însă o insinuație: „De ce-ți pierzi vremea ocupîndu-te de... doctori și academii?” – după ce, pe fond, părea a-i da dreptate, preluîndu-i registrul stilistic:

„A fi intelectual de rasă înseamnă a fi un maestru în sălile de meserie care sunt

academiile, înseamnă a învăța pe oameni să vorbească și să aibă încredere în cele ce spun, deși sufletul e complet absent, înseamnă a fi maestru de ceremonii în jocurile de acrobați și cioclu de suflete. A fi intelectual de rasă înseamnă a fi tot ceea ce sufletul nu ți-ar permite să fii” (Petru Manoliu către Mircea Eliade, 15 decembrie 1927).

Înainte, probabil, de primirea noii scrisori a lui Manoliu, Eliade își continuă sfaturile și serialul cu *Elogiul compromiterii*¹³, pledoarie pentru gestul intelectual curajos, pentru risc în cultură. Tonul e la fel de sentențios ca și pînă acum și mizează pe formule frapante (în intenție) sau paradoxale, ca și pe antifrază: „Nu există intelectuali liberi; ci numai intelectuali de rasă și intelectuali descalificați, excluși, *compromiși*” – proclamă eseistul; iar în context o sintagmă precum „intelectuali de rasă” e, evident, conotată negativ, în vreme ce prin „intelectuali descalificați, excluși, *compromiși*” se cade să citim: autentici, puternici, curajoși, liberi, originali. Și mai departe:

„Nu poți evolua fără a te compromite. Nu te poți completa, nu te poți *întrece*, fără compromitere.

A fi compromis înseamnă a fi viu, tînăr, harnic, neliniștit, cu ochii fascinînd a țintă, cu pumnii strînși, cu genunchii palpitînd în așteptarea semnalului de fugă. Nu se pot compromite bătrînii, castrații, efebii, poeții, oamenii binecrescuți și intelectualii de rasă”.

(Afirmații psihanalizabile, poate, și care explică întrucîtva opțiunea lui Eliade, în anumite momente ale vieții sale, mai ales în tinerețe, pentru gestul riscant, controversabil...)

Scrisorii din 15 decembrie a lui Petru Manoliu – din care am citat pe larg – Eliade îi răspunde, tot public, printr-un articol intitulat *Despre confesiuni*¹⁴, unde își justifică, în

13 Idem, „Scrisori către un provincial. Elogiul compromiterii”, în *Cuvîntul*, anul III, nr. 960, 18 decembrie 1927, pp. 1-2.

14 Idem, „Scrisori către un provincial. Despre confesiuni”, în *Cuvîntul*, anul III, nr. 964, 22 decembrie 1927, p. 1.

felul său sofistic, indiscreția de a fi făcut public (fie și parțial) conținutul unor scrisori adresate doar lui: „confesiunile” nu se rostesc doar în intimitate, pretinde publicistul, ci oriunde și ori de câte ori cineva simte nevoia de a se exprima autentic, plenar, dezvăluindu-și interioritatea și „experiențele”, chiar și pe acelea aparent inavuabile, scrisul nefalsificat – în literatură, ca și în publicistică – presupunând autodevoalare, transparență totală, curaj al autoexpunerii. Și Eliade se dă ca exemplu chiar pe sine (fără ca retorismul său să fie, desigur, convingător):

„Pe dumneata te supără «publicitatea» acestei corespondențe? (...) Socotești mai mult decât o nedelicatețe faptul că îți răspund prin foiletoane dezgolite de ațîția ochi, unor întrebări și discuții direct personale. (...)

Iartă-mă; eu nu mă împac asupra înțeleșului cuvîntului «confesiune». Știu: tot ce-mi scrii, sunt oglindiri furate din suflet. Dar eu nu-ți fac de asemenea «confesiuni»? Eu nici nu concep un altfel de scris. (...) Socotesc că nu interesează decât experiențele, atitudinile, cristalizările personale. (...) Altminteri publicistica n-ar fi fecundă”.

Eliade plusează, grăbindu-se să proclame „adevăruri” și norme pe care, de altfel, el însuși le va contrazice, prin propriile-i opțiuni și fapte, în deceniile următoare, cînd va acoperi cu discreție (și poate că e dreptul său...) anumite zone de penumbră ale propriului trecut, devenind un maestru al camuflajului. Pînă atunci, însă, el se simte în drept să afirme:

„Cele mai penibile experiențe trebuie împărtășite public, unei mulțimi pe care niciodată nu o vei cunoaște, care te va citi, poate, cu dușmănie, și nu te va pricepe. Aceasta e o dovadă de curaj masculin, de curaj eroic. (...)

Socotesc o lașitate rafinată publicarea «confesiunilor» sau «Jurnalelor» post-

mortem...”.

Următoarele două *Scrisori către un provincial – Gîndire minoră și gînditori paraziți*¹⁵ și *La moartea lui Blasco Ibáñez*¹⁶ – au același aer belicos, reluînd obsesii mai vechi (și destul de frecvent exprimate) ale tînărului Eliade: de la reticența față de universitarii conformiști și limitați („care nu pot gîndi decât în marginea cărților franceze”), față de publicistii mărunți sau față de genul „inferior” al eseului (în condițiile în care „literatura e de asemenea un gen inferior”) pînă la exaltarea virtuților eroicului. În primul dintre aceste articole – răspunzînd unei scrisori în care Petru Manoliu reia ideea urgenței unor „revizui” critice în publicistica momentului –, calul de bătaie este „parazitismul cerebral”, manifestat, între altele, în „gazetăria inutilă, care inundă revistele literare”, după modelul – frecvent ironizat de tînărul Eliade, dar nu numai – impus de o cultură franceză foiletonistică superficial asimilată. Franco-centrismul culturii române, unde chiar și cărți din alte literaturi/culturi sunt, de regulă, citite tot în franceză și receptate într-o manieră tributară tot modelului francez – „...Dostoievski cunoscut à travers Gide sau Suarès” (...), „gîndirea forfecată în tomuri franceze” – iată o anomalie, crede Eliade, și o potențială catastrofă:

„Domnii aceștia (...) dacă vor o comparație romantică pentru o presupusă critică a romantismului – inundă pagina cu Lamartine, ca și cum romantismul celorlalte literaturi nu ar fi vrednic de pomenit, iar romantismul eminescian de-a dreptul compromițător...

(...) Problema cretinizării prin exces de sensibilitate și mentalitate pariziană e numai în treacăt atinsă. Va trece încă mult timp pînă ce domnii vor înțelege că – oricît ne-am trudi – vom fi întotdeauna [legați] de franțuji și că fecundarea cu elemente aproximative, mai precis mondene, ale unei *singure* culturi, ne poate fi fatală” (*Gîndire minoră și gînditori paraziți*).

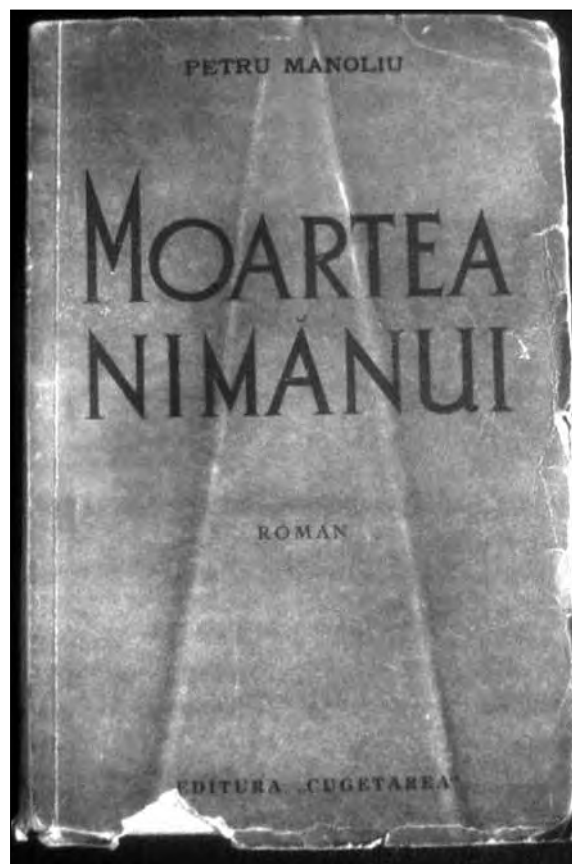
15 Idem, „Gîndire minoră și gînditori paraziți”, în *Cuvîntul*, anul IV, nr. 979, 8 ianuarie 1928, p. 2.

16 Idem, „La moartea lui Blasco Ibáñez”, în *Cuvîntul*, anul IV, nr. 1.009, 7 februarie 1928, p. 2.

La moartea lui Blasco Ibañez e o pledoarie împotriva „sentimentalismului” atât de blamat de Eliade. Interlocutorul, destinatarul acestei „scrisori” publice din *Cuvântul* – nenumit aici – e sfătuit, probabil în urma unor confesiuni mai intime¹⁷, să nu lase ca „tristețea” provocată de un incident sentimental să degenereze într-o deprimare „dizolvantă ca o criză într-o sărmană conștiință feminină”:

„Îți scriu acum – la moartea unui bărbat necunoscut și drag. Despărțirea de logodnica d-tale mult iubită, de care mi-ai vorbit, plângînd în ultima scrisoare – a rămas fără răspuns. Nu voiam să te jignesc. Te-ai purtat, mărturisindu-mi dragostea nefericită care – ca *prieten* – nu mă interesează, cum s-ar fi purtat un adolescent, un mediocru tînăr sau imbecil. Te rog să-ți muști pumnii pînă la sînge amintindu-ți cele ce mi-ai scris, dumneata, pe care te socoteam definitiv mîntuit de lacrimi, sentimentalism, confesiuni, mîini frînte, scrisori rupte, toate celelalte reminiscențe penibile din vremurile cînd pășeai la un loc cu turma”.

Prin contrast, „vrednică și sinceră” e, de exemplu, acea „durere bărbătească”, „inexplicabilă timpilor sentimentali” la moartea unui Vicente Blasco Ibañez, „un bărbat care a voit și a izbutit să fie erou”. Urmează – în termeni bombastici, într-un discurs cu o ornamentație kitsch – un elogiu al scriitorului spaniol, camuflînd, de fapt, un elogiu al masculinității nesentimentale, puternice, eroice: Ibañez a murit „în febra muncii lui de mascul robust”; „admirăm (...) în el masculul întăritat, neodihnit, aspru cu el însuși”; „A fost un erou, așa cum e orice spaniol de elită. Care coboară în carne, în viață, în lume – lumea duhului său”.... De fapt, laudînd puterea de muncă și ascetismul intelectual al lui Ibañez (neîntrecut în generația lui, crede eseistul, decît de Miguel de Unamuno), Eliade vorbește, din nou, despre sine, despre propriile-i eforturi și victorii, etalate în fața prietenului „provin-

cial” (și-a descris, de altfel, cu diferite prilejuri, în termeni asemănători programul de lucru draconic, cu renunțarea treptată la somn, din anii petrecuți în celebra „mansardă” din Strada Melodiei...):

„N-am înțeles niciodată cum mai poate dormi un tînăr – cînd a citit și s-a înspăimîntat de forțele copleșitoare, care alungă somnul și oboseala, ale lui Blasco Ibañez. Iată ceea ce ne va lipsi de acum înainte: siguranța că trăiește undeva un bărbat în veșnică furie, care muncește la adăpost de lume, rupîndu-și noapte cu noapte din somn, poruncind trupului ca un adevărat erou. (...)”

Moartea lui trebuie înlocuită cu viața altui erou. Eu îți insinuez că nimeni nu te împiedică de a fi acel *alt* – chiar d-ta. Lecția mare a lui Don Vicente nu e literatura (...), ci viața lui (...) Amintește-ți de

¹⁷ Scrisoarea lui Petru Manoliu la care răspunde Eliade în „La moartea lui Blasco Ibañez” nu figurează în volumul îngrijit de Mircea Handoca. Destule piese ale corespondenței celor doi lipsesc, de altfel.

curajul și munca bărbatului cu umeri de taur. (...)

Nu simți porunca e a renaște în el, în loc de a-l plînge, în întunericul provinciei, așa cum ai plîns pașii unei logodnice?”.

Pe acest fond, de apologie a unei idealizate „virilități” creatoare, vine, două săptămîni mai tîrziu, la fel de pateticul articol *Împotriva Moldovei*¹⁸, sentimentală și lirică diatribă la adresa sentimentalismului, infuzat, ca atitudine existențială fundamentală, în cultura română. Eliade va mărturisi mai tîrziu că acest text a fost și o încercare de exorcizare a propriilor demoni (melancolici și sentimentali), asumîndu-și, cu o oarecare detașare, componenta „moldovenească” a personalității sale – împotriva căreia, în „Anno Domini” 1928, se revoltă, simțind că trebuie să lupte cu „sîngele străbunului răzeș în Tecuci” și cu „insuportabila nostalgie a literaturii moldovenești”. Altfel, despre „tristețile *Medelenilor*” scrisese el însuși cu empatie¹⁹... „Revolta” împotriva Moldovei vine odată cu constatarea că aceasta ar fi o ilustrare a unui model comportamental (și cultural) „feminin”, pasiv, sentimental, resemnat, la antipodul virtuților „eroicului”:

„Am urît acea Moldovă care ne infuzează, o dată cu înfîile cărți ale adolescenței, perversitatea predărilor, voluptatea tristeților dilatate în fantezie, voluptatea unui romantism atenuat și dulceag, crescut în umbra dealurilor Iașiului, plămădit cu sînge slav și lecturi franceze (...). Am urît Moldova – pentru că (...) ne învață să cultivăm melancolia, idilele, amintirile – fără să ne învețe și arta de a le stăpîni. (...) Moldova altoiește în conștiințele neorganizate germenul unei feminități capricioase și adorabile. (...) Am urît Moldova pentru că e lipsită de eroism”.

La rîndul ei „lipsită de eroism”, literatura română îi apare tînărului Eliade ca „feminină” și mediocră, populată de personaje ce întruchipează tipul învinsului și al ratatului. Cu precizarea că e vorba de o mediocritate „*spirituală*, nu *artistică*”. Nu talentul le-ar lipsi scriitorilor români – infestați de morbul melancoliei moldovenești... –, ci „virilitatea”, disponibilitatea pentru gestul „eroic” și înțelegerea „tragicului dur”. Adept (naiv, într-un fel) al ideii că literatura ar trebui să furnizeze modele, vertebrîndu-l etic și intelectual pe adolescentul în căutare de repere, eseistul e descumpănit de absența din literatura română a acelor cărți care ar putea să exprime și să sprijine „crizele adolescenței” –

„Dumneata înțelegi ce amar e faptul acesta: să cauți sprijin străin, pentru că în literatura noastră nu au crescut încă cînzeci de pagini de aspru, sobru și mîngietor eroism? Oare nu trebuie să osîndim Moldova pentru acest lucru?”.

E de discutat dacă adolescența are nevoie doar sau în primul rînd de eroisme exemplare și dacă reperele pe care le caută aceasta trebuie să fie (cvasi)exclusiv „masculine”. După cum e de discutat și dacă nu cumva e abuziv să echivalezi valorile culturii umane cu niște presupuse valori ale „masculinității”. Eliade brodează în marginea acestor obsesii „masculiniste” și într-un alt articol, scris și publicat cam în aceeași perioadă, intitulat *Feminitate* (și apărut în revista *Sinteza*)²⁰ – unde încearcă să arate că literatura română în ansamblul ei este „feminină” (sau „feminizată”), scriitori și cititori deopotrivă, un întreg sistem de producție și de receptare literară. De vină ar fi covîrșitoarea influență franceză – și mai ales a „maculaturii franceze”: „Se citesc prea mult cărțile franceze *contemporane*. Se citește pînă la ultima filă Gide sau Montherlant (ca să

18 Mircea Eliade, „Împotriva Moldovei”, în *Cuvîntul*, anul IV, nr. 1021, 19 februarie 1928, p. 1-2.

19 A se vedea articolul „Ionel Teodoreanu”, apărut în *Revista universitară*, an I, nr. 2, februarie 1926, pp. 50-53, reluat și în *Cuvîntul* din 18 aprilie 1926.

20 Mircea Eliade, „Feminitate”, în *Sinteza*, nr. 10-11, ianuarie-februarie 1928, p. 8-9.

aleg pilde onorabile) – în vreme ce se ignoră marii francezi”. Cititorul român (de ambe sexe) ar avea un comportament „feminin”, fiind pasiv, influențabil, lipsit de discernământ și de inițiativă (trăsături atribuite, stereotip, feminității...):

„Eu văd feminitatea lectorului român de cărți franceze – în absența voinței de a alege. Se primesc sugestii, porunci, din mediu, din reviste. Se anulează libertatea și curajul de a alege – însușiri masculine. Ne lăsăm fecundați, purtați pe brațe, valorificați, dăscăliți, promovați – ca femeile. (...)

Femeile citesc – și se scrie pentru femei. Eroismul viril e evitat” (*Feminitate*).

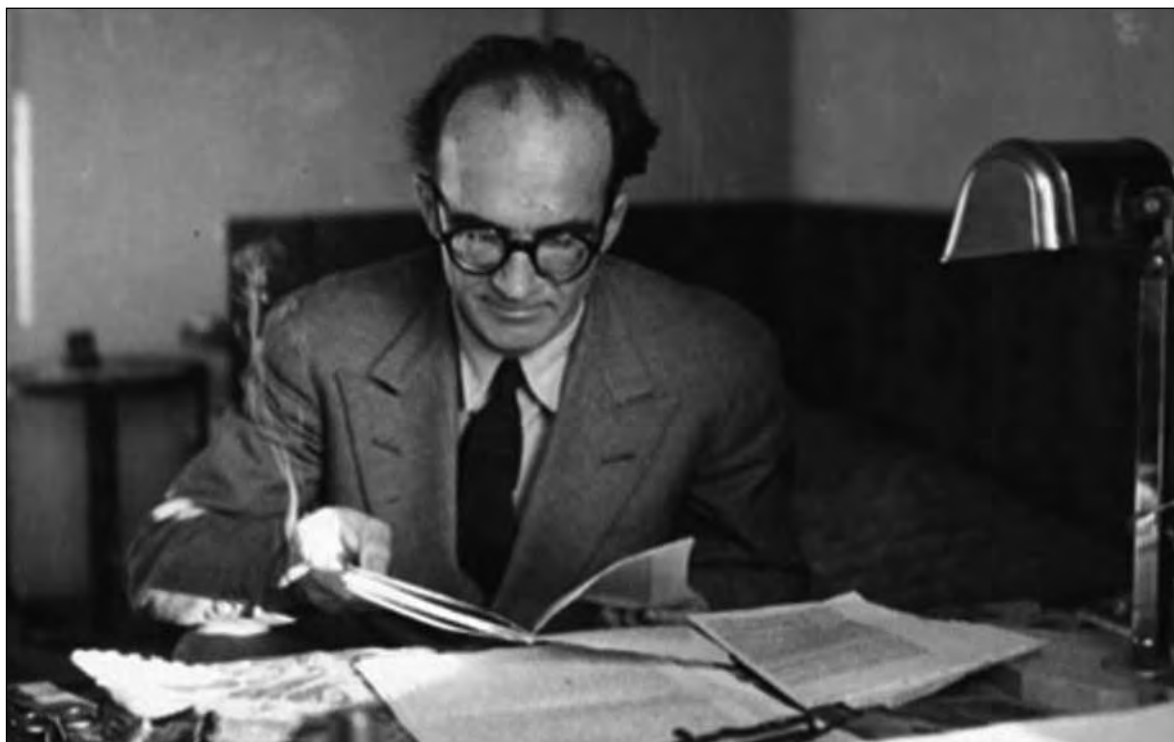
Împotriva Moldovei fiind, pesemne, picătura care umple paharul, Manoliu renunță la pasivitate și iese din anonimat, răspunzându-i destul de acid lui Eliade, într-o publicație botoșăneană despre a cărei iminentă apariție își anunțase „prietenul” bucureștean încă de la începutul anului. E vorba de *Pământul*, „o revistă cu program de luptă și provocare”, având ca deviză simili-ironică „moartea papagalilor” – propunându-și, cu alte cuvinte, să intre într-o confruntare cu exponenții generațiilor mai vechi, opaci la spiritul vremii: „Tot ce este ură, să-și găsească rezervorul aici. Incendiu va veni, căci mucavaua arde chiar numai cu o scînteie”²¹. Îi promisese colaborarea însuși Corneliu Zelea Codreanu, se baza și pe alți congeneri de la Cluj, Iași și București și îi cerea, evident, și lui Eliade să-i trimită articole „cît mai multe și mai fulminante,

mai «masculine» (!), mai «crîncene»”. Revista nu va avea o viață prea lungă, sistîndu-și apariția după numai cîteva luni²². În primul număr, Manoliu publică o replică virulentă la eseul eliadesc *Împotriva Moldovei* – pe aceeași pagină ce găzduiește un mic fragment din *Apologia virilității* (*Litanii pentru fecioară*). Textul polemic al lui Manoliu – destul de amplu și de inflammat – se intitulează *Răspuns la „Scrisori către un provincial”*. Cu prilejul foiletonului „*Împotriva Moldovei*” și începe cu o mărturisire: „Da, mie și implicit vouă cititorilor, v-au fost adresate scrisorile către un provincial publicate periodic în *Cuvântul*”, urmată de o cascadă de acuze și de etichete depreciative (în replică la cele suportate de el însuși din partea lui Eliade...). Sunt denunțate astfel „mascaradele filosofice” și „retorismul”, „calitatea de scrib” „măsluitor de gînduri”, abuzul de enunțuri ce invocă prezența „Duhului” și, în genere, de „cuvinte mari, sunătoare și goale”, aroganța și poza de atotștiutor, tonul de om prost dispus, căruia „coșmarele avute după o deranjare de stomac” îi procură „subiecte de foileton”. Adversarul e comparat, grosier, cu un purice „miop și minuscul” și acuzat că parazitează ideile altora – „luminat de ferești străine, dar gata oricînd să-ți vorbească despre «Eroic»”. Totuși, nici Petru Manoliu nu e, în acest pamflet, mai consistent și mai puțin retoric decît congenerul pe care îl combate:

„Ce e cu tînărul nostru? A vă vorbi de înfățișarea lui ar însemna să-i neg ceea ce-i este caracteristic: spasmele duhului. În locuința lui clădită din cărți, eroul nos-

21 A se vedea scrisoarea din 11 ianuarie 1928 trimisă lui Eliade – reprodusă în *Mircea Eliade și corespondenții săi*, vol. al III-lea, ed. cit., p. 127.

22 Pornit la drum cu gînduri mari, Manoliu anunța (într-o scrisoare din 8 martie adresată lui Eliade) că, pe lîngă revistă, vrea să înființeze împreună cu niște prieteni de la Botoșani „editura cu Soc. Anonimă «Pământul», cu un capital de 1.000.000 lei și acțiuni a 500 bucata”. Îi propune și lui Eliade să publice aici, dar acesta respinge de la început oferta, lăsînd a se înțelege că nu îl onorează prea mult; drept pentru care Manoliu îl ironizează într-o scrisoare din 18 martie: „Editura de care ți-am scris nu este un bordel, deci ea nu va putea să «prostitueze» pe nimeni. (...) Vrem să dăm posibilitatea de-a pătrunde în public toate «lucrările» care «nu sînt făcute pentru a avea un succes de librărie»”. La sfîrșitul lui martie 1928, deja e nemulțumit de felul cum merg lucrurile la revistă („Am fost obligat din motive financiare să primesc în juru-mi oameni care n-au nimic comun cu... zbuciumul sufletesc. Principalul e că am apărut”) și gata să se stabilească în București pentru a face acolo gazetărie (a se vedea scrisoarea din 24 martie 1928 adresată lui Eliade).

tru și-a rodicat obstacole făcute de... chibrituri și păpuși de mucava... În fiecare zi se antrenează. Sare peste ele, face piruete și în răstimpuri scrie *Despre Eroic*. (...) Pentru a-și satisface pornirile-i sanguine, fără a intra în conflict cu «Legea», el își confecționează, după chipul și asemănarea celor pe care vrea să-i sfișie, păpuși, asupra cărora mușchii lui virili de mascul se prăbușesc în lupta grea și eliberatoare. (...) E gata întotdeauna să-ți vorbească de luptele lui pe care în zadar le vei căuta în stradă, în piață sau în vreun alcov... Patima lui pentru eliberarea duhului e așa de mare încât s-a îndrăgostit de Don Quichote. (...)

Viața eroului nostru este de microorganism sau ceva și mai mare, de ex[emplu] purice. (...) Și când îl prinzi, când îi vezi ochii reduși la niște ochelari americani și fața uscată și palidă (se spune că s-ar fi îngrășat, deci eroul devine durduliu) ca o coajă de lămâie uitată într-un dulap, te prinde o milă de nedescris și-i dai drumul. Scăpat, trupul lui se prăbușește în

abisurile unui subsol de foileton”²³.

Apărarea moldovenismului e, altfel, slabă, bazată pe contraargumente umorale, formulate emfatic și pe o comparație contrastivă între „moldoveni” și „olteni”. Primii i-au dat pe Creangă și Eminescu și dau, în continuare, consistență literaturii române de după război; ceilalți sunt niște nereserioși „olteni cu zarzavaturi”, „gîngavii trotuarelor bucureștene”, „schilozii ce merg în cîrje aduse din Asia”, „zarafii de idei”. Rechizitoriul culminează cu o apostrofă:

„Nu, durdulii învățăcei a[i] nu știu cărui mare preot din Tibet; scoate-ți-vă pantofii la Milcov; căci trecînd în Moldova călcați pe pămînt sfînt. Nu vorbiți de transsubstanțializări de duh, de experiențe sufletești, de Eroic etc. etc. ... cînd în țara românească mai există o Moldovă ce dispune de un foarfece care mai poate să vă taie masca.

Ce-mi dai tu, tînăr negustor de idei cu taraba în subsolul *Cuvîntului*?”.

²³ Petru Manoliu, vezi articolul deja citat din *Pămîntul*, nr. 1, 1 martie 1928.

De reținut, în schimb, felul în care Manoliu răspunde observației potrivit căreia spiritul moldovenesc este incompatibil cu eroicul: această incompatibilitate ar fi de bun augur, întrucât exaltarea „eroicului”, sugerează Manoliu, ar putea duce în direcții nefaste. Și în plus:

„Vrei tu, tinerelule, ca Moldova să-ți confecționeze un balsam pentru chinul tău duh de mascul? (...) E în adevăr o obrăznicie din partea Moldovei că nu urmează programele tale. Pentru asta înjur-o. Ieși în piață și urmează autohtonul invitații ale Metropolei din Obor, Dudești sau Tabacari și revenit acasă scrie unul, două, zece, o sută, o mie de articole... «Munteneschi»”.

Același ton agresiv, alternând însă strategic cu confesiuni amicale, se distinge și în scrisoarea din 8 martie (1928) pe care Petru Manoliu i-o trimite lui Eliade – împreună cu anunțul belicos că i-a pregătit o surpriză în proaspăt apăruta revistă *Pământul*. Destinatarul scrisorii e atacat frontal, cu acuza că „nu cunoaște Moldova decât din reclame și... «gazetărie»”, completată cu avertismentul: „Probabil că-ți închipui că eu îți voi răspunde ca un moldovean, adică mit al Iașilor. Te înșeli. Moldoveanul din mine e specificul etnic românesc”. Datată 1 martie, revista botoșăneană apare, de fapt, pe 15 – deci, Eliade nu știe încă ce i-a pregătit prietenul său „moldovean”, care continuă să-l asalteze cu scrisori, cu confesiuni despre propriile-i proiecte intelectuale și (în epistola din 8 martie) cu poeme (modeste, între care unul intitulat *Noaptea Sf. Andrei*). Atitudinea admirativă excesivă din primele scrisori face loc treptat uneia curajoasă și critice (altfel spus, unei atitudini „masculine”, în termenii lui Eliade – și ai gândirii patriarhale, de altfel...), așa încât scrisoarea din 18 martie a lui Petru Manoliu ajunge să semene cu o listă de obiecții și de motive de dezacord, din acestea încheindu-se un portret nu foarte măgulitor, mustind de ironie. Din „sfătuit” Manoliu devine sfătuitor:

„D-ta ești un arc mereu întins ce sbîrnîie pe loc, fiindcă nu și-a găsit încă ținta, vreau să spun, fiindcă săgeata nu-i gata. (...) Ești tot, tot ce vrei, cu o singură lipsă. Nu ești încă «Tu». (...) Unde îți sunt frământările, experiențele sufletești când tema pe care o discuți mereu este același și același gol cuvînt «Erou» [?] (...) D-ta vorbești ca toți și te revolți contra tuturor. Unde e «universul» duhului, în stilul D-tale [?]”²⁴.

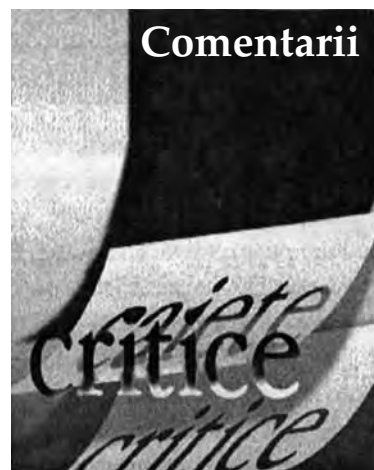
Pe drept cuvînt îi sunt imputate tînrului Eliade bravada, poza „machistă”, aroganța. Mai puțin întemeiate sunt alte reproșuri: că e prea individualist, prea puțin dispus să se livreze unei cauze colective („Eroicul D-tale atîta timp cît va rămîne așa cum este nu va duce la «noi» niciodată”) sau că pierde prea mult timp cu traduceri, folosindu-se de „unelte străine” și slujind „icoane” din alte țări” (dar ironia face ca acest reproș să vină tocmai din partea celui care va fi, mai tîrziu, un excelent traducător al lui Thomas Mann și al altor autori...). Care e viziunea tînrului Petru Manoliu despre „misiunea” generației sale? Una deloc atipică în epocă, colectivă și naționalistă, pigmentată de clișeul luptei cu „bătrîni” și inflamată de același bovarism al eroismului masculin:

„Iubite Eliade, suntem, cot la cot, chemați alături de mulți alții să frămîntăm azima sufletului «Românesc». Bătrîni au falsificat totul, fiindcă n-au fost adolescenți niciodată. Noi cei de azi suntem cei dinții adolescenți. Limba celor dinaintea noastră e pudică, uscată, aristocrată, fără viață, parazită (...). Iată cea dinții datorie a noastră: lupta contra aristocratismului în limbă sau mai bine zis contra parazitismului sufletesc. Limba trebuie prefăcută, împrăștiată, ventilată. Noi trebuie să luptăm contra icoanelor, contra sfinților încremeniți în uleiul credințelor de papagali (...), pentru a ajunge la «Sfînt». Și acestea toate cum se fac? Venind cu unelte străine? Venind cu «icoane» din alte țări?”.

24 Vezi Mircea Eliade și corespondenții săi, vol. al III-lea, ed. cit., p. 130-131.

Marcel COURTHIADE

Rrobia rromilor în principatele danubiene (1350-1856) II

Abstract

Textul prezintă, prin intermediul datelor istorico-literare, ecoul pe care l-a avut „dezrobirea țigănilor” în rândul populației rromice și totodată rolul jucat în acest context de câteva personalități ale vieții culturale românești din secolul al XIX-lea, a căror atitudine umanistă s-a manifestat atât în plan social, cât și literar. Între cei amintiți se află marele poet Vasile Alecsandri și memorialistul Ion Ghica, ambii militând consecvent pentru idealurile de libertate și egalitate și fraternitate promovate la acea vreme în Europa. Studiul prezintă istoricul de câteva secole (1350-1856) al acestui fenomen, etapele exodului și zonele geografice în care rromii au ajuns. În cea de a doua parte a studiului sunt enumerate instituții și personalități ale timpului care au prezentat viața dură a rromilor, mentalitățile cu privire la ei și au militat pentru dezrobirea acestor. Contactul cu Occidentul a favorizat evoluția în sens pozitiv, numeroase asociații pledând pentru eliberarea rromilor din situația de sclavie în care se aflau. Alte informații de interes social ori istoric, situații comportamentale și consecințele decurse, statistici și citări de opere literare și concluzii însoțesc o analiză faptică atentă asupra modului cum s-au desfășurat evenimentele în Principatele Dunărene.

Cuvinte-cheie: istorie, rromi, sclavie, libertate, literatură, Principatele Dunărene.

The text presents, by means of historical and literary data, the echo of the „Gypsies' emancipation” among the Roma population and at the same time the role played in this context by several personalities of the Romanian cultural life of the XIXth century, whose humanistic attitude was manifested both in the social and in the literary terms. Among the above mentioned there are the great poet Vasile Alecsandri and the memoirist Ion Ghica, both consistently militating for the ideals of freedom, equality and brotherhood promoted in Europe at that time. The study presents the history of several centuries (1350-1856) of this phenomenon, the stages of the exodus and the geographical areas in which the Roma people arrived. Other socially or historically interesting information, behavioural situations and their consequences, statistics and quotations from literary works accompany the careful fact analysis of the development of the events in the Danubian Principalities.

Keywords: history, Roma people, slavery, liberty, literature, The Danubian Principalities.

Multe persoane străine care au circulat în Principatele Danubiene au descris în cărțile lor cât de mizerabilă era viața rromilor. Însăși ziarele din secolul al XIX-lea erau interesate de tematica rromilor, aducând critice severe contra sclaviei. Și pictorii

români și străini au folosit rromii ca sursă de inspirație. Legea împotriva rromilor era foarte dură și foarte josnică. În cele din urmă gadje au început să se uite cu alți ochi la sclavia inumană a rromilor. Pe de o parte nu mai era avantajos de a-i folosi pe sclavi

în cadrul muncii deoarece în Europa exista un nou sistem economic, iar pe de altă parte însăși rromii au început să fugă de la stăpânii lor fie în Bulgaria, fie în Țerbia unde gadje le tăiau urechile, fie în Transilvania. Alții se ascundeau în munți și în păduri timp de mai mulți ani, formând acolo o mică comunitate de rromi. Se zicea că rromii fugeau în Codri și erau deseori numiți Codru, ca grupă, sau machisarzi, maquis. Acolo se aflau și netoții – români cu probleme psihice...acolo, în codru, erau și haiducii, gadje bandiți, care furau de la bogați, boieri, oameni mari. Gadje aveau frică de Codru sau maquis pentru că acești rromi trăiau foarte rău, erau deseori înfometați și astfel deveneau violenți ca niște lupi. Se întâmpla ca ei să vină printre rândurile nobililor sau a proprietarilor și tulburau liniștea acestora, prădându-i și bătându-i. Sesiunea din cadrul Adunării Munteniei care a avut loc la data de 28 aprilie 1831 nu atestă nici un document în care să se vorbească despre faptul că netoții ar fi omorât oameni. În vara aceluiași an comandantul închisorilor, sub răspunderea căruia se aflau sclavii, a promulgat un decret prin care toți netoții să fie alungați în Bulgaria care era un pământ turc. Decretul spunea că ei trebuiau să fie capturați, să fie adunați la Giurgiu și trimiși dincolo de Dunăre. Dar era foarte dificil din cauza bolii holera care a survenit în Muntenia. Mulți netoți au avut conflicte cu poliția. Cât privește ocupația rusă care a avut loc între anii 1828-1834, generalul rus Pavel Kiseleff a întărit legea sclaviei în 1833. Din acest motiv netoții au început să lupte contra poliției și soldaților țării, astfel dând dovadă de eroism veritabil. Din păcate nu sunt atestate multe documente care ar vorbi despre acțiunile acestora, doar ceea ce se descoperă în mod indirect. Se zicea că Răzvan avea legături cu Codru. Există o legendă care ar scoate adevărul al lumină dar ar putea să fie și un acronim pentru că despre Codru s-a menționat doar 200 de ani după moartea acestuia. Este un alt mare scriitor Panait Istrati aduce laude Codrului în romanul său „Domnișoara din Snagov” în care toată intriga se bazează pe acțiunile unei femei puternice, Florea, cea care îi dirijează

pe rromii fugăriți și haiduci. Codru, netoți haiduci, sau tâlhari este o amplă temă ca formă a rezistenței împotriva marilor boieri, temă ce urmează să fie cercetată – temă necunoscută în profunzime nici până azi.

Putem afirma că identitatea rromă constituie o forță miraculoasă pentru că pe parcursul a 500 de ani de sclavie și de mizerie, rromii nu și-au pierdut limba, obiceiurile, cultura și tradițiile. În realitate, stăpânii le permiteau să folosească rromani. Teoria conform căreia limba rromani ar fi fost interzisă de gadje nu are niciun fundament, aceasta este doar o proiecție a atitudinii Europei Occidentale. De asemenea, stăpânii le permiteau să practice criss, o variantă care în România seamănă mult cu criss al gadje-ilor din ținuturile câmpenești. Cu toate acestea, timp de 500 de ani fiind privați de posibilitatea de a fi stăpânii propriilor lor destine, de a-și făuri viitorul copiilor lor, având o viață de sclav, trăind în mizerie și sărăcie, psihologia acestei națiuni a fost distrusă. Primii gadje care i-au tratat pe rromi ca ființe umane au fost deputații din Parlamentul Țării Românești. Acest parlament se numea Adunare Obștească, care în anul 1746 a emis un decret cu privire la identitatea rromilor. Istoricul român Mihail Kogălniceanu scrie: „Cel mai mare și cel mai grav păcat este de a-ți pierde credința în Dumnezeu atâta timp cât ești sub jugul sclaviei când Sfânta Evanghelie ne învață că trebuie să ne iubim apropiații ca pe noi înșine. Iată de ce nu trebuie să-i supunem la sclavie pe frații noștri. Sclavia este o mare pierdere a sufletelor noastre, o marea nenorocire ce s-a abătut asupra strămoșilor noștri. Ceea ce zic strămoșii noștri timp de sute de ani nu trebuie s-o spunem astăzi când trăim în secolul Luminilor. Cum am putea noi să tolerăm prezența sclavilor când dorim să devenim o națiune liberă”. Mai târziu, în anul 1766, mitropolitul Moldovei a făcut o critică cu privire la noua lege a sclaviei care prevedea separarea cu forța a tinerilor căsătoriți. „Cu toate că erau numiți țigani, sunt și ei o creatură a lui Dumnezeu. Se înțelege că este inuman de a fi separați ca niște animale”. Această afirmație nu era o revoluție referitor la cultură care susținea

ideea că Dumnezeu nu l-a creat pe rrom din liman, noroi ci din coastă. După aceste afirmații convingătoare, legea sclaviei a devenit pe parcursul a zece ani din ce în ce mai dură pentru rromi chiar dacă în codul său, Grigore Callimachi zicea în anul 1817 că sclavia este împotriva ființei umane, dar a

justificat-o deoarece era practică de-a lungul anilor. În continuare se prezintă tabloul diferitor legi cu privire la sclavie care conține anul apariției, denumirea principatului unde s-a implementat legea, denumirea legii, statutul pe care îl aveau în cadrul mariajului și în final autorul acestor legi.

AN		LEGE	STATUT	AUTOR
1640		Pravila de la Govora (Pravila mică)		Matei Basarab
1646	M	— (Pravila lui Vasile Lupu) 40 § pentru rromi		Vasile Lupu
1652	ȚR	Îndreptarea legii (Târgoviște)		Matei Basarab
1643	M	Așezământ lui Constantin Mavrocordat	nu se despart	Constantin Mavrocordat
1780	ȚR	Pravilniceasca Condică	copii>liberi	Alexandru Ipsilanti
1785	M	Sobornicescul Hrisov	copii>rromi	Alexandru Mavrocordat
1814	M	Pravilele cărților împărăsești (Iași)		Andronache Donici
1817	M	Condica civilă ja Codul Callimach	xxxxxxx	Grigore Calimachi
1818	ȚR	Legiuirea lui Caragea		Ion Gheorghe Caragea
1831-2	2	Regulămăntele organice (sub ocupație rusească)	pentru xxxxx	Obșteasca Adunare (într-adevăr făcute de ruși)

Secolul al XIX-lea vine cu noi tendințe și noi idei. Printre boieri erau oameni care au luptat pentru abolirea sclaviei cum ar fi Constantin Conachi în Moldova, care a eliberat toți sclavii săi în anul 1826. După opt ani, Ioan Câmpineanu în Țara Românească a emis legea care permitea rromior să-și prelucreze pământurile gratuit timp de 20 de ani. Pe parcursul acestor ani într-un sat din vecinătatea Prahovei a avut loc o întâmplare foarte interesantă, un boier tânăr pe nume Teodor Diamant care a învățat 2 ani militar la München și patru ani matematica la Paris, a intrat în contact cu ideile socialismului utopic și a devenit discipolul lui Charles Fourier și a înființat, în anul 1835, pe pământurile lui Emanoil Bălăceanu a deschis un falanster după concepția lui Fourier, în mica societate unde trăiau aprox. 60-80 de persoane, (rromi eliberați din robie de Bălăceanu) și gadje, eliberați și ei, de asemenea. Reîntors în țară, a colaborat la Curierul Românesc, unde și-a expus concepțiile social-economice. A fost bine primit în cercurile liberale din București, reușind să-l atragă cu ideile sale pe tânărul Emanoil (Manolache) Bălăceanu. Falansterul a fost înființat la 10 martie 1835 și avea denumirea *Societatea agronomică și manufacturieră* sau

Colonia soților agronomi. Înainte de desființare avea aproximativ 100 de membri printre care gadje și rromi liberi. Din acest motiv mulți numeau această societate Țiganiada. Teodor Diamant a luptat împotriva analfabetismului și sclaviei rromilor, însă economia organizației nu a fost bună. Primarul Alexandru Ghica a fost deranjat de proiect și, după un an, Falansterul a rămas fără bani și oamenii nu mai aveau ce să mănânce.

Într-adevăr, Diamant era un om foarte teoretic, încrezător în ideile lui Fourier și, când a văzut că nu poate lucra cu Bălăceanu, care era un om foarte practic, putem spune chiar un bun cunoscător, l-a lăsat la conducerea Falansterului și nu a mai revenit în Scăieni. Putem spune că Bălăceanu s-a însurat cu o rromă de 27 de ani, Stana Constantinescu, care era învățătoare în școala de băieți. Când încă stătea în Paris, la 23 de ani, Diamant a editat o carte, nu foarte clară, cu numele „Oamenilor care vor libertate, disciplină, ordine care să vadă cum se poate opri cearta dintre cei care au și cei care nu au – fără să luăm nimic de la cei care au”.... Nu a vrut, în mod deosebit, să fie rromi cei din Falansterul scăian, cum se poate vedea și în o scrisoare pe care a scris-o cinci ani mai târziu domnilor moldoveni –

anul în care a murit. Singur, prim paragraf al scrisorii, ne arată că, într-adevăr Diamant nu i-a vrut cu dragă inimă pe rromi și nici nu îi cunoștea: „ Studii privind metoda cumpărării vieții nomade și necinstite a rromilor pentru a se sedentariza la mănăstiri, pe pământurile boierilor sau în țară.” Și mai departe scrie: „ rromii umblă fără case și fără onoare și își fac mult rău lor și gașiiilor când fură sau omoară”...” să-i scoatem din capitală pe pricăjiți, care o fac așa de murdără și împruțită, pentru că oamenii bogați și muncitorii de elită sunt nevoiți să trăiască acolo, printre mizerii. Încearcă să facă un plan concret, însă nimic nu îi iese clar din ceea ce scrie. Această abordare vis-a-vis de rromi nu este numai a lui, a fost și a filosofilor iluminiști și socialiști care îi împinge pe rromi înapoi, în sărăcie. După un an, poliția din Muntenia a dizolvat societatea și a închis Falansterul iar Teodor Diamant a fost închis la mănăstirea Snagov. Falansterul a fost subiectul unui film care s-a lansat în anul 1979 cu titlul *Falansterul de la Scaieni*, regizorul fiind Savel Stiopul.

Multe alte persoane au studiat la Paris și au înființat acolo, la Sorbona formând diverse asociații. În anii 1843 apare Frăția iar în 1845 Societatea Studenților Români (Cercul Revoluționar Român, cunoscut și ca Cercul Colegiului din Franța) care era sub protecția poetului Lamartine, pe atunci parlamentar în parlamentul francez și care este președinte de onoare al asociației. Mulți dintre ei au auzit luat cunoștință de conferințele lui Jules Michelet, organizator al revoluției cercului și Edgard Quinet, ambii istorici foarte celebri și susținători ai României, precum și Paul Bataillard, Alexandre Vaillant care au scris mult despre rromi. Ei au preluat idei progresiste pe care le-au adus la ei în țară, în principatele danubiene printre care numărăm Iancu Vlădoianu, Costică Brăiloiu, Barbu Katargiu, Niculache Niculescu, Iancu Bălăceanu al cărui familie i-a dat pământuri pentru a forma Falansterul și mulți alții. Cel mai important dintre ei este fără îndoială Mihail Kogălniceanu, istoric din Moldova om politic, gazetar și scriitor român. Fiind copil de viță nobilă, el și-a făcut studiile acasă cu un

preceptor. În același timp a fost însoțit de Vasile Alecsandri care a scris poezia „Dezrobirea țiganilor”. A fost trimis în Franța pentru a-și face studiile în orașul Lunéville împreună cu alți tineri din Moldova. Printre ei era fiul domnitorului Grigore Sturza. Toți au fost eliminați de acolo de către reprezentanții din Rusia în anul 1835 de frică să nu fie contaminați de ideile revoluționare. Toți au fost trimiși la Berlin. Aici Kogălniceanu a publicat în anul 1837 cartea sa celebră „Schită asupra istoriei, moravurilor și limbii țiganilor” cunoscută în Franța sub denumirea de Bohemia, devenind astfel avocatul ce susținea abolirea sclaviei. El scrie „Europenii organizează asociații filantropice pentru abolirea sclaviei din America sau de pe propriile lor continente unde 400000 de oameni rromi sunt supuși sclaviei”. Mihail Kogălniceanu a luptat cu înverșunare pentru unirea Principatelor Române într-o țară și a fost primul om care a menționat cuvântul România, în limba franceză. Alexandru Ghica a folosit o altă modalitate de a-i ridica pe rromi fără a le interzice de a fi numiți rromi sau țigani printre gadje, permițând să se vorbească limba rromani, fără a-i separa pe părinți de copiii lor, fără a-i obliga să-și schimbe lucrul sau profesia nici să-i forțeze de a prelucra pământul. Alexandru Ghica a făcut ceea ce Ungaria și Spania nu au reușit să obțină cu forța. La procesul de abolire a sclaviei în aceeași măsură au contribuit Constantin Rosetti, Nicolae Bălcescu și Costache Negruzzi, boieri dar și revoluționari. Toti acești boieri aveau o inimă sensibilă și bogată, orientarea lor politică era, oarecum, romantică însă nu cunoșteau foarte bine gândirea și cultura țăranilor români. În perioada în care încercau să facă creeze un trai mai bun, războiul turco-rus (1828-1829) a adus în țările danubiene ocupația rusească și în octombrie 1929, țarul Rusiei a trimis în calitate de guvernator (președinte al celor două divane, al Moldovei și al țării) pe generalul Pavel D. Kiseleff. În anul 1830 se încheie o regulă „Regulământe organice” ultimul document care guvernează robia rromilor și pe care multe persoane îl percepeau ca fiind prima constituție a României.

După aprobarea țarului, „*Regulământe organice*” intră în practică. Kiseleff se îndepărtează de cele două țări în anul 1834, când Poarta recunoaște „*Regulământe organice*” și sultanul Mahmud II îl numește pe Alexandru II Ghica domn în Țara Românească și pe Mihai Sturdza în Moldova. Anii de domnie ai lui Kiseleff sunt importanți în istorie, deoarece, în cele două țări danubiene, **filenismo** a lăsat loc noilor idei europene din Franța. Abolirea sclaviei rromilor a început în anul 1837 când statul Țara Românească a început să-i cumpere pe rromi de la boieri și să-i elibereze, acțiune ce făcea parte din cadrul programului îmbunătățirea situației țiganilor. În anul 1843, la data de 22 martie domnitorul Gheorghe Bibescu a emis o lege cu privire la trecerea rromilor sub responsabilitatea autorităților locale și a plătit bani pentru eliberarea acestora.

În anul 1847 el a promulgat declarația de eliberare a tuturor rromilor care aparțineau bisericilor și mănăstirilor. Pare a fi paradoxal dar mulți rromi nu au înțeles acest gest generos și s-au răsculat cu arme și cuțite, fiind conduși de boierul Costache Moruzzi pentru a-l înfrunta pe domnitorul Bibescu... Acest lucru s-a petrecut mai întâi și în Moldova, în 1844, la inițiativa domnitorului Mihail Sturdza a eliberat rromi bisericești și mănăstirești, în același an toți robii statului fiind declarați oficial liberi, beneficiind de aceleași drepturi ca și ceilalți locuitori ai țării. Mai mult, sumele adunate din impozitele plătite de rromii eliberați vor fi utilizate pentru răscumpărarea de către stat a robilor aflați în proprietate privată. Dezrobirea țiganilor figura ca un punct important în programul revendicărilor revoluționarilor de la A veni anul 1848, visul cel mare al românilor era de a fi liberi și de a-și uni pământurile într-un singur stat. În luna februarie a același an mulți boieri s-au adunat la Paris pentru a participa la revoluție, care printre altele, a favorizat abolirea sclaviei în coloniile franceze. După aceasta ei s-au întors în principatele danubiene pentru a-și duce la bun sfârșit acțiunile revoluționare. Revoluția a început în Moldova, la sfârșitul lui martie, când Vasile Alecsandri,

Ion Cuza și Mihail Kogălniceanu au adunat mai mult de 1000 de oameni învățați mișcarea revoluționară a avut un caracter pașnic, ea mai fiind denumită *revolta poezilor* și s-a concretizat printr-o petiție în martie 1848 și printr-un program în august 1848. Petiția cuprindea 35 de puncte și a fost redactată, de către Vasile Alecsandri, la o întrunire a tinerilor revoluționari moldoveni care a avut loc la hotelul *Petersburg* din Iași, cu știri domnitorului Mihail Sturdza, în data de 27 martie, elaborează o programă politică (Petiția Iașului), relativ slăbuță: „Doresc o republică pe modelul francez însă nu menționează comasarea celor domnii în una singură. Domnitorul Sturza nu reacționează în nici un fel, făcând pe „împăratul înțelept, însă armata rusească vine să înăbușe revoluția. Această „petițiune a boierilor și notabililor moldoveni” avea un caracter moderat datorită atitudinii rezervate a principelui Sturza, care era presat de prezența trupelor ruse la graniță. Simțind pericolul unei mișcări și în Moldova, sub influența celor de afară, domnitorul însăși le-a cerut petiția. Cu toate că memoriul lor nu cuprindea decât reforme moderate, mai mult de ordin administrativ și cultural, în conformitate cu Regulamentul Organic, domnitorul l-a folosit ca pretext pentru arestarea capilor mișcării. În vară anului 1848, Mihail Kogălniceanu împreună cu prietenii săi elaborează, în orașul Cernăuți (în afara Moldovei, astăzi Cernivici – în Bucovina ucrainiană) o nouă declarație, mai solidă decât precedenta și care se numește se aflau în Bucovina – și mai ales în Cernăuți – circa 50 de fruntași ai tineretului revoluționar moldovean, printre care: Alexandru Ioan Cuza, C. Negri, D. Canta, Vasile Alecsandri, Al. Russo. Acestora li s-a adăugat și Mihail Kogălniceanu, care avusese un conflict cu fiul domnitorului. În august 1848 este redactat un program în 36 de puncte, care a fost publicat de Kogălniceanu sub titlul „Dorințele partidei naționale din Moldova”. Acest program se deosebea radical de petiția din martie, fiind împotriva Regulamentului organic și a protectoratului țarist. Se cereau, printre altele: egalitate politică și civilă, instrucțiune gratuită, împroprietărirea țăranilor și se încheia

cu o dorință arzătoare: *unirea Principatelor Române într-un singur stat independent de Rusia și Turcia*. Într-un document de 30 de pagini doar zece rânduri sunt consacrate eliberării rromilor. Austria care se teme să-și piardă Transilvania și Banatul va distruge revoluția. În Țara Românească, revoluția s-a bucurat de mai mult succes decât în Moldova, revoluție care s-a înăbușit în iunie când Bălcescu și alți 20 de boieri deoarece tinerii revoluționari munteni, spre deosebire de cei moldoveni, au încercat traducerea ideilor în fapte. În acest scop i-au atras în tabăra lor pe intelectualii mai de seamă din acea vreme, precum și o parte a administrației și armatei. În iunie, 1848 la Craiova se adună și alcătuiesc, în ilegalitate, „primul guvern provizoriu revoluționar”. Mai târziu ei publică în satul Islaz care se află lângă Dunăre, declarația ce conține 22 de puncte, cu alineate scurte și care se aseamănă cu programul revoluționar din Moldova. Alineatul al 14-lea: „dezrobirea rromilor prin despăgubire” se referă la eliberarea rromilor. Domnitorul Bibescu semnează

acest document la 11 iunie dar a doua zi el este forțat de către ruși să abdice. Confruntările sunt crâncene, țărani luptă cu orășenii. La 11 septembrie Suliman Pașa vine din Bulgaria și intră în Țara Românească, la Giurgiu cu 20000 de soldați și înăbușă revoluția. La 13 septembrie în toate orașele se varsă sânge iar la 30 noiembrie Craiova este învinsă. Franța care împărtașea valorile libertății și a fraternității rămâne stupefiată și permite turcilor și rușilor să distrugă tot ce au reușit să facă tinerii intelectuali în numele ideilor franceze. În continuare, încetul cu încetul, se realizează dezrobirea în ciuda obstacolelor, emanciparea principatelor se duce la bun sfârșit. Rromii își obțin certificatele buletinul lor de eliberare dar pe de altă parte bunurile lor sunt manipulate. Mulți dintre ei devin violenți, revoltându-se în mai multe localități deoarece boierii nu voiau să accepte noua lege cu privire la eliberarea acestora. Când stăpânii nu voiau să-i elibereze, rromii mergeau direct la București pentru a obține acest certificat buletin de eliberare. Apar o

mulțime de probleme legate de proprietarii de moșie, care deseori, fiind furioși, aduc acuzații neîntemeiate la adresa rromilor. Ei îi alungă pe rromi fără a li se permite să-și ia hainele, astfel mii de rromi înfometați, rămân pe străzile din București. Cu Rusia și Turcia, care au luat sub stăpânire, din septembrie 1848 1948, ambele țări danubiene, sclavia este restabilită iar adevărata eliberare se va realiza nu mai devreme de noiembrie 1855 în Moldova, pe timpul domniei lui Grigore Ghica și februarie 1856 în Țara Românească, avându-l ca domnitor pe Barbu Știrbei. Putem să apreciem ceea ce rromii au adus în cele două principate danubiene doar citind articolul *Disertație cu privire la țigani* scris de politicianul moldovean Nicolae Istrati (1818-1861) în ziarul Jurnal de Transilvania în anul 1844. Aici el laudă calitatea muncii rromilor, atât pe artiștii cât și pe agricultori, menționând faptul că numeroși rromi cunoșteau mai multe profesii și erau apti de a face orice fel de lucru. Un alt autor al epocii este Nicolae Răcoreanu din Mușcel care se întreabă cum vor trăi ei acum când sclavii nu vor mai lucra. Conform analizei realizate de profesorul Ian Hancock ambele principate danubiene nu au fost înglobate de dominația otomană și și-au păstrat un minimum de independență în anii cei mai duri datorită muncii gratuite a rromilor care a pus bazele unui capital. El scrie: „Dacă nu ar fi fost lucrul gratuit al rromilor sclavi, astăzi nu ar fi avut o țară independentă care se numește România”. Într-adevăr, de exemplu, în anul 1810, în Moldova, lucrul rromilor a înregistrat la 5,18% din bogăția țării pe când în Muntenia valoarea muncii realizate de rromi era mai profitabilă decât exportul porcilor – ce era cel mai mare domeniu de export al acestei țări, la momentul respectiv.

Cum și de ce a avut loc abolirea sclaviei? Se zice că intelectualii aveau acel spirit al eliberării pe care l-au preluat din Franța. Încântător ca concept, dar era numai o parte a adevărului. Adevărul este că ideile de emancipare au apărut odată cu boierii tineri care organizau manifestații la Paris împotriva sclavilor de culoare din coloniile franceze. În principatele danubiene erau mulți

intelectuali francezi care îi învățau pe copiii nobililor (ca, de exemplu, profesorul privat al lui Ion Câmpineanu, un domn Laurençon). De asemenea, se studia literatura franceză în spiritul ideilor de fraternitate și egalitate. Respectul laic era la modă în acele vremuri, dar se ținea cont și de alte criterii:

— Rolul bisericii ortodoxe: un rol foarte mic, însă, în secolul XVIII, s-au auzit, din partea acesteia, vorbe de înfrățire, poziția ei era dublă: pe de o parte ea o critica iar pe de altă parte o justifica afirmând că noi toți suntem sclavii lui Dumnezeu, că nu există diferență pe acest pământ între un om liber și un sclav.

Putem menționa că biserica ortodoxă care susținea ideologia laică venită din Franța a deschis ochii oamenilor pentru a nu mai vedea „în rromi animalitatea acestora, ci din contra, umanitatea lor și fraternitatea cu ei” (Nicolae Gheorghe).

— cauze economice: relațiile noi de lucru și noile forme de exploatare au adus mai multe pierderi de bani decât câștiguri din urma sclaviei, iată de ce prețul pentru sclavi nu scădea. Stăpânii care au încercat să organizeze mici întreprinderi au văzut că sclavia clasică nu era adaptată și au înțeles că trebuie să schimbe sistemul.

— și în munca agricolă s-a schimbat situația: de când Poarta a pierdut Kirititiko Paşdiv, de unde lua grâu, sultanul a cerut milioane și milioane de quintale de grâu și germe de la ambele țări ceea ce a adus mari probleme în satele lor. După aceea „Regulământe organice” ale lui Kiseleff a adus, printre țărani, capitalismul precum și noi concepte ale posesiei (și cuvântul proprietar). Situația a devenit încă mai dificilă, pentru țărani, după puternicile legi agrare, în anul 1851.

— conflictele dintre boieri, pe de-o parte, și dintre ei și domnitor, pe de altă parte, și dintre ceea ce a făcut să crească dificultățile de tip economic și scăderea prețului pentru sclavie. Sistemul de robie care a devenit de-a lungul secolelor axa economiei în țările danubiene nu mai era, deja, impor-

tantă și, de la un an la altul, boierii o aplicau mai greu.

- cauze fiscale. Rromii eliberați constituiau o altă categorie de oameni care plăteau taxe în mod direct domnitorului și statului.
- se spune că combaterea netoților a avut o influență asupra politicii principatelor. Dar nu putem să fim întru totul de acord cu această afirmație. Posibil că au fost oameni care i-au alungat pe proprietari și pe nobili, care au luptat pentru emancipare, cum scrie Panait Istrati în romanul său „Domnișoara din Snagov”, și cum, de altfel, afirmă și Hancock, dar poate că erau tâlhari sau bandiți veniți din Transilvania, dintr-o provincie din Austria pentru a prăda și jefui. Până în prezent nu avem suficiente documente care ar scoate adevărul la lumină, dar putem afirma că printre ei erau oameni care făceau parte din două categorii și care au creat o mulțime de probleme poliției.
- putem crede că mulți sclavi rromi au făcut studii, cum se spune în România, și acești grămăticii care au creat propria lor politică pentru ca gadje să îndepărteze ideea de sclavie.
- ultima cauză era fără îndoială cea de tip politic: pentru ca sistemul feudal să se schimbe și să ia naștere un nou stat din punct de vedere al perspectivei de integrare în Europa, care a șters sclavia de pe pământul său, pașoptiștii, adică revoluționarii români din anul 1848 ziceau că atâta timp cât printre ei trăiesc, se nasc și mor oameni sub jugul sclaviei nu poate să existe națiune liberă. Precum a scris Mihail Kogălniceanu „un stat constituțional cu sclavi ar fi o monstruoșitate”. Un alt aspect important: ambele țări sunt legate, prin

Principatele danubiene au fost subjugate de Tratatul (Convenția) de la Balta-Liman din 1 mai 1849, care era o înțelegere semnată între Imperiul Rus și Imperiul Otoman și prin care se reglementau situațiile politice din cele două principate dunărene. Acest

tratat nu permitea celor două principate să-și formeze propriile lor legi. Anume legea cu privire la abolirea sclaviei a fost o afirmație care scotea în evidență faptul că fiecare stat era suveran și că putea să-și publice legislația fără a cere permisiunea turcilor sau a rușilor. Dezrobirea rromilor a deschis drumul legilor decizionale, ca în anul 1857 să existe două constituții monarhale domnești, garantate de 7 mari țări. Un an mai târziu, Napoleon al III-lea al Franței a observat că e posibil ca sultanul să se opună deciziei și a convocat o conferință internațională, în Paris, în urma căreia cele două state au devenit „Principatele Unite ale Moldovei și ale Valahiei”, fiecare cu domnitorul ei, sub suzeranitatea Porții. În ianuarie 1859, fiecare domnie și-a ales un domnitor, pe același domnitor, Alexandru Ioan Cuza, și, de fapt, cele două state s-au unit într-o țară, în Balcani. În septembrie 1859 sultanul a permis ca noul stat să devină unul liber. De fapt, emanciparea a fost acel mic motiv de unificare al principatelor într-un singur stat unitar și independent. Două dintre ele s-au unit în anul 1859 iar a treia parte, Transilvania s-a alăturat celor două în 1918.

Într-adevăr, dezrobirea a fost doar o mică parte din ambiția celor două state danubiene: să devină toate cele trei țări ale vechii Dacii o singură republică. Și nu trebuie să uităm că revoluționarii din România au fost foarte puternici întrucât au reușit să unifice poporul român și să-i trateze pe rromi ca ființe umane. După emancipare, aproximativ 40% din proprietari au cerut bani pentru despăgubire, obținând în cele din urmă acești bani de la stat. Pe alocuri, unii dintre rromi au primit și ei loturi de pământ fiind scutiți de a plăti taxa de la un an până la cinci ani. În general, pentru ei nu s-a făcut într-adevăr nimic. Ei au intrat în epoca modernă ca sclavi goi, fără să aibă nimic pe ei, așa cum erau înainte de emancipare. Această emancipare a fost pentru ei grea, înspăimântătoare, deoarece nu posedau nici un fel de bogăție sau pământ. Ei aveau drepturi scrise pe hârtie dar nu aveau posibilitatea să se folosească de aceste drepturi pe care, de altfel, nici nu le cunoșteau. Chiar dacă legea spunea că sunt liberi, totuși ei nu erau liberi în viața de toate zilele, neavând nimic în afară de mânia, dispre-

țul și prejudecățile gadje-ilor. Numele de țigan continua să semnifice animal, fiind umiliți cu înverșunare. După trecerea mai multor decenii gadje refuzau să se căsătorească cu rromi, care au fost sclavii acestora. Atât în Moldova cât și în Țara Românească, unite în anul 1859, rromii au rămas în umbră iar istoria lor s-a dat uitării. Toate acestea au fost uitate timp de 140 de ani până în ultimul deceniu al secolului XX-lea când gadje au început să lucreze și să scoată în relief faptul că soarta sclavilor nu a fost atât de tragică, că toți oamenii au fost egali în sărăcie și mizerie, că nu a existat o diferență veritabilă între sclavie și românită sau vecinătate...Negarea istoriei! ceea ce înseamnă că se dă dovadă de ignoranță față de istorie. Suntem departe de ziua pe care Vasile Alecsandri voia s-o sărbătorească în fiecare an. Din fericire, cunoaștem alți istorici care au cercetat documentele originale și au publicat în cărți și pe internet, cei care au scos la lumină adevărul dureros a milioane de rromi pe parcursul a cinci secole de sclavie, din două țări din inima Europei. Nu este vorba de un atac adus negaționiștilor, dar trebuie scoase în evidență mecanismele care au dus la formarea și menținerea sclaviei în rândurile rromilor, acestei monstruoșități de care vorbea Mihail Kogălniceanu. Fiii rromilor sclavi din România, ca și fiii persoanelor de culoare din Franța nu cunosc nimic despre istoria strămoșilor lor. Iată de ce până astăzi această boală socială se resimte profund în cadrul relațiilor dintre stăpâni și sclavi. Aceasta se explică prin faptul că nu s-a recurs la nici o terapie pentru a lăsa trecutul în mâinile istoriei, și să nu umble ca un strigoi printre noi. nu mai reamintească teroarea prin care au trecut sclavii rromi.

Putem să învățăm și astăzi din istoria robiei, printre altele, cum o mentalitate a unei nații (a gașilor) multe despre istoria rromilor și mai ales că mentalitatea poate fi schimbată într-o perioadă scurtă de timp. Dacă sclavia care părea ceva firesc în anul 1825, atunci după 30 de ani ea fost considerată ca un blestem căzut asupra rromilor. Aceasta demonstrează un mecanism al taxelor care, de fapt, este foarte departe de subiectul sclaviei și poate să antreneze orbec o situație în urma căreia oamenii

devin inumani, mai bine zis, animale care pot fi vândute și care posedă un singur drept, cel de a nu fi omorât fără judecată – fără să existe o relație directă între sistemul țării și sistemul robiei. Astfel, între sistemul de taxe și cel al sclaviei nu exista nici un tip de legătură. Astăzi, când autoritățile nu se gândesc la răspunderea pe care o poartă, unele situații legale pot antrena orbește consecințe inumane în diferite domenii din viață. În final, aceasta scoate în relief relații josnice între ființa umană și bani, că interesul material este mai presus de toate, în prezent, care este mecanismul uman al existenței ce este posibil să îl observăm și acum și că poate manifesta și în viitor sub o altă formă. Astăzi întâlnim cumpărarea și vânzarea nurorilor tinerilor căsătoriți în anumite culturi, vânzarea organelor pentru realizarea transplantului, cumpărarea copiilor orfani pe când se știe că legea nu permite adoptarea pe o astfel de cale, practicarea prostituției cu forța etc. Toate aceste argumente aduc aminte de sclavia din secolele trecute anii trecuți așa încât nu știm niciodată ce ne așteaptă în viitor – sub o formă falsă

și neadevărată, chipurile, omenească. Trebuie să reflectăm profund în baza analizei cu privire la rromi pentru a înțelege mai multe lucruri. Dar, cu toate acestea, pentru rromi, ziua emancipării a fost una remarcabilă în cinstea căreia au compus cântecul:

Veniți cu toții, frații mei iubiți,
Astăzi, rromilor, ridicați-vă cu toții
Priviți mâinile noastre care sunt dezlegate
Nu mai avem fier pe picioarele noastre
Regele Gadjo ne-a dat libertate,
El ne-a eliberat pe toți,
El ne-a făcut oameni.
Cântați cu voce tare
Rromi, femei rrome, copii și fii,
Bătrâni și tineri.
Gospodarii și boierii buni
Să fie mereu fericiți și sănătoși
Dumnezeu, pământul, soarele, luna,
Pădurea, satul și toată lumea
Să cânte cu veselie
Că Moldova este o țară prosperă,
Marele Dumnezeu și regele ne-au deschis ochii.
Haideți rromilor să le mulțumim
Pentru că ai au abolit sclavia noastră.

Bibliografie

- Académie roumaine – Société roumaine des études byzantines, *Etudes byzantines et post-byzantines II*, Editura Academiei Române, București, 1991. 228 p.
- NICULESCU Theofil S. *Sfintele Monastiri și Schituri din România*. Editura Mănăstirea Vodița, Drobeta Turnu Severin, 2002, 383 p.
- Etudes Tsiganes, nr. 29, L'esclavage des Rroms, 160 p.
- CORFUS Ilie, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone – Secolul al XVII-lea*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1983, 363 p.
- BĂLAN Cristian Petru, *Monografia orașului Boldești-Scăieni (Meleaghlul viselor ce trebuie împlinite)*, Premier, Ploiești, 2007, 253 p.
- MAJURU Adrian, *Bucureștii mahalelor sau periferia ca mod de existență*, Compania, București, 2003, 280 p.
- COJOCARU I. & ORNEA Z., *Falansterul de la Scăieni*, Editura politică, București 1966, 534 p.
- ACHIM Viorel, *The Roma in Romanian History*, Central European University Press, Budapest New York, 2004, 220 p.
- ACHIM Viorel, *Țigani în istoria României*, Editura Enciclopedică, București, 1998, 202 p.
- POTRA George, *Contribuțiuni la istoricul țiganilor din România*, Mihai Dascal editor, București 2002, 375 p.
- VAILLANT Jean-Alexandre, *Les Rômes, histoire vraie des vrais bohémiens*, Dentu et Cie, Paris, 1857, 510 p.
- PETCU Silviu, *Esclavage des Rroms dans les principautés roumaines (environ 1300 – 1855/56)*, *Le Bulletin*, Association des anciens élèves, Institut National des Langues et Civilisations Orientales, Paris, Novembre 2005, p. 61-84.
- PETCUȚ Petre, *Rromii din România Documente I*, Editura institutului pentru studierea problemelor minorităților naționale, Cluj-Napoca, 2009

Caius Traian DRAGOMIR

Politică și civilizație

Abstract

Politica și civilizația sunt forme antinomice ale angajării umanității în istorie. Modul de a se exprima în spiritualitate al civilizației este speranța – politica își găsește descărcarea psihică în angoasă, este trăită, resimțită ca frică.

Cuvinte-cheie: istorie, civilizație, politică, speranță, frică.

The politics and civilization are antinomy forms of the participation of human engagement in the history. The way in which the civilization is spiritually expression is hope – the politics is revealed as fear in human groups.

Keywords: history, civilization, politics, hope, fear.

A lua în discuție relația dintre condiția politică a unui stat, a unei formațiuni, structuri, guvernări politice – a considera în principiu guvernarea, organizarea statelor, formarea structurilor de putere în interiorul statelor sau eventual în cadre de relații mult mai vaste, eventual este evident că toate acestea alcătuiesc forma de existență politică a umanității angajate în dezvoltarea istorică. Pe de altă parte, rezultatul unei orientări de vocație și voință umanistă realizează, ca produs istoric, un grad semnificativ sau, în cele din urmă înalt, de civilizație în societatea care reprezintă fundamentul existenței unui stat, a unei țări, a unei națiuni. Politica și civilizația ar putea fi văzute drept aspecte în care populațiile, marile formațiuni sociale, umanitatea își exprimă existența progresivă ca istorie. Întreaga complexitate a ființării omenești se relevă atât în politică și prin politică dar și prin civilizație. Nimic mai dificil – în fapt mai imposibil – decât analiza în nici un caz exhaustivă, dar oarecum complexă și satisfăcător detaliată a relațiilor istorie-politică și istorie-civilizație, iar consecutiv aceea dintre politică și civilizație. Cu un

oarecare curaj, spre a elimina mai puțin semnificativul din acest context, cu voința de a detecta ceea ce poate furniza elementele înțelegerii faptului decisiv în existența omului de azi, pentru care atât condiția politică precum și nivelul de civilizație sunt reperele ce nu pot fi neglijate ale vieții sociale, în cadrul națiunilor, dar și în cooperarea internațională – simplificând, astfel, intens imaginea și structura vieții ca variante ale îndrăzelii în afirmarea omului ce răspunde și decide pentru viața sa o serie de concluzii pot fi obținute, sau cel puțin se poate spera a ajunge să apară, în sprijinul cunoașterii omului și evoluției sale inteligibile.

Cum poate fi definită civilizația? Am scris asupra acestui subiect și cred că pot spune relativ exact care este natura specifică existenței civilizate. Într-o societate civilizație necesitățile vitale ale membrilor respectivei societăți sunt împlinite – pot fi împlinite – prin activitatea, munca unei părți limitate, eventual chiar mici, din populația pe care o înglobează grupul, societatea, națiunea de referință. În țările cele mai dezvoltate productiv, doar trei procente din populație pro-

duc nu doar hrana necesară întregii comunități, ci și un exces remarcabil care, exportat, aduce mari profituri și avantaje financiare diverse atât producătorului, cât și întregii țări. Optsprezece procente din aceiași comunitate fabrică ansamblul tuturor produselor industriale nu doar necesare consumului sau achizițiilor de durată în interiorul țării, al societății, dar și din cantitățile exportabile, sau din acelea necesar a fi stocate. Aproape optzeci la sută din locuitori se pot dedica realizării de idei, bunuri culturale, formarea personală, inovații, invenții și până la urmă unei existențe lipsită de preocuparea pentru un efort de susținere vitală, educație, sănătate, cunoaștere. Lucrul cel mai important este acela că o societate civilizată se poate dedica propriei securități, propriei asigurări. Rezultă firesc faptul că dacă este apreciată civilizația atunci ea trebuie resimțită în grupurile umane ca o siguranță de sine și, implicit, ca o excludere a unor amenințări majore – producțiile obligatorii sunt asigurate, ele se produc în calitate de suport existențial pentru întreaga comunitate; în egală măsură starea de civilizație oferă posibilitatea existenței unui număr suficient de indivizi, dotați tehnic conform tuturor necesităților, pentru a oferi liniște ansamblului cetățenilor.

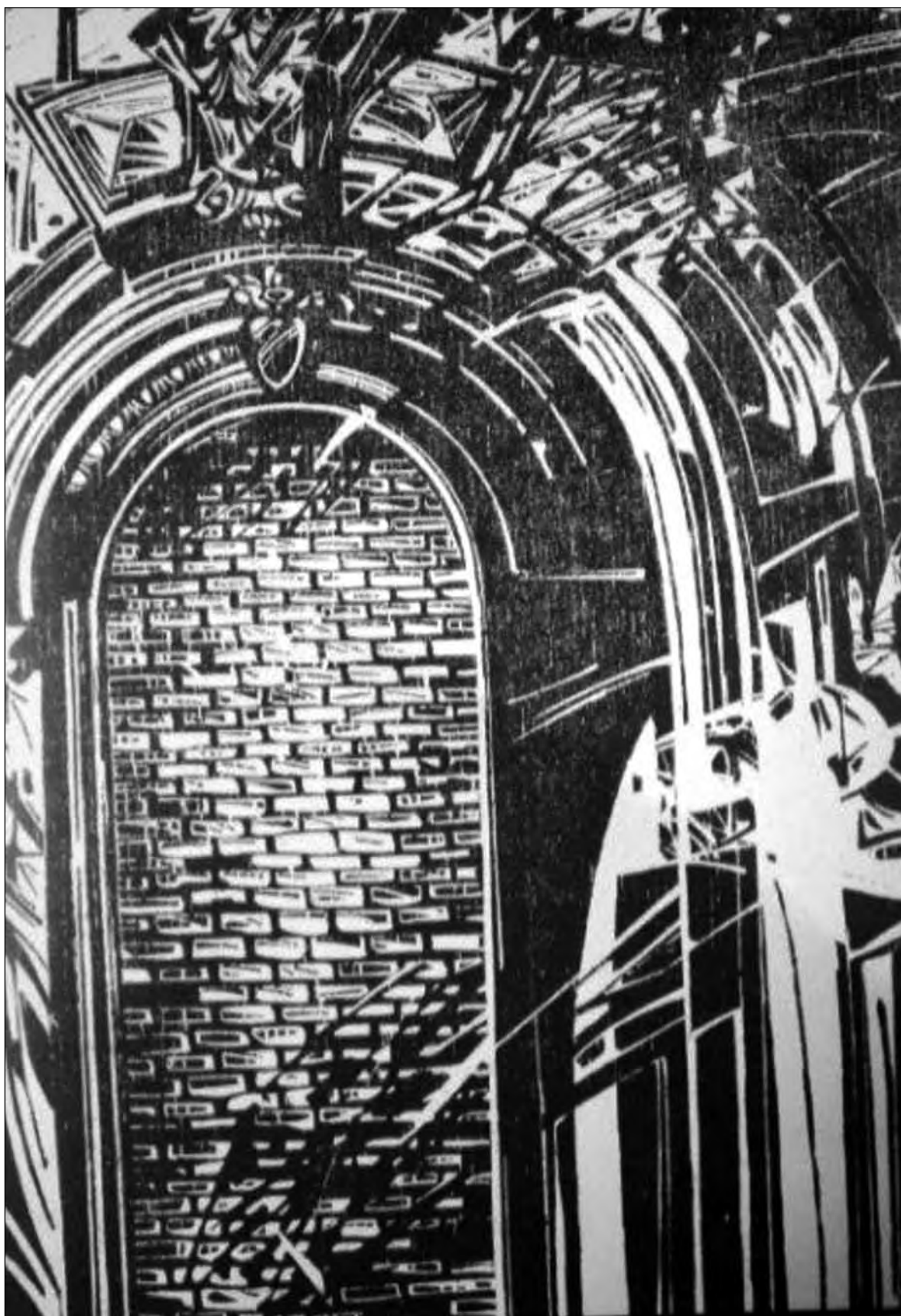
În ce anume constă, în mod esențial politica? Structurile politice ale statului și țării – partide, instituții guvernamentale, implicit acelea administrative, instituțiile de informații sau dedicate acțiunilor în forță – au ca rol identificarea factorilor de risc pentru existența statului, a populației, națiunii, cetățeanului. Astfel dacă civilizația este baza unei posibile dezvoltări continue – politica poate contribui la dezvoltarea civilizată dar dar mai ales este dedicată neadmiterii regresului în civilizație, putere, stare de creștere potențială a valorilor existenței în stat, națiune, populație.

Civilizația exprimă modul de a exista pașnic – este un mod al existenței în condiții de pace. Războiul poate avea și acesta un anumit grad de civilizație, dar în esența sa, adevărata civilizație înseamnă pace. Contrar acesteia, politica se distinge prin faptul de a putea conduce, dacă apar conjuncturi dificile, amenințătoare, primejdioase – la

reacția violentă, poate genera recursul la război. Interacțiunea politică și civilizația au ca obiectiv central maximalizarea potențialului pacific, civilizat și diminuarea necesității de apel la violență, la implicarea în conflict deschis. Mișcările decurgând din aceste orientări istorice se plasează la nivelul cel mai profund al acțiunii statelor. Ceea ce se întâmplă însă în planul discursului public, poate în egală măsură să devină apt de a susține o evoluție istorică pozitivă a națiunii, însă nu mai puțin, poate constitui o primejdioasă provocare. Dezechilibrul este marcat între efectul discursiv al factorului de civilizație și cel care derivă din referirea la forță pe care politica o angajează nu rareori.

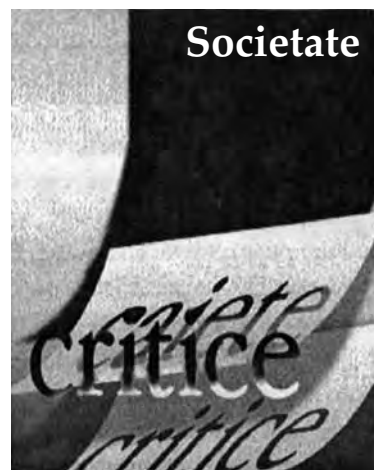
Cuvântul civilizației se raportează la binefacerile aceleia – el subliniază avantajul enorm al unei dezvoltări puternice, orientată în sensul acomodării de noi capacități de ameliorare a vieții individuale, dar și a relațiilor interumane, personale sau publice. Civilizația, în orizontul comunicațional recurge la stimularea și susținerea speranței. Politica, în schimb, apelează la frică – faptul are un grad înalt de pericol – frica va fi întotdeauna, în psihologia umană, și, probabil, în întregul vieții mai puternică decât speranța. Astfel istoria umanității a fost continuu amprentată de înarmări, conflicte, lupte, războaie, distrugerii. În acest sens lucrurile merg foarte departe și dacă ceva poate fi socotit drept marca politicii, semnul indelebil al politicii, acest ceva este utilizarea, cultivarea și personalizarea amenințărilor.

Faptul este știut din Antichitatea clasică și, probabil, încă din preistorie. Platon notează în „Legile”; ce face tiranul (deci, am zice, omul prin excelență politic, depinzând cu viața sa de politica pe care o practică) atunci când obține puterea – sărăcește poporul spre a face oamenii să se ocupe de problemele zilnice și nu de treburile statului și își caută dușmani spre a fi considerat util. Care sunt numele proprii ale politicii? Coreea de Nord, Orientul Mijlociu și Apropiat, Scutul anti-rachetă. Aceste nume denumesc politica – dar cine le folosește, cine se află în spatele lor nu spre a le fi creat, ci pentru a le face de neevitat și a nu le lăsa să se piardă dincolo de real.

Petre ROMAN

Civilizația islamică și terorismul. Calea comunicării apropiate – a lupta înseamnă a comunica –

Abstract

Ideile articolului focalizează asupra necesității „comunicării apropiate”, concept prelat de la Robert Escarpit, ca răspuns la escaladarea terorismului în momentul contemporan. Apelând la teorii științifice din domenii considerate „exacte”, cum este, de pildă, matematica, se arată că inclusiv în sfera științelor „tari” sentimentul incertitudinii este unul dominant, motiv pentru care însăși conceptul, ar trebui reevaluat. Cu argumente culese din studii mai vechi dar articole și din cercetări recente, autorul pledează pentru o regândirea situației propunând ca obiectiv prioritar nu atât măsuri de securitate, cât măsuri de prevenire a terorismului. Este necesară distanțarea, chiar crearea unei opoziții între terorism și civilizația islamică, între învățăturile Coranului și interpretările pe care fundamentalistii le așează la originea acțiunilor lor. Calea de urmat este comunicarea apropiată, convivialitatea, respectul reciproc, dialogul desfășurat fără suspiciune prealabilă. Sunt analizate metodele de atragere a tinerilor spre fundamentalismul de tip Islamic și propuse soluții de contracarare.

Cuvinte-cheie: religie, islam, Coran, mentalitate, conflict, incertitudine, comunicare, convivialitate.

The ideas of the article focuses on the necessity of „close communication”, a concept taken from Robert Escarpit, as an answer to the escalation of terrorism in the contemporary moment. Resorting to scientific theories from fields considered „exact”, such as mathematics, for instance, it is shown that also in the sphere of the „strong” sciences the feeling of uncertainty is a prevailing one, a reason why the concept itself should be re-evaluated. With arguments collected from older studies, but also from recent researches, the author pleads for a rethinking of the situation, proposing as a priority objective not so much security steps, but steps to prevent terrorism. Distance is required, even the creation of an opposition between terrorism and Islamic civilization, between the teachings of the Koran and the interpretations which the fundamentalists place at the origin of their actions. The way to follow is the close communication, conviviality, mutual respect, the dialogue without previous suspicion. The methods of attracting young people to the fundamentalism of Islamic type are analysed and counteraction solutions are proposed.

Keywords: Religion, Islam, Koran, mentality, conflict, uncertainty, communication, conviviality.

Argument

Încercarea de față pleacă de la realitatea încă nedestrămată a fenomenului terorist. Terorismul ne apare ca o prelungită și

apăsătoare actualitate. Chiar dincolo de evenimential el are continuitate și între evenimentele care sunt actele de terorism. Rețelele și structurile care poartă evenimentele s-au instalat în referențialul perma-

nent public global. Prin urmare răspunsul contra terorismului cere mai mult decât măsuri de securitate, pe de o parte și măsuri de prevenire a terorismului printr-o tot mai amplă și diversificată activitate a serviciilor de informații, pe de altă parte. În raport cu fenomenul de radicalizare – adică atragerea de noi combatanți în rețelele teroriste printr-o puternică comunicare la nivelul comunităților locale musulmane – munca secretă a curajoșilor ofițeri de informații nu este în fapt muncă de prevenire. Ea trebuie să fie asociată cu încercarea transparentă de a comunica tot la nivel local mesaje credibile de stopare la sursă a propagandei difuzate de rețelele teroriste. Această comunicare poate să plece de la idea de a distanța terorismul de civilizația islamică ba chiar, îndrăznesc să spun, de la opoziția dintre ele. Toate însă reclamă o solidă cunoaștere a realităților și a mentalității colective din lumea musulmană, în primul rând cea arabă. De asemenea trebuie să găsim formule de coexistență cu stări de incertitudine pe care, dacă nu le putem controla – și s-a dovedit prea adesea că nu putem – le putem mai bine cuantifica spre a ne feri mult mai eficient de riscuri confuze și consecințe periculoase. Avem la dispoziția noastră lucrări fundamentale cu ajutorul cărora să avansăm mai temeinic către înțelegerea fenomenului terorist și contracararea lui. Socrate spunea că „opinia justă este termenul mijlociu între cunoaștere și ignoranță”. Opinia justă în sânul marii dezbateri despre cum poate fi combătut terorismul cred că poate fi, desigur parțial, comunicarea apropiată definită încă din 1976 de Robert Escarpit (communication rapprochée). E vorba, în cazul nostru, de o acțiune transparentă dusă cu sinceritate spre comunitățile locale supuse radicalizării. O comunicare creatoare și în mod necesar diversificată și amplă. Să ținem cont că radicalizarea tinerilor este și ea o lucrare creativă dacă ne gândim că reușește să-i facă pe tineri să treacă de la o stare mentală obișnuită la una excepțional de activă și periculoasă. Oamenii obișnuiți, îndeosebi femeile, din comunitățile locale ancorate în religia islamică sunt dominați de imagini

prezentate ca fiind ale virtuții coranice; însă, dincolo de imagine acești oameni sunt sensibili la virtuțile vieții, sunt în contact cu realitatea. Comunicarea apropiată se dedică să vorbească oamenilor simplu, despre adevăratele lor probleme, în limba lor, limba poporului. *Bunul suprem* e contrar fanatismului religios. El este posibil aici, între oameni, într-o lume care să cunoască concret dezvoltarea. Esența libertății, în sens moral, așa cum o propăvăduiește Biblia dar și Coranul, este distanțarea de rău mergând către bine.

Faptul că nu cunoaștem îndeajuns legăturile sociale din interiorul comunităților care alimentează sporul de terorism ne conduce în impas. Ni se pare că știm însă constatăm că ce știm nu ne ajută să evităm grozăviile teroriste. Cred însă că incertitudinea poate fi gestionată. Într-adevăr, necesitatea este mama invenției.

Ne putem obișnui să trăim în incertitudine?

Este titlul unui articol recent din excelenta revistă britanică „The New Scientist” din care am preluat un număr de idei care m-au ajutat să înțeleg mai bine corelația evidentă dintre terorism și incertitudine. Totodată am completat substanța propriei mele lucrări „*Impredictibilitatea climatică, politică și socială.*”

Într-o societate care caută cu disperare certitudinea, și în care mulți pretind că o dețin, să nu uităm că matematica și fizica au stat sub spectrul incertitudinii timp de peste un secol. Și să ne punem întrebarea de ce încă ne este greu să ne obișnuim cu incertitudinea. Se poate spune că valoarea certitudinii este de necombătut. Că face parte din aceeași categorie de lucruri esențiale precum pacea lumii sau maternitatea. Însă obsesia pentru certitudine a devenit o dependență periculoasă.

Puține credințe sunt atât de adânc ancorate în cultura noastră precum certitudinea perfectă și dorința de a o avea. Această credință a însoțit practic neschimbată trecerea de la religie la raționalism, ca o adevărată piatră de încercare a societății

noastre. În mintea multora știința a devenit noul garant care ne promite o certitudine la care putem accede.

Certitudinea este un adevărat tiran. Concluziile oamenilor de știință nu reprezintă certitudini absolute. Însă plecând de aici să justificăm inacțiunea ar fi extrem de grav. Nu avem voie să stăm să așteptăm certitudinile să vină. Iar, pe de altă parte, dacă pretindem că suntem siguri de ceva atunci când de fapt nu suntem, riscăm să fim purtători, fără voie, a unor minciuni periculoase.

Chiar cuvântul „incertitudine”, ca și „imperfecțiune” sau „incalculabilitate”, poartă în sine una dintre cele mai profunde teorii ale științelor și matematicii secolului 20. Și, totuși, sensul lor îl percepem ca o lipsă neliniștitoare a ceva pozitiv sau mai bun. Poate de aceea poveștile celor care au descoperit asemenea incertitudini au fost în mare parte trecute cu vederea. Și poate că este momentul potrivit să arătăm că ideea de certitudine mai presus de orice a fost discreditată acum un veac. Gânditori de la Georg Cantor până la Alan Turing au remarcat amplitudinea incertitudinii în știință, ca și caracterul incomplet cu care operează logica și matematica, și au înțeles ceea ce încă nu am preluat și integrat în cultura noastră. E incredibil scepticismul în a accepta ceea ce au revelat acești matematicieni de geniu. Istoria secolului 20 a fost adesea modelată de oscilația dezastruoasă dintre două reacții deopotrivă de deznădăjduite față de lipsa de certitudine percepută. La o extremă, dacă lucrurile pe care le considerăm adevărate nu pot avea un fundament cert, declarăm că nimic nu poate fi adevărat și ignorăm toate certitudinile. Și, în chip ironic, avem această atitudine pe când Kurt Gödel și Alan Turing făceau toate eforturile pentru a ne îndepărta de iluzia certitudinii absolute.

Încă nu le-am asimilat cu adevărat ideile. Turing mai ales a revelat profunzimea, caracterul incomplet și incalculabilitatea folosindu-se de propria sa invenție, calculatorul, pentru a arăta cât de profundă și ubicuă este incapacitatea noastră de a atinge certitudinea în cunoaștere. Așa cum se știe,

invenția sa i-a pus în umbră concluzia și, în mod ironic, în ultimii 50 de ani calculatorul a fost perceput ca fiind unealta certitudinii, mașina care poate rezolva problemele pe care noi nu le putem dezlega. Dar ne-a scăpat din vedere faptul că calculatorul ne-a adus dus, de fapt, și mai multe incertitudini. De pildă, știm acum că nu putem anticipa cu certitudine cum va fi vremea sau cum se va comporta economia și, mai mult ca sigur, nu vom ști niciodată așa ceva.

Calculatorul funcționează ca orice alt proces industrial. Este conceput să ofere ceva ce dorim neapărat lucrând cu un produs secundar nedorit, și anume incertitudinea. Trebuie să ne obișnuim cu incertitudinea și să o gestionăm în consecință. Incert nu este doar universul, incertă este și cunoașterea omenească. Știința, ca proces, nu ar fi trebuit să hrănească iluzii. Pentru că avem de a face doar cu adevăruri provizorii. Poate că a venit timpul să ne raportăm altfel la știință: să o apreciem nu pentru că ne aduce certitudini, ci incertitudini.

Urmare a revoluționarelor idei ale lui Gödel și Turing putem spune că certitudinea intelectuală este o fundătură. Gânditorii serioși nu se sperie de incertitudine. Pentru ei incertitudinea și caracterul incomplet al unei teorii nu reprezintă un defect, ci o stare pozitivă și creatoare în sine.

Mai mult decât altă dată, știința trebuie să se întoarcă la cuvintele lui Bertrand Russell: „Incertitudinea este dureroasă pe fondul speranțelor vii și al temerilor acute, dar trebuie răbdată dacă ne dorim să nu mai trăim în lumea basmelor consolatoare... Cred că este esențial a învăța pe cineva cum să trăiască fără certitudini, dar fără să se lase paralizat de ezitări”. Spre exemplu speranța vie că terorismul va fi cumva eradicat și temerea acută că vor izbucni noi atentate teroriste.

O extrem de interesantă contribuție în acest sens o aducea Frank Ramsey în textul său din 1926 Adevăr și probabilitate. „Teoria/metoda lui Keynes de justificare a convingerilor probabile prin relația cu o anumită cunoaștere nu este neapărat corectă. Există o diferență între logica formală a adevărului sau logica coerenței și

logica adevărului sau logica omenească. Logica omenească, prin care oamenii deduc cum ar trebui să gândească, poate fi incompatibilă cu logica formală.

Ne dorim să existe o coerență între convingerile noastre, dar și între convingeri și fapte. Însă aceasta nu este de fiecare dată avantajos. Poate fi mai bine să avem uneori dreptate decât să nu avem niciodată. Logica nu se referă la ceea ce cred oamenii, ci la ceea ce ar fi cazul să creadă sau ar fi rezonabil să creadă.”

El sublinia o trăsătură ce ne interesează în cel mai înalt grad pentru subiectul nostru, anume că mintea omului operează în primul rând potrivit obiceiurilor. Obicei înseamnă regulă sau lege de comportament, inclusiv instinct. Deși se admite că prin aducerea într-o combinație de conlucrare a coerenței logicii, a observației și a memoriei s-ar realiza un proces care evoluează de la sine către adevăr, Ramsey afirmă că lucrurile nu stau așa: „Observația schimbă (cel puțin într-un anumit grad) convingerea despre un fapt observat.” Nicolae Georgescu-Roegen a fundamentat în domeniul economic aceeași concluzie: „...într-o situație economică nouă un individ poate să-și modifice preferințele...datele oricărei probleme economice trebuie să includă și propensiunile culturale.” Înseamnă – spune Ramsey -că „unele dintre gradele mele de convingere în urma observației nu mai corespund deloc cu cele de dinaintea observației. Când spunem că lucrurile își datorează existența, în ultimă instanță, șansei, înțelegem că nu există o lege (a se înțelege aici o generalizare de o complexitate nu mai mare decât cea care poate fi gestionată), cunoscută sau necunoscută, care face ca viitorul să fie determinat de trecut.” Este, într-o altă formulare, impredictibilitatea sau incalculabilitatea de care aminteam mai sus. Ceea ce știm nu ne dă nicio garanție în ce privește cum să utilizăm cunoașterea spre a obține o schimbare în sensul dorit. Este o concluzie confirmată azi de studiile lui Richard Thaler, recentul câștigător al Premiului Nobel pentru economie după-iată-90 de ani de la lucrarea lui Ramsey, decedat din nefericire la doar 26 de ani.

În fine, merită să aducem în atenție și concluzia de metodă a lui Ramsey: „Atunci când alegem un sistem, trebuie să reconciliem două principii:

Alegem (ceilalți parametri fiind neschimbați) sistemul cel mai simplu;

Alegem sistemul care conferă cea mai mare șansă de apariție faptelor pe care le-am observat.

În orice caz, sistemul nu trebuie să contrazică niciuna din faptele pe care le știm.”

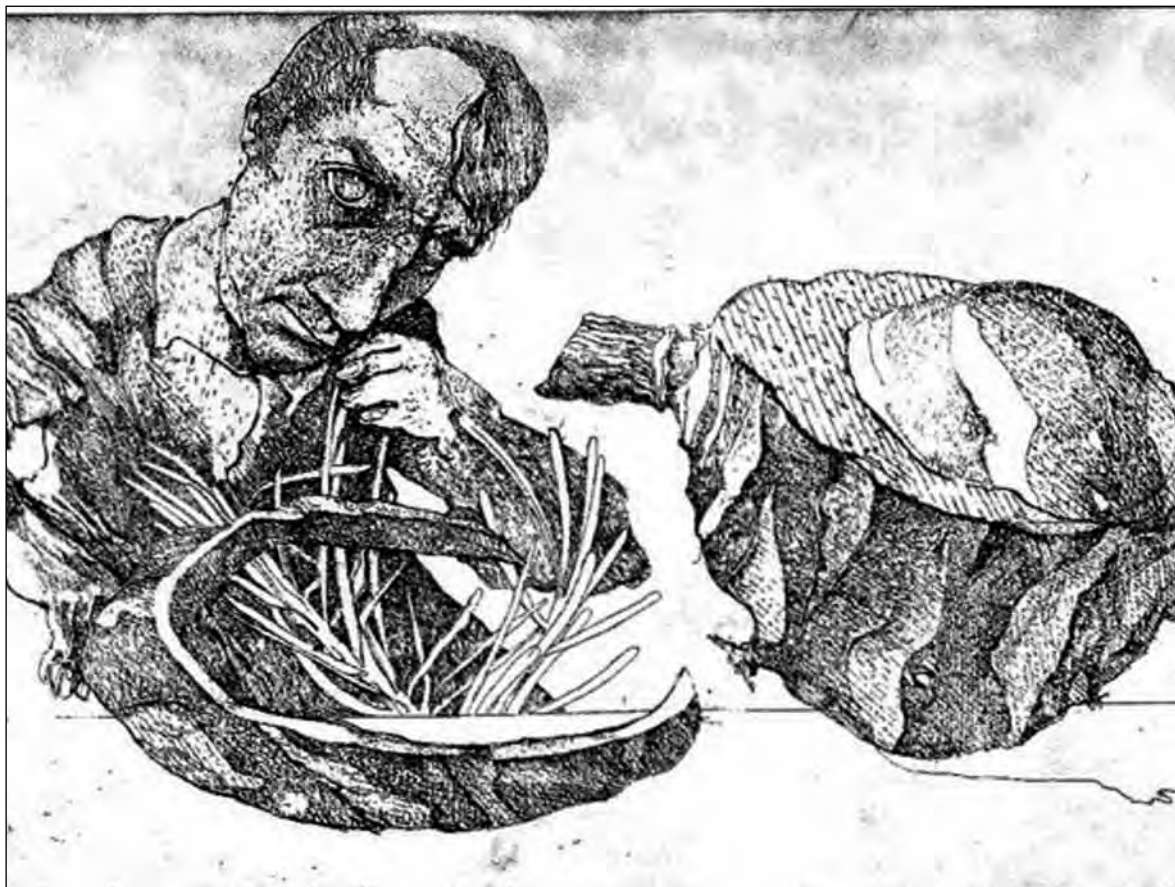
Civilizația occidentală și cea islamică

Putem înțelege ce este în esență civilizația din cunoscuta lucrare a lui Fernand Braudel *O gramatică a civilizațiilor*. El este cel ce a introdus conceptul *istoriei de lungă durată* și a explicat mecanismul formării și funcționării civilizației.

Tendința fundamentală a civilizației europene, în general a celei occidentale, începând cu filozofia greacă clasică, este raționalitatea. Adică distanțarea progresivă de viața religioasă. Normele morale, atitudinile în fața vieții și a morții, concepția despre muncă, valoarea eticii în orice activitate, spațiul femeii și/sau al copilului, sunt în lumea actuală considerate ca forme de comportament separate de sentimentul creștin. Totuși, nu avem cum să ignorăm că, în fond, ele derivă din acest sentiment creștin.

E vorba de psihologie colectivă sau de mentalitate? se întreabă Braudel. Este greu de spus. *Mentalitate* este termenul mai adecvat, în opinia sa.

„Într-o anumită perioadă, societatea în întregul său este dominată de o anumită percepție asupra lumii, are o mentalitate colectivă. Dictarea atitudinilor societății, îndreptarea ei spre a face anumite alegeri, validarea prejudecăților și ghidarea acțiunilor, toate constituie din plin fapte de civilizație. Cu mult mai mult decât accidentele sau circumstanțele istorice și sociale ale unei perioade, mentalitatea colectivă își are originea în trecutul îndepărtat, în credințe străvechi, în temeri și anxietăți aproape

inconștiente – o contaminare nemărginită ai cărei germeni se pierd în siajul memoriei, dar se transmit din generație în generație. Reacțiile unei societăți în fața evenimentelor din cotidian, a presiunilor care se exercită asupra ei, a deciziilor pe care trebuie să le ia țin mai puțin de logică, chiar și de propriul interes, și mai mult de răspunsul la constrângerile neexprimate, adesea inexprimabile, născute din inconștientul colectiv. Aici religia este trăsătura cea mai puternică, aflată în inima civilizațiilor: ea este în același timp trecutul și prezentul lor.

Iată o pildă despre indienii ajunși în vechea Atena. Unul îl întâlnește pe Socrate și îl roagă să îi vorbească despre filozofia lui. „Este studiul realității umane”, spune Socrate. La care indianul izbucnește în râs. „Cum poate omul să studieze realitatea umană” întreabă indianul, „atunci când habar nu are despre realitatea divină?”

Așa se face că o civilizație nu este nici o economie dată, nici o societate dată. Este

ceva care dăinuie prin mai multe economii și societăți și care cu greu trece prin schimbări treptate. De aceea te poți raporta la o civilizație numai pe termen lung, urmând un fir evolutiv nesfârșit – acel ceva păstrat și transmis mai departe din generație în generație de către un grup de oameni, care reprezintă cea mai scumpă moștenire a lor, în ciuda vicisitudinilor istoriei.”

Occidentul, spunea Braudel în urmă cu patru zeci de ani, pare să uite propriile sale izvoare creștine. Arnold Toynbee și de curând Nial Ferguson, spun același lucru.

Este evident că trăim într-o lume plină de incertitudini. Și aceasta în ciuda acumulărilor uriașe, rapide și -în prezent- și accelerate de noi tehnologii, cât și de străpungeri științifice formidabile. Am regăsit un cuvânt de consolare al lui Kant: „Dacă vrem să reflectăm asupra cauzelor primare ale contingentului, atunci trebuie să presupunem că Dumnezeu există.”

Marea problemă a zilei de mâine, ca și a prezentului, este aceea de a crea o civilizație de masă de calitate. Este desigur un demers foarte costisitor atât pentru Occident, care trebuie să-și respecte voința de deschidere și totodată să bine-gândească cumpăna primejdiilor, cât și pentru lumea arabă, spre exemplu, care trebuie să se angajeze în mai multe revoluții fără de care dezvoltarea ei la nivelul lumii globale nu e posibilă. Căci marea problemă a civilizației islamice este chiar aceea a depășirii marilor întârzieri în modernizarea structurilor economice și tehnologice. Aceasta cere în prealabil din partea conducătorilor politici ai statelor dominate de religia musulmană o deschidere care deocamdată lipsește. Deschidere spre sincera asumare a răspunderii față de viața de azi și de zi cu zi a oamenilor și mai ales față de destinul unei formidabile mase de tineri care cred în Islam, iar nu utilizarea Islamului spre conservarea puterii politice și economice.

Trebuie să vorbim și să lucrăm pentru o coexistență și poate mai mult, pentru o convivialitate între laicitate, știință și religie. Convivialitate ar însemna mai mult decât acceptarea reciproc respectuoasă; pledez pentru un dialog, poate dramatic uneori, dar desfășurat fără o suspiciune prealabilă.

După cum creștinismul este o realitate esențială în Occident, Islamul este în lumea arabă. Lumea arabă este în centrul Islamului. Însă această lume e departe de a fi o unitate. Fragmentarea acesteia e evidentă în toate conflictele militare și politice de azi din Orientul Mijlociu. Intervenția Occidentului în lumea islamică a provocat însă fragmentări extrem de păgubitoare pentru popoarele musulmane fără să rezolve niciuna din problemele pentru care s-a angajat de pe poziția democrației. Războaiele și violențele nu aveau cum să fie acte civilizatoare.

Îngrijorarea guvernelor, teama și revolta oamenilor confrunțați cu acte de terorism revendicate de grupări arabe jihadiste conduc repede la condamnarea sau cel puțin atribuirea acestor acte Islamului. E adevărat că lumea arabă se constituie în esență în vorbirea limbii arabe în centrul

căreia este așezat Coranul. Dar nu este corectă acuzația de intransigență și lipsă de flexibilitate adusă Islamului. Coranul arată o cale spre reformism în ceea ce cuprinde *ijtihad*. Profetul Mahomed a prevăzut situația în care nici Coranul, nici *Sunna* (adică textele ce au acumulat tradiția) nu oferă un răspuns unei situații noi, neprevăzute. El recomandă să se recurgă la raționamentul prin analogie; dacă nici acesta nu este aplicabil cere să se utilizeze, pe baza situațiilor cunoscute, judecata proprie. Acest efort de interpretare personală, numit *ijtihad*, poate avea o influență considerabilă dar și ambivalentă asupra gândirii musulmane. Astfel, Islamul poate avea un mare rol moderator, să frâneze anumite derapaje, să depășească obstacole și poate chiar să adopte un efort de modernizare. Dar poate fi el însuși supus unor presiuni și se poate lăsa condus în anumite acțiuni care să-i contrazică esența.

Mare parte din populația lumii este ceea ce un eseist a numit „proletariatul străin”, cunoscut mai bine ca Lumea a Treia, o masă uriașă de oameni, dintre care mulți nici măcar nu au după ce bea apă, darmită să culeagă beneficiile civilizației din țărilor lor, care pentru ei rămâne adesea o carte închisă. Dacă omenirea nu va face un efort de a corecta asemenea inechități, societățile și civilizațiile s-ar putea năru.

Comunicarea apropiată

Câteva dintre cele mai percutante idei elaborate de Robert Escarpit în lucrarea sa Teoria generală a informației și a comunicării din 1976 sunt necesare pentru a susține opinia că prin comunicare se obține un instrument esențial de contracarare a radicalizării operate de rețelele teroriste. Dacă am ignora capacitatea de empatie a omului, exercițiul nostru de prevenire a radicalizării nici nu și-ar mai avea rostul. Fiindcă nu există o unică metodă de aflare a adevărului nu deducem că n-ar exista o metodă care să ne conducă la un rezultat. Iar ceea ce contează e rezultatul, în aceeași măsură ca și lipsa rezultatelor. Lipsa ne obligă la o nouă încercare.

În lucrarea menționată Escarpit afirmă : „Modelul liniar al comunicării a fost înlocuit în modernitate. Întrebările modelului liniar erau: cine ce spune, către cine, prin ce canal și care sunt consecințele? Astăzi ar trebui să folosim o interogație multiplă diferită: cine ce primește, în ce ansamblu (grup) de persoane, care sunt interacțiunile de care e nevoie pentru a se ajunge la anumite consecințe și care ar fi acestea?”

Nu este important ce este scris în ziar, ce apare la televizor, ce se transmite la radio. Este important să citești ziarul, să asculți radioul și să te uiți la televizor. Adică este importantă „prezența în lume”. Prezența noastră. Toată această sumă de crâmpie de informații transmisă grupurilor devine o cantitate crescândă de experiență pe seama căreia ele își elaborează propria identitate. O identitate construită pe „prezența în lume”.

„Sistemul informațional uni-vectorial și ierarhizat (ca în politică sau în economie) devine extrem de fragil atunci când se depășește dimensiunea/pragul critic. De unde deducem o legitate generală: dimensiunea mare domină dimensiunea mică, dar hiper-dimensiunea restabilește puterea dimensiunii mici. Ceea ce înseamnă că răspândirea continuă a informației atinge în cele din urmă un prag. Dincolo de care este imperios necesar să se revină la comunicarea apropiată (*communication rapprochée*). Cunoaștem dintr-o experiență amară vulnerabilitatea extremă a societății tehnologice care a atins un nivel înalt de dezvoltare, și anume hiper-dimensiunea, care se confruntă cu acțiunea grupurilor teroriste. Sentimentele pozitive ale celor care aparțin unui grup etnic local sau regional se transformă, sub efectul răspândirii informației, în conștientizare. Vedem cum acest fenomen se materializează în pretențiile de identitate ale grupurilor mici. Dacă acceptăm că lupta este echivalentă cu comunicarea, confruntările limitate sunt acte de comunicare apropiată săvârșite de grupuri mici. Armatele mari pot fi înfrânte prin modul în care comunică forțele de gherilă. Avantajul lor constă în structurile de mici dimensiuni de care dispun, în primul rând

de limba locală pe care o folosesc pentru a comunica.” Într-o asemenea situație este fără îndoială mai eficient să se apeleze la texte, ziare, posturi de radio și TV locale, care transmit informația în limba locală.

Limba se învață; un fapt perceput astăzi cu totul diferit. Achiziția limbii este rezultatul unei capacități generale care se învață – și specifică omului – de a răspunde la relații simple între stimuli. Echipamentul gândirii simbolice și al limbajului este alcătuit din coordonare, discriminare, opoziție, comparație și dimensiunile spațială, deictică, temporală, ierarhică, cauzală. Cercetări noi în domeniul neuro-științei arată că emoțiile au, probabil, două funcții esențiale: să facă selecția dintr-o mulțime de comportamente potențiale și să ordoneze respectivele comportamente astfel încât să vină în sprijinul supraviețuirii. Comportamentele se modifică, evident, prin învățare, dar ele sunt oricum configurate pe un fundal emoțional. Este absolut important să existe, într-un anumit moment, o emoție dominantă, întrucât conflictul între emoții este dezastruos pentru supraviețuire. Or, ne putem imagina, că în marea majoritate a comunităților locale musulmane conflictul emoțional este foarte prezent. Supraviețuirea se face la un nivel de severă precaritate. Emoția e ușor de stârnit împotriva unui inamic care pare că nu vrea să înțeleagă cum e viața acolo, în asemenea comunități, și despre care se știe și este condamnat neîncetat pentru că ar disprețui singurul lucru ce pare să le dea speranță – religia lor. Inamicul trebuie să fie Occidentul. Nu pentru că este ci pentru că simbolizează un loc de unde vine răul. Răul există însă chiar acolo, în lumea aceea, iar rețelele teroriste răspund exact ordinului, nu divin ci foarte pământean, de a menține aceeași stare de lucruri, aceeași împilare a femeii, aceeași supunere față de cei „chemați” să arate calea justă a Islamului.

Structurile funcționale (ex. Organizația Mondială a Sănătății, Centrul american pentru controlul bolilor, Uniunea Europeană și multe altele) sunt eficiente și capabile să aloce corespunzător resurse suplimentare pentru a porni în asemenea comunități inițiative bune și compatibile cu

nevoile lor. Alte structuri sunt adesea disfuncționale – precum sistemele de învățământ, cele de dezvoltare economică și socială urbană. Eforturile la nivel comunitar prin care se răspândește cunoaștere, spre exemplu centrele comunitare de formare de abilități, pregătire de ucenici și de plasare a forței de muncă, sunt mai adecvate.

Gradul de autonomie al structurilor de putere legale politico-democratice occidentale este, fără îndoială, mai mic decât cel al celulelor sau al organizațiilor teroriste. Societățile occidentale își definesc comportamentul democratic prin conceptul de egalitate în fața legii, care este vulnerabil în fața atacurilor teroriste. Putem să ridicăm un zid de democrație care să ne pună la adăpost de terorism? Nu s-a dovedit că se poate. Revoluțiile arabe eșuate sunt o amară și exasperantă confirmare. Dar ar trebui să încercăm cel puțin un zid protector construit din comunicare.

O mișcare religioasă autoproclamată ca cea a Daesh îndreptată împotriva sacralității religiei nu poate avea caracter religios. Pentru că religiosul ține în întregime de categoria sacralului. Aflați în căutare de știri cu efect global, pentru teroriști nimic nu este sacru. În procesul radicalizării, celulele teroriste se folosesc de valorile sacre menționate în enunțuri. De fapt, ei maschează falsitatea angajamentului lor în enunțuri credibile, cu conținut pozitiv.

Studii sociologice contemporane au scos în evidență noua mantra larg răspândită: „lumea este reprezentarea mea”. *Daesh* de fapt, creează această reprezentare. Teroriștii vor fi foarte greu de combătut atâta timp cât tinerii arabi îi consideră luptători pentru libertatea și credința lor împotriva unor reguli ce par impuse de către Occident.

John Maynard Keynes și mulți alți economiști au susținut că viitorul este inerent necunoscut. Și că trebuie să ne obișnuim cu o „incertitudine fundamentală”. Nu avem de ales. Putem spune și folosi povești despre viitor. Între timp, în economie (așa-numitul raționament al echilibrului) și în viață există corelații bine dovedite. Incertitudinea radicală și riscul cuantificabil coexistă. Capacitatea de a evalua riscul este,

fără doar și poate, limitată, în timp și ca amploare. Dar noi continuăm să folosim instrumente convenționale de analiză. Trebuie să facem față unei realități a incertitudinii. Și trebuie să acționăm. Însă deși este imperios necesar să acționăm, este periculos dacă acționăm ca și când am ști mai mult decât știm cu adevărat.

O criză a adevărului

Astăzi realitatea nu mai înseamnă doar cunoaștere solidă și neechivocă, ci, dimpotrivă, efort conștient, atât individual cât și colectiv.

Ce este de făcut pentru a face loc în lumea reală a milioanelor de arabi cinstiți și modești atitudinii antiteroriste? Trăim astăzi cu o percepție de criză a adevărului. Este greu de separat adevăratul de fals sau de contrafăcut. Mereu a fost așa. Fenomenul complex în care trăim constă în aceea că mulți, de fapt marea majoritate a oamenilor, consideră adevărat ceea ce le spune o voce familiară sau cu autoritate morală asupra lor. Pentru ei este dincolo de orice îndoială. Argumentul plauzibil depinde mai mult de afilierea culturală decât de ceea ce știu. Și totuși, relația esențial umană este neschimbabilă; a ști, adică a înțelege ceva, va face în continuare legătura între persoană și adevăr. Poate că așa se explică de ce teroriștii vizează în primul rând să blocheze cunoașterea de care dispun popoarele arabe la nivelul cel mai de jos, adică la nivelul identității elementare și primitive, iar, în multe cazuri, pur și simplu la o identitate falsificată.

Mass-media poate și trebuie să fie canalul prin care să înțelegem lumea ca o interacțiune complexă de sisteme politice, economice, sociale și de mediu. Marea diversitate a felurilor de gândire nu este un impediment pentru ca mass-media să obțină rezultate din acest punct de vedere. Și această calitate ar trebui să fie în favoarea acțiunii antiteroriste. Forța *Daesh* constă anume în construirea unei identități puternice pe fondul unor experiențe universale similare, adică experiențe la care se raportează și pe care le cunosc foarte mulți

oameni. Deci problema nu stă numai în răspândirea informației-mesaj, ci și în a o face credibilă. De aceea este necesar să identificăm lideri care au o prezență percepută ca naturală. Reamintesc concluzia cercetărilor care s-au întins pe durata unei vieți, cea a lui Robert Escarpit, din tratatul său de căpătâi despre informație și comunicare: a lupta înseamnă a comunica. Și, ca să mai adaug o idee, de data asta cea a unui scriitor spaniol, Dario Villanueva: „vocea divinității nu are față”.

Problema fundamentală pe tărâmul comunicării este transferul de la grup la mase. Masele răspund uniform la anumiți stimuli. Vechii greci pretindeau că există o știință a libertății, și anume capacitatea oamenilor de a dialoga cu lumea. Organismele inter-religioase ar trebui să aibă un statut în efortul antiterorist. Prima cerință pentru o instituție/activitate de informații antiteroristă este condiția de excelență. Care presupune dovada performanței și a competenței într-o varietate de domenii alese inteligent. Între acestea dialogul inter-religios.

Capacitatea de acțiune a Daesh are probabil de a face cu un angajament foarte strâns și coeziv impus de către o ierarhie (necunoscută). De la învățarea prin suferință la învățarea anticipativă, iată obiectivul politic de astăzi. Nu există o structură optimă. Scopul nostru ar trebui să fie să menținem dinamismul și capacitatea de a face față cu succes schimbărilor.

Învățarea prin suferință este mantra vechilor greci: *Pathei Mathos*. Eschil, în tragedia Agamemnon, este preocupat de problema fundamentală a răului. El folosește conceptul de *Pathei Mathos*, deopotrivă expresie ritualică și *aporie* profundă și necesară. *Aporie* înseamnă contradicție internă ireductibilă. Astăzi, *Pathei Mathos* este perceput ca un îndreptar nou: înțelepciunea/ înțelegerea a ceea ce urmează prin prisma experienței personale, cu implicarea suferinței personale, ne-ar fi de mai mare folos decât orice doctrină sau cuvinte. Acest tip de cunoaștere ne inspiră și ne face să ne percepem limitele și să ne dăm seama ce este real și ce nu. O persoană

experimentată știe care sunt limitele fiecărei profeții și gradul de incertitudine al oricărui plan. Însă *Pathei Mathos* nu prescrie o metodă pentru a căpăta înțelepciune. Putem să suferim și să nu învățăm nimic sau să nu învățăm lecția corectă. Eschil vine și ne spune că dezordinea pasiunilor violente nu este altceva decât boală. Pentru el, calea ultimă împotriva perpetuării violenței este calea spre reconciliere și domnia legii. Pericolul terorii în Occident și suferințele provocate de actele teroriste ar putea să ne reapropie de conceptul *Pathei Mathos*. Sub imperiul terorii, nu avem pace deplină și este imposibil să practicăm pe de-a întregul virtuțile democrației, libertății și statului de drept.

Atunci când ne confruntăm cu actele teroriste scoatem la iveală imaginea răului, a fricii și a consecințelor răului. Psihologia răzbunării, acel străvechi „demon al omenirii”, cum l-a numit Mario Vargas Llosa, explică mult din felul în care arată lumea de astăzi. Datoria de răzbunare – prima lege a istoriei după Herodot – sugerează că „războiul împotriva terorii”, văzut din această perspectivă, nu poate avea vreodată succes. Cu mult mai important este să fie analizate efectele emoționale ale acelor evenimente și mecanismele cognitive care le declanșează.

De fapt, este foarte greu să separi adevărul de minciună. Cel mai plauzibil fir argumentativ pentru cineva depinde mai mult de afilierea culturală și politică decât de cunoaștere. Ne aflăm într-un fel de criză a adevărului. Și ne bazăm pe intuiție și pe bunul simț mult mai mult decât pe știință și cunoaștere, adică pe „epistemologia populară” decât pe epistemologia reală. Însă studiul epistemologiei/cunoașterii reprezintă una dintre cele mai urgente sarcini ale oamenilor de știință pentru a salva omenirea de la pericolul palpabil al dezordinii.

Combaterea terorismului

Toate serviciile importante de informații, de securitate și diplomatice de pe mapamond au încercat din răspuțeri în ultimii ani să înțeleagă strategia de comunicare a

Daesh, metodele de care se folosește gruparea teroristă și alte organizații radicale pentru a se face auzite și a avea succes pe tărâmul comunicării. Fără a înțelege modul în care oamenii primesc și percep informațiile și mesajele provenite de la grupările radicale sau în legătură cu acestea, multe inițiative bine intenționate menite să combată violența și mesajele radicale nu își vor atinge scopul.

Studiile realizate în mai multe țări arabe au scos în evidență faptul că procesul de radicalizare, dar și cel corelativ, de contraradicalizare, sunt influențate în primul rând de factori locali. Participanții la discuții au pus un accent deosebit pe rolul jucat de „capii/liderii” cartierelor sau zonelor din comunități, care sunt „singurii capabili să-i atragă sau să-i convingă pe tineri să nu comită ilegalități”. Acești lideri locali au anumite calități personale care proiectează încredere la nivelul comunităților și îi determină pe localnici să răspundă eficace

la urgențele care apar în comunitățile respective. Asemenea calități pot fi rezumate astfel:

- Să fie o persoană credibilă, incoruptibilă, care nu se folosește de statutul său pentru a „înșela” sau a obține un avantaj;
- Să fie o persoană care promovează atitudini moderate și care are un discurs moderat;
- Să fie o persoană care provine din comunitatea locală, în sens strict, nu doar din regiunea în cauză, și care vorbește limba locală;
- Să nu fie o persoană aliniată politic și să nu promoveze valorile unui anumit partid.

Participanții au subliniat importanța interacțiunii la nivel strict local (interacțiune hiper-locală) din moment ce „televiziunea și mass-media socială nu au o influență hotărâtoare asupra felului în care gândesc tinerii. Hotărâtoare sunt relațiile personale

cu cei în care au încredere”. Canalele de știri nu se bucură de încredere din partea tinerilor. Ei au încredere mai degrabă în rețelele sociale. Respondenții tineri judecă veridicitatea unei știri în funcție de numărul de repostări. Studiul a mai relevat că rețelele de socializare sunt folosite pentru a răspândi știri de interes local. Mai mulți participanți au afirmat că prin intermediul grupurilor create pe WhatsApp și Facebook urmăresc și primesc noutăți despre propriile comunități. Asemenea canale au fost considerate de încredere din moment ce persoanele care postează știri și cele care le citează fac parte din aceeași comunitate locală. „Mesajele cu conținut radical au un foarte mare potențial de a trezi imediat interesul. Însă, indiferent de conținutul lor, asemenea mesaje atrag foarte mult prin stil și ton. Pe când stilul și tonul mesajelor moderate sunt foarte plictisitoare și monotone.

Surprinzător de mulți participanți, inclusiv cei care nu îi împărtășesc opiniile, au menționat capacitatea de comunicare și de a crea punți de încredere de care dă dovadă secretarul general al organizației Hezbollah, Hassan Nasrallah. El a fost caracterizat drept „un bărbat adevărat care are grijă de oamenii săi și pe care până și dușmanii îl respectă pentru că este o persoană de încredere și cinstită”. Încrederea de care se bucură provine în special din „modul în care vorbește, din carismă și din felul de a se prezenta”.

Participanții „sunt convinși că răspândirea *Daesh* nu se sprijină pe diseminarea de mesaje radicale”, ci pe interacțiune directă și pe factori locali. Participanții din toate grupurile-țintă au fost de părere că cel mai bine ar fi să se reducă numărul de mesaje produse de grupurile radicale și difuzate prin canalele tradiționale. Este important ca „mesajele radicale să fie combătute nu prin ignorarea lor, pentru că o asemenea atitudine ar putea fi percepută ca o aprobare a conținutului”. Mai mult, mesajele destinate să combată mesajele radicale trebuie să provină de la elemente locale de încredere, cu autoritate și cu un discurs moderat.

Terorismul este asociat intrinsec cu evenimente primejdioase imprevedibile. Starea

de incertitudine este prezentă și presantă. Dar nu trebuie să devină dominantă. Nu dispunem de mijloace pentru a estima riscul și locul producerii unui act terorist. Astăzi toate democrațiile occidentale se află sub spectrul acestui pericol și reacționează prin cadrul lor instituțional și legislativ. Dar există o permanentă tensiune între nivelul de pregătire al instituțiilor și incertitudinea riscului. Este cam aceeași tensiune care există și în privința altor evenimente, precum cutremurele ori inundațiile. Numai că științele naturii pot contribui într-o măsură la prevenire, în cazul cutremurelor și inundațiilor, în timp ce pentru a preveni actele de terorism considerăm de importanță vitală doar serviciile de informații și poliția, deși contribuția lor este insuficientă.

Sunt disponibile rezultate științifice în acest sens pentru toate statele (mai puțin cele protejate de secretul militar), însă informațiile relevante despre terorism nu circulă cu ușurință între agențiile naționale de informații. Coordonarea largă, la nivel mondial, a luptei împotriva terorismului, nu reprezintă doar o necesitate vădită. Este imperios necesară. Dar există o condiție de bază a acestui imperativ, care contribuie la crearea acestei coordonări. Trebuie să se facă de pe picior de egalitate. Niciun efort, nicio organizație neguvernamentală și niciun guvern nu trebuie să se supună unui anumit control din partea Occidentului. Mai mult decât atât, ar trebui încurajată și finanțată dezvoltarea unei noi ramuri științifice interdisciplinare, pentru că avem nevoie urgentă să cunoaștem toate colțurile organizațiilor teroriste. Înțelegem pericolul, dar oare știm cum trebuie să reacționăm?

Comunicarea anti-teroristă

Eficiența strategiilor de recrutare practicate de grupurile extremiste scoate la iveală o înțelegere profundă a comunicării, a instrumentelor de marketing și a rețelilor sociale și dă seama de lipsa de limite a conflictelor și violenței din secolul 21. Probabil că *Daesh* este grupul terorist care a depus cele mai mari eforturi și a investit cele mai

multe resurse în activități de comunicare și propagandă, comparativ cu alte organizații teroriste. De aceea există o nevoie presantă de a înțelege mai bine cum pot fi contracarate aceste mesaje și prin ce mijloace. Obiectivul general constă în îmbunătățirea reacțiilor la nivel național și regional în fața amenințărilor cu extremism violent, prin conceperea de enunțuri eficace alternative și pozitive îndreptate împotriva extremismului violent, folosind mijloace mass-media și rezultate bazate pe dovezi.

Este de o importanță crucială să fie înțeleasă construcția ideologică a enunțurilor extremiștilor violenți, pentru a putea crea un contra-discurs alternativ și mai eficient, prin care să fie combătute asemenea mesaje. Iată câteva dintre ideile dezbătute cu privire la zugrăvirea unei imagini diferite și pozitive:

- Oamenii sunt mișcați de mesaje care se referă la preocupările lor de la nivel local și personal. Participanții i-au îndemnat pe autorii enunțurilor de contracarare să adopte o viziune orientată pe interesele oamenilor, cu concentrare pe doleanțele din comunitate și pe conceperea de enunțuri cu puternic impact emoțional (comunicare emoțională).
- Mesajele care intră în alcătuirea enunțurilor trebuie să fie relevante din punct de vedere cultural și identitar. O platformă conectată la propria lor cultură le va permite acestor comunități să adopte, să își însușească și să completeze anumite reacții.
- Trebuie să se asigure acceptarea și însușirea enunțurilor pe teren. Este esențial ca cei implicați să se deplaseze în comunitățile în cauză, să vorbească limba locală, să se exprime în cuvinte bine alese, dar simple. La fel de important ca și conținutul sunt stilul, sonoritatea și tonul enunțurilor.
- În multe cazuri, nu construirea mesajelor este factorul determinant, ci modul în care sunt prezentate.
- Un enunț alternativ eficient trebuie să fie pe calapod local – abordare flexibilă la nivel local.

Aceste idei confirmă în întregime atât ideea centrală a lui Robert Escarpit „a lupta înseamnă a comunica” cât și soluția care constă în comunicarea apropiată.

Ce fel de mesaje transmite *Daesh*? Analiza a 1.308 materiale video arată că grupul face trimitere de fiecare dată la patru teme principale:

- Proiectarea violenței explicite: cel puțin 50% dintre execuții sunt inspirate din scene prezente în filme de acțiune/jocuri video care se bucură de popularitate în rândul tinerilor din Occident (15% din materialele video);
- Percepția de a fi o mișcare spontană apărută la nivel local (33% din materialele video);
- Rezolvarea problemelor publice la nivel local. *Daesh* construiește de fapt un contract social (24%);
- Percepția că *Daesh* este o armată puternică și victorioasă (27%).

Din această analiză reiese o realitate tulburătoare. Niciunul din proiectele discutate în scopul combaterii operațiunilor *Daesh* de radicalizare a tinerilor nu are potențialul de a reduce semnificativ amenințarea terorii, iar unele din aspectele acestor politici se pot dovedi contraproductive. Trebuie făcute mai multe eforturi pentru a afla de ce mii de musulmani tineri din Occident sunt radicalizați violent și a evalua eficacitatea programelor în derulare. Occidentul nu își poate permite să aștepte. Guvernele occidentale trebuie să combată motivele de radicalizare concentrându-se pe măsuri de securitate și măsuri specifice organismelor de informații. De asemenea, trebuie să se ajungă la un numitor comun privind introducerea unui nivel de alertă și de acțiune nu foarte ridicat dar constant. Însă e, cred, imperativ să desfășurăm totodată un vast program de comunicare pentru contracararea radicalizării.

Pe termen lung, ar trebui să se acorde mai multă preocupare și atenție originilor locale ale fenomenului *jihadist* din Occident, precum și conceperii și punerii în aplicare a unor metode noi și mai îndrăznețe de combatere a acestui fenomen.